

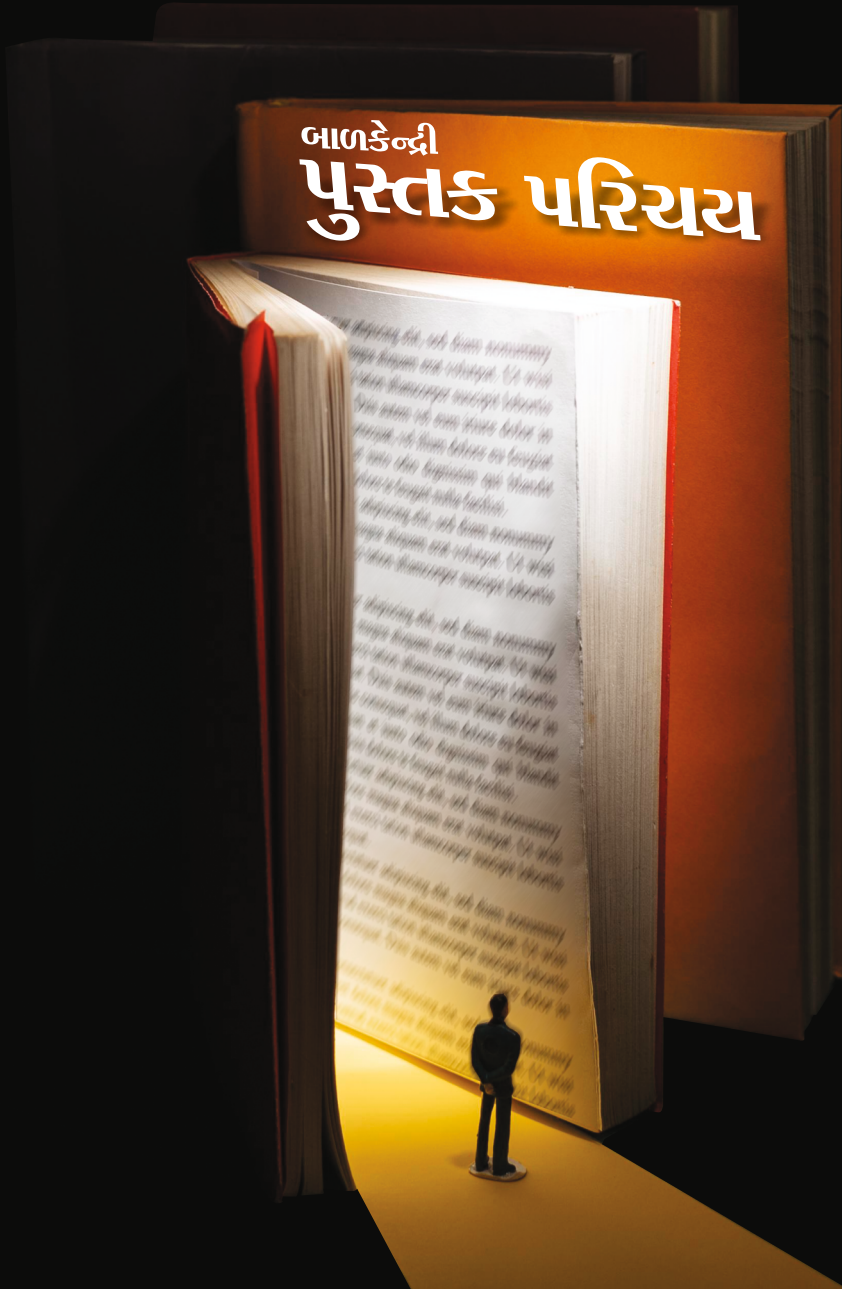
બાળકના સર્વાંગી વિકાસને સમર્પિત શૈક્ષણિક સામગ્રિ

ISSN: 2584-1777

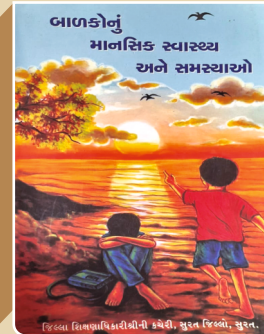
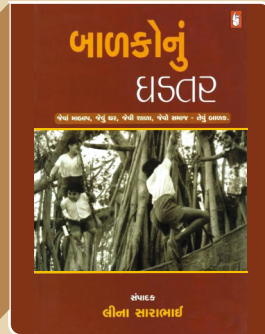
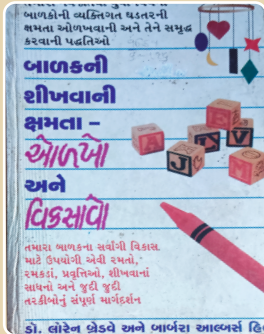
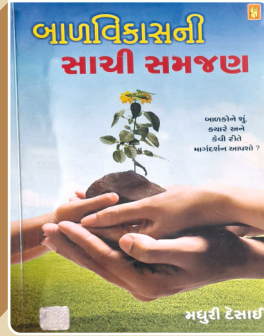
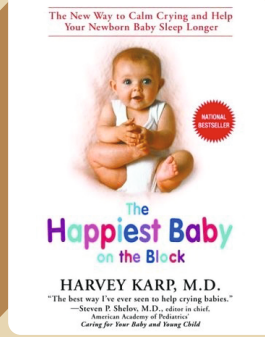
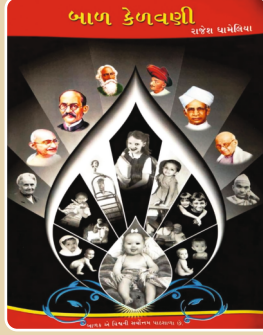
બાળવિશ્વ

વર્ષ-૧૨, અંક-૦૬, જુલાઈ - ૨૦૨૪, કિંમત : ₹ ૫૦/-

પૃષ્ઠ ૬૪ + ૪ = ૬૮

બાળકેન્દ્રી વાંચવા અને વસાવવા જેવાં ઉત્તમ પુસ્તકોનો પરિચય આ અંકમાં...

બાળવિશ્વ

ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી

વર્ષ : ૧૨, અંક : ૦૬
જુલાઈ, ૨૦૨૪

તંત્રી

ડૉ. નીલેશ પંડ્યા

નિયામક, સેન્ટર ઓફ ટ્રેનિંગ
ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી

સંપાદક

ડૉ. કૃષ્ણાલ પંચાલ

અધ્યક્ષ, ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ
પેરેન્ટ્સ એન્ડ કમ્યુનિટી ટ્રેનિંગ

સંપાદક મંડળ

ડૉ. નીતિન પેથાણી

ડૉ. મહેન્દ્ર ચોટલિયા

ડૉ. ટી.એસ. જોશી

ડૉ. નીલેશ પંડ્યા

ડિઝાઈન અને ટાઈપ સેટિંગ

દિગ્વિજયસિંહ વાઘેલા

Printed & Published by :

Shree Amit Jani on behalf of
Children's Research University,
Subhashchandra Bose Shikshan Sankul,
Sector - 20, Gandhinagar

પત્રવ્યવહારનું સરનામું

ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી

સુભાષચંદ્ર બોઝ શિક્ષણ સંકુલ,
સેક્ટર-૨૦, ગાંધીનગર - ૩૮૨ ૦૨૧
ફોન: ૦૭૯ - ૨૩૨૪૪૫૭૬, ૨૩૨૪૪૫૬૯
ઈ-મેલ : balvishva@cugujarat.ac.in
વેબસાઈટ : www.cugujarat.ac.in

@crugandhinagar

આ
અંકમાં
વાંચીશું...

બાળકેન્દ્રી
પુસ્તક પરિચય

સંપાદકીય	૦૨	પોલીએના	૨૮
- ડૉ. કૃષ્ણાલ પંચાલ		- જાગૃતિ પંડ્યા	
'વર્ગ: મારું સ્વર્ગ'	૦૩	વીણેલાં મોતી	૩૧
- ડૉ. કોમલ સચદે		- ભરતકુમાર વી. પરમાર	
દિવાસ્વપ્ન	૦૬	બાળકની શીખવાની ક્ષમતા	૩૩
- ડૉ. જિજ્ઞાસા ચાવડા		ઓળખો	- હિતેશકુમાર બ્રહ્મભટ્ટ
હેપીએસ્ટ બેબી ઓન ધ બ્લોક	૦૯	હંસા મહેતાના બાળવાર્તાસંગ્રહો	૩૫
- ડૉ. રાકેશકુમાર પટેલ		- ડૉ. કિરન આર. ખેની	
બાળઉછેરની માવજત અને શિક્ષણ	૧૧	૨૩ પ્રેરણાત્મક બાળનાટકો	૪૦
- ડૉ. મનહર ઠાકર		- મિત્તલ પટેલ	
પેરેન્ટિંગ ફોમ ધ ઈનસાઈડ આઉટ	૧૪	સાયકલો મોર	૪૨
- ડૉ. નીલેશ પંડ્યા		- મુકેશ જોષી	
બાળકોનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને	૧૬	બાળકને સર્જનાત્મક કેમ બનાવશો?	૪૩
સમસ્યાઓ	- ડૉ. કૃષ્ણાલ પંચાલ	- ડૉ. નેહલ ત્રિવેદી	
બાળકોનું ઘડતર	૧૮	અમારે મોન્ટી જેવા થવું છે	૪૪
- છાયા આર. ભગત		- ડૉ. રોશની ઠક્કર	
હાઉ ચિલ્ડ્રન લર્ન	૨૦	બાળઉછેર બે હાથમાં	૪૬
- ડૉ. દીપિકા જોશી		- ડૉ. શૈલેષ બ્રહ્મભટ્ટ	
'અલકમલકનાં ઉખાણાં'	૨૨	ડિજિટલ દુનિયા	૪૯
- હિરેન શર્મા		- સાગર એ. ગાંધી	
ટીનએજ: વહાલ અને વાલીપણું	૨૪	બાળ વિકાસની સાચી સમજણ	૫૪
- અહમદઅલી ખણુસિયા		- ડૉ. પુશ્પૂ ગરાળા	
દફતર કરો પૈક	૨૫	જય હો	૫૬
- નટવર આહલપરા		- સ્નેહલ ડી. કાછડિયા	
આગિયા સાથે સેલ્ફી	૨૬	બાળઉછેર સંબંધિત પુસ્તકો	૫૯
- અબરાર હુસેન રંગરેજ		- રિપલકુમાર પરીખ	

બાળવિશ્વનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫૦૦/-
ઑનલાઈન ભરવા માટે QR Code સ્કેન કરો.

શંખાદકીય

બાળકેન્દ્રી પુસ્તક પરિચય

- ડૉ. કુણાલ પંચાલ
ચિલ્ડ્રન સિસર્જ ચુનિવર્સિટી,
ગાંધીનગર.
મો. ૯૪૨૯૨૯૭૭૩૭

પુસ્તકોની મૈત્રી વ્યક્તિના જીવન ઘડતરમાં સૌથી મહત્વની મૈત્રી બની શકે છે. પરંતુ ઇન્ટરનેટના આગમન પછી પુસ્તકને આપણાથી દૂર કરવાનો આરોપ આપણે મોબાઇલ ઉપર મૂકી શકીએ. આજે શાળા અને કોલેજોની લાઇબ્રેરીઓ વાચકોની પ્રતીક્ષા કરી રહી છે, ત્યારે બાળકના સર્વાંગી વિકાસની જવાબદારી જેમના શિરે છે તેવાં શિક્ષકો અને માતા પિતા માટે બાળઉછેરમાં ખૂબ ઉપયોગી એવાં પુસ્તકોનો પરિચય કરાવવાનો ઉપક્રમ આ અંકમાં રાખવામાં આવ્યો છે. આજકાલ સૌ માહિતી માટે કે અભ્યાસ માટે લગભગ ઇન્ટરનેટ પર ખપ પૂરતું વાંચી લેતા હોય છે, પરંતુ જ્ઞાનનો અખૂટ ખજાનો લાઇબ્રેરીમાં આપણી રાહ જોઈ રહ્યો છે..! અનુભવે એવું જાણ્યું છે કે, રાત્રે સૂતી વખતે મોબાઇલમાં સમય પસાર કરીને સૂવા કરતાં કોઈ એક સારું પુસ્તક વાંચીને સૂઈએ તો વધારે સારી ઊંઘ આવતી હોય છે. આ ઉપક્રમ જો આપણે શરૂ કરીશું તો તેને જોઈને આપણાં સંતાનો પણ ચોક્કસ એમ જ કરવાનાં. ! મારા આ પ્રયોગને તમારે પણ કરવો જોઈએ..!

રસ્કિનના પુસ્તક ‘Unto the last’ એ ગાંધીજીનું જીવન બદલવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી હતી. વિશ્વના દરેક ચિંતકોએ પોતાના જીવનમાં કોઈને કોઈ પુસ્તકને તેની સફળતાનો શ્રેય આપ્યો છે ત્યારે કદી છોડી ના દે તેવા મિત્ર તરીકે આપણે પુસ્તકને મિત્ર બનાવવું જ રહ્યું..!

પ્રસ્તુત અંકમાં બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટે ઉપયોગી પુસ્તકોનો વિગતે પરિચય આપવામાં આવ્યો છે, જેમાં વિદેશોમાં લખાયેલાં કેટલાંક ઉત્તમ પુસ્તકો કે જેનો ગુજરાતીમાં ભાવાનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે તેમનો પણ સમાવેશ કરાયો છે. ગુજરાતી ભાષાનાં ઉત્તમ પુસ્તકો પૈકી બાળકોનું ઘડતર, દિવાસ્વપ્ન, પોલીએના, આજ્ઞા સાથે સેલ્ફી, બાળકને સર્જનાત્મક કેમ બનાવશો? બાળઉછેર બે હાથમાં, બાળકેળવણી, 23 બાળનાટકો તથા મારે મોન્ટી જેવા થયું છે ઉપરાંત શિક્ષણ મનોવિજ્ઞાન જેવાં પુસ્તકોનો પરિચય આપવામાં આવ્યો છે.

બાળકના ઉછેરમાં વાર્તા અભિન્ન અંગ છે ત્યારે હંસા મહેતાનાં બાળવાર્તાનાં પુસ્તકોનો વિગતે પરિચય અહીં મળશે. બાળકના વ્યક્તિત્વ વિકાસમાં ઉપયોગી નાટ્યકલા વિષયક ખૂબ ઉપયોગી પુસ્તક વિશે જાણવા મળશે. જય વસાવડા લેખિત જય હો તથા નવજાત શિશુઓના રુદન અને ઊંઘની સમજ આપતું પુસ્તક હેપ્પીએસ્ટ બેબી ઓન ધ બ્લોક વિશે મહત્વપૂર્ણ વાંચન પ્રાપ્ત થશે. ડૉ.ડેનિયલ સિગલનું ઉત્તમ પુસ્તક પેરેન્ટિંગ ફોમ ઇનસાઇડ આઉટ વિશે, બાળકોમાં આત્મહત્યાના નિવારણ માટે તથા માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે મહત્વનાં પુસ્તકનો પરિચય પણ પ્રાપ્ત થશે.

આ અંકના માધ્યમથી વધુમાં વધુ શ્રેષ્ઠ સાહિત્ય તરફ માતા પિતા અને શિક્ષકો ધ્યાન આપે અને વાંચતાં થાય અંતે તો તેમના જ્ઞાનનો લાભ બાળક સુધી પહોંચે તે ઉદ્દેશ્યથી આપ સૌ સમક્ષ પુસ્તક પરિચય વિશેષાંક પ્રસ્તુત કરતાં ખૂબ આનંદ અનુભવું છું.

સૌને પુસ્તક મૈત્રી માટે શુભકામનાઓ...

બાલ દેવો ભવ

‘વર્ગ: મારું સ્વર્ગ’

બાળકેન્દ્રી : નૂતન પ્રયોગો, પદ્ધતિઓ, પ્રયુક્તિઓનો ખજાનો
(લેખક : પુષ્પાબેન શાહ)

- ડૉ. કોમલ સયદે
સુખપર પ્રા. શાળા (કચ્છ)
મો. ૯૯૦૯૬૬૬૫૪

● પ્રસ્તાવના:

જહોન ડયૂઈ નામના શિક્ષણચિંતકે કહ્યું છે કે “શિક્ષણ એ અનેક ધ્રુવી પ્રક્રિયા છે”. ત્યારે શિક્ષણની પ્રક્રિયામાં શિક્ષક, વિદ્યાર્થી, વાલી, શાળા, અભ્યાસક્રમ અને સમાજ પરસ્પર સંકળાયેલાં હોય છે અને આ બધા ઘટકો મુખ્ય ધ્રુવ તરીકે કામ કરે છે. ત્યારે શિક્ષણરૂપી ઈમારત મજબૂત બનાવવી હશે તો પાયારૂપી આ પ્રત્યેક ધ્રુવ ખૂબ જ મજબૂત હોય તે અતિ આવશ્યક છે. વિદ્યાર્થીઓના સર્વાંગી વિકાસ માટે આ પ્રત્યેક ધ્રુવ ખૂબ જ સક્રિય હોય અને અસરકારક રીતે કાર્ય કરે તો જ શિક્ષણનું ભગીરથ કાર્ય સાર્થક થશે. શિક્ષણક્ષેત્રને વરી ચૂકેલા અનેક શિક્ષણચિંતકો અથવા કેળવણીકારોએ પોતાની શૈક્ષણિક કારકિર્દી દરમિયાન શિક્ષણજગતમાં જે અનુભવ્યું છે અને શિક્ષણમાં નૂતન પ્રયોગો કર્યા છે તેને શબ્દદેહ આપીને પોતાના પ્રયોગોને પુસ્તકમાં અંકિત કર્યા છે ત્યારે શિક્ષણ જગતમાં તેમણે કરેલા પ્રયાસો દ્વારા જેમણે શિક્ષણજગતને અજવાળ્યું છે એવા શિક્ષણક્ષેત્રના મહારથીઓનાં વિચાર પુષ્પોને અનુસરવાથી પણ શિક્ષણક્ષેત્રમાં નવી દિશાઓ મળી જતી હોય છે. શિક્ષણક્ષેત્રના પ્રયોગશીલ અનુભવીઓના અનુભવના નિચોડના સથવારે શિક્ષણ-ક્ષેત્રમાં શાળા, શિક્ષણ, વિદ્યાર્થીઓ, વાલીઓ તથા સમાજ માટે ઘણું બધું શિક્ષણ ચિંતન સાંપડી શકે તેમ છે.

આજે વાત કરવી છે એવા જ એક શિક્ષણક્ષેત્રના પુસ્તકની. આ પુસ્તકમાંથી શિક્ષણક્ષેત્રને નવો રાહ મળી શકે છે. બાળકોના વિકાસ માટે કઈ કઈ અધ્યાપન પદ્ધતિઓ અને પ્રયોગો હાથ ધરી શકાય અને અધ્યાપનને કઈ રીતે બહુ સંવેદનાત્મક તથા ચિરંજીવી અધ્યાપન બનાવી શકાય છે તેનું સરસ મજાનું દિશાસૂચન આ પુસ્તકમાંથી મળી શકે તેમ છે. તો ચાલો હવે જોઈએ આ

પુસ્તકનો પરિચય તથા પુસ્તકમાં નિહિત વિષયવસ્તુનો પરિચય.

‘વર્ગ: મારું સ્વર્ગ’ આ પુસ્તકનાં લેખિકા શ્રીમતી પુષ્પાબેન શાહ શિક્ષણજગતમાં વર્ગપ્રવેશને એક મહત્વની ઘટના માને છે. ખૂબ જ જિજ્ઞાસુ અને સંનિષ્ઠ શિક્ષિકા શ્રીમતી પુષ્પાબેન શાહ કે જેમણે આ પુસ્તક અંતર્ગત કાવ્ય શિક્ષણ કઈ રીતે અતિ રસપ્રદ બનાવી શકાય અને કાવ્ય શિક્ષણની સાર્થકતા ઉજાગર કરવા માટેનું વિષયવસ્તુ તથા ખાસ કરીને વ્યાકરણનું શિક્ષણ કેવી રીતે અસરકારક રીતે પૂરું પાડી શકાય તેની અવનવી પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓ આ પુસ્તકમાં આલેખી છે. આ સાથે વર્ગ શિક્ષણ અંતર્ગત કરવાની થતી પદ્ધતિઓ, પ્રયુક્તિઓ કે પ્રવૃત્તિઓ તેમજ વર્ગ શિક્ષણ દરમિયાન આવતા પડકારો વગેરે જેવી બાબતોનું સૂક્ષ્મ રીતે આલેખન આ પુસ્તકમાં તેમના દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. ખૂબ જ રોચક ભાષા શૈલી દ્વારા આ પુસ્તકના વિષયવસ્તુને શિક્ષણ જગતના આરાધકો સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું છે. જેથી કોઈ પણ શિક્ષક આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરે તો તેને અચૂકપણે વર્ગ શિક્ષણની પ્રક્રિયામાં અવનવી પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓનું ભાથું મળી શકે તેમ છે.

● વિષયવસ્તુ પરિચય

આ પુસ્તકનાં લેખિકા શ્રીમતી પુષ્પાબેન શાહ કે જેમણે વિદ્યાજગતને સમર્પણ ભાવથી મા સરસ્વતીના મંદિરમાં વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણને અજવાળ્યું છે, શાળાના શૈક્ષણિક સ્તરને ઊંચાઈ પર લઈ જઈને વિદ્યાર્થીઓને સાહિત્યનો પરિચય તથા સચોટ માર્ગદર્શન પણ આપ્યું છે. શ્રીમતી પુષ્પાબેન શાહ ભાષા, ગણિત અને તર્કશાસ્ત્ર જેવા વિવિધ વિષયોમાં અવનવ પ્રયોગો કરી અને વિદ્યાર્થીઓનો અપાર પ્રેમ પામ્યાં તથા પ્રૌઢ શિક્ષણને

સફળ બનાવવા રાષ્ટ્રીય કક્ષા સુધી પ્રદાન કર્યું છે. તેમનાં શિક્ષણ વિષયક પ્રેરણાત્મક લખાણોને ડૉ. ઈશ્વરભાઈ પરમારે ગ્રંથસ્થ તથા સંપાદન કરીને શિક્ષણજગતને સુવર્ણ ભેટ અર્પણ કરી છે.

1. વિદ્યાર્થી વિકાસ માટેના શાળાનું વાતાવરણ:

વિદ્યાર્થીના સર્વાંગી અને સંપૂર્ણ વિકાસ માટે શાળા કક્ષાએ કેટલાંક જરૂરી પરિબલો ખૂબ જ આવશ્યક હોય છે. ‘વર્ગ: મારું સ્વર્ગ’ પુસ્તકમાં શાળા કક્ષાએ કરવાનાં જરૂરી પરિબલોની રજૂઆત મુજબ કરવામાં આવી છે. જે અંતર્ગત શાળાની પ્રાર્થનાસભામાં પ્રસંગવાંચન થાય, વાંચનટેવ વિકસાવતી વાંચન પ્રવૃત્તિઓ થાય, ક્રિયાત્મક સંશોધન હાથ ધરાય, શાળામાં જોડણીબોર્ડ હોય, સમૃદ્ધ પુસ્તકાલય વર્ગખંડમાં પદ્ધતિઓ પ્રયોજાતી હોય, જૂથ શિક્ષણ અપાતું હોય, સર્જનાત્મકતા ખીલવતા કાર્યક્રમો યોજાતા હોય અને સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોનું આયોજન થતું હોય તે ખૂબ અનિવાર્ય બની રહે છે.

2. અસરકારક અધ્યાપન પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓની છણાવટ:

અધ્યાપનકાર્યને અસરકારક બનાવવા માટે ઘણી બધી નૂતન અને વૈવિધ્યસભર શિક્ષણપદ્ધતિઓ-પ્રયુક્તિઓ હાથ ધરી શકાય છે. ‘વર્ગ: મારું સ્વર્ગ’ પુસ્તકમાં આ મુજબ શિક્ષણ પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓ આલેખવામાં આવી છે. શિક્ષણકાર્ય દરમિયાન વિષયવસ્તુના વિષયાભિમુખમાં નાવીન્ય લાવવું, જરૂર જણાય ત્યાં મુક્તકોનો ઉપયોગ કરવો, અધ્યાપનકાર્ય દરમિયાન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ તથા દૃશ્ય-શ્રાવ્ય ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવો, શૈક્ષણિક રમતો દ્વારા અધ્યાપન, જોડણી શિક્ષણ, રમૂજ સાથે શિક્ષણકાર્ય કરવું, વ્યવહારુ ઉદાહરણો આપવાં, અભિક્રમિત અધ્યયન દ્વારા દૃઢીકરણ કરાવવું, વ્યાકરણ શિક્ષણમાં નવીન પ્રયોગો કરવા, જૂથકાર્ય આપવું, પ્રશ્ન સંચય, પેરવર્ક અને જૂથચર્ચા જેવા મુદ્દાઓને ઉમેરીને અધ્યયન અધ્યાપનમાં અસરકારકતા લાવી શકાય તે બાબત પર ઝોક આપવામાં આવ્યો છે.

3. ચિરંજીવી અધ્યાપન કાર્ય માટેના અનિવાર્ય ઘટકો:

રસપ્રદ અને ચિરંજીવ અધ્યાપનકાર્ય એ જ શિક્ષણનો મૂળભૂત પાયો હોય છે. ‘વર્ગ: મારું સ્વર્ગ’ પુસ્તકમાં અધ્યાપનકાર્ય વિષયક આ મુજબના મુદ્દા પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યા છે. અધ્યાપન કાર્યમાં વિશેષતા અને જીવંતતા હોવી જરૂરી છે. ભાષા શિક્ષણ સમયે ભાવવાહી કાવ્ય પઠન થાય, કાવ્ય શિક્ષણ વખતે મધુર કંઠે કાવ્ય ગાન થાય, જરૂર મુજબ તુલનાત્મક અભ્યાસ તથા મુક્તક દ્વારા વિષયાભિમુખ કરવામાં આવે તે ખૂબ જરૂરી છે. અધ્યાપન સમયે શુદ્ધ અને આદર્શ વાંચન, અર્થગ્રહણ, નાટયીકરણ જેવી વિવિધ પદ્ધતિઓ, વિરામચિહ્નોનું અધ્યાપનકાર્ય તેમજ વિદ્યાર્થીઓની જિજ્ઞાસા જાગૃત થાય તે મુજબનું અધ્યાપન કાર્ય ખૂબ જરૂરી છે.

અધ્યાપનકાર્ય સમયે શબ્દકોશ, જોડણી કોશનો ઉપયોગ, એકમનું પૂર્વાયોજન, સંદર્ભગ્રંથોની વ્યવસ્થાની સાથે વિદ્યાર્થીઓમાં શ્રદ્ધા મૂકીને શિક્ષકે અધ્યાપન કાર્ય કરવું, સુદૃઢકોનો ઉપયોગ, સ્વ અધ્યયનની ટેવ અને વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિત્વ વિકાસ જેવી બાબતો પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

4. બાળકોમાં વિકસાવવાનાં પાયારૂપ કૌશલ્યો:

શિક્ષણ પ્રક્રિયા દરમિયાન કેટલાંક મૂળભૂત કૌશલ્યોની અનિવાર્યતા જણાતી હોય છે. વર્ગ: મારું સ્વર્ગ પુસ્તકમાં જરૂરી કૌશલ્ય વિકાસ આ મુજબ વર્ણવવામાં આવ્યો છે.

વિદ્યાર્થીઓમાં વિશેષ વાંચન કેળવાય, સ્વઅધ્યનની ટેવ વિકસે, સતત પુનરાવર્તન થાય, સમૂહભાવના વિશે તેમજ વાંચનટેવ વિકસાવવા વાંચન સુધારણા કાર્યક્રમો થાય, વિવિધ કસોટીનું આયોજન થાય, વાંચન-લેખન કૌશલ્ય માટે રચનાત્મક કાર્યો થાય, જરૂરી જીવન કૌશલ્યોની ખીલવણી થાય, વિદ્યાર્થીઓમાં સર્જનાત્મકતા સમૃદ્ધ બને અને શિક્ષણની સાથે કુદરતનું સાંનિધ્ય પણ માણવા દેવાય વગેરે જેવાં પરિબલોની અગત્યતા સમજાવવામાં આવી છે.

● વિષયવસ્તુનું સમગ્રતા નિષ્કર્ષ:

1. શિક્ષક માટે અનિવાર્ય કૌશલ્યમાં ગાન કૌશલ્ય, ભાવવાહી પઠન, આદર્શ વાંચન, અભિનય અને વર્ગમાં જીવંતતા લાવવી, શિક્ષકો દ્વારા નાટયીકરણ પ્રયુક્તિ થાય, વિરામચિહ્નોનું અધ્યાપન કરવું, તુલનાત્મક અભ્યાસ, વિષયાભિમુખ, શબ્દકોશ, જોડણીકોશ, સંદર્ભગ્રંથ અને સુદૃઢકોનો ઉપયોગ થાય તે બાબતોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.
2. અધ્યાપન કાર્ય દરમિયાન વિષયાભિમુખ, ટેકનોલોજી તથા દૃશ્ય-શ્રાવ્ય ઉપકરણોનો ઉપયોગ, અધ્યાપન સમયે શૈક્ષણિક રમતોનું આયોજન, જોડણી શિક્ષણ, વ્યવહારુ ઉદાહરણો, દૃઢીકરણ તથા પ્રયુક્તિઓ દ્વારા વ્યાકરણ શિક્ષણ કરાવવા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.
3. અધ્યાપન કાર્ય અંતર્ગત અભિક્રમિત અધ્યયન, નવીન પ્રયોગો, જૂથકાર્ય, પ્રશ્ન સંચય, જૂથચર્ચા જેવા મુદ્દાઓને આવરીને રસપ્રદ અધ્યાપન

કરાવવાની વાત કરવામાં આવી છે. શિક્ષણ પ્રક્રિયા અંતર્ગત શિક્ષણક્ષેત્રે વિદ્યાર્થીઓમાં વિશેષ વાંચન, સ્વ-અધ્યયન ટેવ, વાંચન ટેવ, પુનરાવર્તન, સમૂહ ભાવના અને વાંચન-લેખન કૌશલ્ય સુધારણા અને વિકાસ માટેના કાર્યક્રમોની અનિવાર્યતા, શિક્ષણક્ષેત્રે વિદ્યાર્થીઓની જીવન કૌશલ્યોની ખીલવણી, સર્જનાત્મક વિકાસ અને કુદરતી સાંનિધ્ય આપવા અંગેની વાત કરવામાં આવી છે.

4. શાળાકક્ષાએ વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રાર્થનાસભામાં પ્રસંગ વાંચન, વાંચન પ્રવૃત્તિઓ, ક્રિયાત્મક સંશોધનનો વગેરે જેવી પ્રવૃત્તિઓના આયોજન, શાળાકક્ષાએ જોડણી બોર્ડ, સમૃદ્ધ પુસ્તકાલય, જૂથ શિક્ષણ, સર્જનાત્મક કાર્યક્રમો અને સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો કરવા પર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે.

આમ, શિક્ષણક્ષેત્રના આરોહકને બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે આ સોનેરી પુસ્તકનો અભ્યાસ એક નવી દિશા આપે છે.

જિંદગીમાં જ્ઞાન પ્રગટાવે છે પુસ્તક,
સાથ જીવનનો મહેકાવે છે પુસ્તક.

જ્ઞાન પુસ્તકનું ઉતારો જિંદગીમાં,
જીવવાની આશ જન્માવે છે પુસ્તક.

બસ નવી આશા સદા ઉરમાં જગાવી,
જો અનોખું તેજ ફેલાવે છે પુસ્તક.

માનવીમાં એ જગાવે માણસાઈ,
'ને હૃદયમાં પ્રેમ રેલાવે છે પુસ્તક.

જ્ઞાન ગંગાના છે સાગર સમ આ પુસ્તક,
જિંદગી સૌની જો હર્ષાવે છે પુસ્તક.

- તરૂ મિસ્ત્રી

“સંહારવૃત્તિનો અવેજ સર્જનવૃત્તિ છે.

આક્રમકતાનો ઉપાય અંતઃતૃપ્તિ છે. જે સમાજ પોતાનાં બાળકો માટે તેમની વય તથા વૃત્તિને લક્ષમાં રાખીને સર્જનકાર્ય માટેની વ્યવસ્થા પોતાની શિક્ષણવ્યવસ્થા યોજે છે તેને કોર્ટો, જેલો અને લશ્કરો પાછળ ઓછું ખર્ચ કરવું પડે છે.”

- મનુભાઈ પંચોળી

“અહીં વર્ગખંડોમાં હું જે શૈક્ષણિક કાર્ય કરી રહી છું તે નોબેલ પારિતોષિકથી લેશમાત્ર ઓછા મહત્ત્વનું નથી.”

- ટોની મોરિસન

: દિવાસ્વપ્ન :
બાળકેળવણી-શિક્ષણ પ્રયોગની વાર્તા
(લેખક : શ્રી ગિજુભાઈ બધેકા)

- ડૉ. જિજ્ઞાસા ચાવડા
શ્રીમતી જે.જે. કુંડલિયા
બી.એડ. કોલેજ, રાજકોટ
મો. ૯૪૨૬૮૫૩૧૧૧

પ્રસ્તાવના:

નૂતન બાલશિક્ષણ સંઘ, ભાવનગર શાખા C/o. શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ ગિજુભાઈ કુમાર મંદિર, સત્યનારાયણ રોડ, ભાવનગરથી પ્રકાશિત આ પુસ્તકની પાંચમી આવૃત્તિ ઈ.સ. 1962માં આવ્યા પછી લગાતાર આઠ વખત પુનઃ મુદ્રણ થયું છે. છેલ્લે બે હજાર જેટલી નકલો પ્રગટ થયેલી. પાંચમી આવૃત્તિ વેળાએ માત્ર રૂ. 20ની કિંમતે પ્રાપ્ત થતાં આ પુસ્તકનું બાળકેળવણી માટેનું મૂલ્ય બહું ઊંચું છે. ડેમી સાઈઝનાં કુલ 112 પાનાંમાં સમાવિષ્ટ આ પુસ્તક એક જ બેઠકે વાંચી શકાય તેવું બાળ કેળવણીને વાર્તારૂપે રજૂ કરે છે. પુસ્તકમાં ચાર ખંડો પાડીને અનુક્રમે પ્રયોગની શરૂઆત, પ્રયોગની પ્રગતિ, છ માસને અંતે અને છેલ્લો મેળાવડો જેવાં શીર્ષકો આપીને વાર્તા પ્રયોજાયેલી છે. પહેલાં ખંડને દસ ભાગોમાં, બીજા ખંડને સાત ભાગોમાં, ત્રીજા ખંડને ત્રણ ભાગોમાં અને ચોથા ખંડને સાત ભાગોમાં રજૂ કરીને પુસ્તક લેખન થયું છે. બાળ વિદ્યાર્થીઓ માટે મૂછાળી માનું બિરુદ પામેલા ગિજુભાઈએ પોતાના સ્વાનુભવે બાળ કેળવણી સંદર્ભે કરેલાં પ્રયોગો, પ્રક્રિયા, પદ્ધતિઓ, વર્ગમાં ઉપયોગી પૂરક સામગ્રીને જાતે અનુભવીને અહીં શિક્ષણ પ્રયોગની વાર્તારૂપે આ પુસ્તકનું લેખન કર્યું છે. બાળ કેળવણી માટે ઉપયોગી એવા પુસ્તક વિશે પ્રસ્તુત લેખ પ્રગટ કરવાનો ઉપક્રમ છે.

પુસ્તક વિશેની વિચારધારા:

આજે સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિને પંચોતેર વર્ષ પૂરાં થયાં. કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોની મફત અને ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ તરફ દોટ ચાલુ રહી છે, અનેક પ્રાથમિક શાળાઓ ઊભી થઈ છે. શિક્ષક તાલીમી કોલેજો પણ વધતી જાય છે. પણ સંખ્યાબળ વધવાની સામે શિક્ષણ કાર્યમાં ગુણવત્તા ઘટતી જાય છે, તેમ સહુની ફરિયાદ છે. કેટલાક

વિચારકો તો સાર્વત્રિક મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણની સામે લાલબત્તી પણ બતાવે છે. આજે બુનિયાદી તાલીમની વાતો ક્યાંક સરકારી ઢબે તો ક્યાંક પ્રાયોગિક ઢબે ચાલે છે. આ બધામાં પ્રાથમિક શિક્ષણના મૂળ સ્વરૂપનું ચિત્ર ઝાંખું થતું જાય છે એવી અનેકવિધ ફરિયાદો સામાન્ય માબાપથી માંડી કેળવણીના નિષ્ણાતો કરવા લાગ્યા છે.

પુસ્તક પ્રગટ કરવા પરત્વે ગિજુભાઈની ભાવના:

બાળ કેળવણીના વિચારોને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા માટે, શિક્ષણની અનેકવિધ પદ્ધતિઓની યોજનાઓ કરી કેળવણીની રીતરસમ ઊભી કરવા માટે, બાળ કેન્દ્રી શિક્ષણની અનેકવિધ પદ્ધતિઓની યોજનાઓ કરી કેળવણીના સિદ્ધાંતોનો તેવી પદ્ધતિઓ દ્વારા સાક્ષાત્કાર કરાવવા માટે, અને પોતાના જાતદષ્ટાંતથી તેના અમલ તરફ શિક્ષણના ધંધામાં પડેલાઓને વળવાની પ્રેરણા આપવા માટેનું કામ એક પુસ્તક લખીને કરવાની ભાવના ગિજુભાઈએ સાકાર કરી છે. આ શિક્ષણશાસ્ત્રીનું કામ છે. કેળવણીકાર તરીકે ગિજુભાઈ આવા શિક્ષણશાસ્ત્રી બન્યા. કેળવણીના તેના વિચારો માત્ર વિચારો જ ન રહે તે માટે પ્રયોગશીલ શિક્ષણશાસ્ત્રી પણ બની રહ્યા. ગુજરાતે તેમને એક સધ્ધર શિક્ષણશાસ્ત્રી તરીકે તેમને જાણ્યા છે. તેમની પાસે મોંઠેસોરી પદ્ધતિના તત્ત્વ અને વ્યવહારના શિક્ષણની પિછાણ હતી. એટલે તેમણે શિક્ષણશાસ્ત્ર ઉપર આ પુસ્તક લખ્યું છે. તેમના લખાણનો પ્રાથમિક શિક્ષણના ક્ષેત્રે નિયોડ આપવાનો આ રસિક અને સુંદર પ્રયત્ન થયો હોય તો તે તેમનું આ 'દિવાસ્વપ્ન' છે.

પુસ્તકનું નામ 'દિવાસ્વપ્ન' વિશે:

આ પુસ્તકનું નામ ગિજુભાઈએ 'દિવાસ્વપ્ન' રાખ્યું છે. એ નામનો અર્થ તો એટલો છે કે આ પુસ્તકમાં જે જે વસ્તુઓનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે તે બધું આજના

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકનું દિવાસ્વપ્ન બને. તેમણે કોઈ પ્રાથમિક શાળા ચલાવી નહોતી. પરંતુ બાલશિક્ષણની બાબતમાં શિક્ષણપદ્ધતિના જે અટલ નિયમોનો અમલ તેમણે પોતાના બાલમંદિરમાં કર્યો, તે નિયમોને પ્રાથમિક શાળામાં બંધબેસતા કેમ કરી શકાય એ સંબંધનો પોતાનો વ્યવહારુ વિચાર તેમણે આ પુસ્તકમાં રજૂ કર્યો છે. ગુજરાતના પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો આ દિવાસ્વપ્નને પોતાનું બનાવે તો સ્વપ્નનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઝંખના તેમના અંતરમાં જાગે અને તેનો અમલ કરવાનું મીઠું ને મધુરું દિવાસ્વપ્ન સાકાર થાય.

દિવાસ્વપ્ન પુસ્તકના પરિપ્રેક્ષ્યમાં :

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષણના મૂળમાં જે સુધારો થવો જોઈએ તેમાં : શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી બન્નેનો પ્રસન્નતાપૂર્વકનો સંબંધ બંધાય, માર-લાલચ વગર ભણાવાય, ભણતરનો ભાર ઓછો થાય, કાગળિયાનું કામ ઘટે, આંકડાઓની ભરમાર ઘટે એવા ખ્યાલ સાથેની વાતો પ્રસ્તુત પુસ્તકના પરિપ્રેક્ષ્યમાંથી ઊભરી આવે છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં જે શિક્ષણ અપાય છે તે શિક્ષણની પદ્ધતિઓ બાળકોને નુકસાન કરનારી ન હોય. શિક્ષણનું માપ પરીક્ષાઓ, ઈનામો અને હરીફાઈથી કાઢવામાં ન આવે. શિક્ષણનાં પરિણામો વેરઝેર, મારામારી, અશાંતિ અને અવ્યવસ્થા ઊભી ન કરે. એ બધાનો અત્યંત મનોહર ચિતાર આ વાર્તામાં આપણને મળે છે.

શિક્ષકની હૈયાઉકલત પર ભાર :

પરંતુ લેખક એ બાબતોનો કરુણ ચિતાર આપીને જ નથી બેસી રહેતા. બાલશિક્ષણમાં આજે પ્રવર્તી રહેલી એ કરુણતાનો ઉકેલ એટલો જ સરસ અને મનોહર રીતે તેમણે રજૂ કર્યો છે. એ ઉકેલ લાવવા માટે શિક્ષકનામાં જે ‘હૈયાઉકલત’ની જરૂર છે તે હૈયાઉકલત કેવી હોય તેનો આબાદ ચિતાર આ પુસ્તકમાં આપણને જોવા મળે છે. પ્રાથમિક શાળામાં જે ગંદકી, જે ઘોંઘાટ અને જે અવ્યવસ્થા આપણને નજરે આવે છે તે બધું હૈયાઉકલતવાળા શિક્ષકની જાદુઈ લાકડી અડતાં આપોઆપ જ જાણે તે ઊડી જાય છે, ને તેને સ્થાને સ્વચ્છતા, વ્યવસ્થા અને શાંતિ ગિજુભાઈના

વર્ગમાં આવીને ગોઠવાઈ જતી આપણને દેખાય છે.

શિક્ષકો અને બાળ વિદ્યાર્થીઓની અડચણો વિશે સચોટ માર્ગદર્શન :

શિક્ષકને પોતાના કામમાં શી શી અડચણો આવવાની છે તેનો આબેહૂબ ખ્યાલ પુસ્તક લખતી વખતે લેખકની નજર આગળ રહેલો દેખાય છે. આજનો સમાજ કેવળ રૂઢિચુસ્ત છે. નાના એવા ફેરફારોને પણ ભયની નજરથી જુએ છે. પોતાના બાળકોની કેળવણી માટે માબાપો અક્ષમ્ય બેદરકારી સેવે છે. શિક્ષકોને આચાર્ય, અધિકારી અને ઉપરના અધિકારીનો ડર સતત રહ્યા કરે છે. અભ્યાસક્રમ અને પરીક્ષાની જંજીરોમાંથી શિક્ષક કે બાળકો જરા પર ચસકી શક્તાં નથી. આ બધી વસ્તુઓ લેખક બરાબર સમજે છે, અને તેથી જ ધીરજ અને શાંતિપૂર્વકના પોતાના અવિરત કાર્યબળથી એ મુશ્કેલીઓને ઓળંગી જવાનું માર્ગદર્શન સચોટ રીતે આપણને તે કરાવી શક્યા છે.

આખા પુસ્તકમાં એક ખૂણે સચવાઈ રહેલો મહત્વનો વિચાર :

આપણી ગમે તેટલી સુંદર આશાઓ હોય છતાં પ્રાથમિક શાળાના ખુદ શિક્ષકમાં જ્યાં સુધી સ્વભાવફેર પ્રેરણા નાખવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી આપણા અખતરાઓ ને પ્રયોગ કરવાનું સાચું પરિણામ સાંપડવાનું નથી. ગિજુભાઈના હૃદયને અવાત બરાબર ડંખતી દેખાય છે. એટલે જ શિક્ષકના સ્વભાવની કાંતિ કરવાના મુદ્દાને ખૂબ કોમળતાથી રજૂ કરવાની તેમણે કાળજી રાખી છે. આપણો આજનો પ્રાથમિક શાળાનો શિક્ષક અજ્ઞાત છે, ભાડૂતી છે, પૈસાનો લોભી છે, જાતમાં અવિશ્વાસ રાખનારો છે. શિક્ષકની આ નબળી બાજુ ગિજુભાઈ પોતે પણ હમદર્દીથી પિંછાને છે, અને શિક્ષકના માનસિક રોગમાં પોતે પણ દર્દ અનુભવે છે. એ દૃષ્ટિએ તેમણે એ આખા મુદ્દાને આ પુસ્તકમાં રજૂ કર્યો છે. એ મુદ્દો વાંચ્યા પછી શિક્ષક પોતાની નિર્બળતાઓથી મૂંઝાવાનો છે, શરમાવાનો છે, પોતાનામાં તેવું બળ જમાવવાની મહત્વાકાંક્ષાઓ ઊભી કરવાનો છે, કે જે બળ વડે

ગિજુભાઈના દિવાસ્વપ્નનો સાક્ષાત્કાર કરતો શિક્ષક પોતે બની શકે.

ઉપસંહાર :

આખું પુસ્તક પ્રાથમિક કેળવણીની નાનકડી સમાલોચના જેવું લાગ્યું. તેમાં આદર્શ પ્રાથમિક શાળાના મનોહર અને સ્પષ્ટ દર્શન જેવું છે. વાર્તાની શૈલીમાં લખવામાં આવ્યું છે તે એ એક વિશિષ્ટતા છે. બાળ કેળવણી અંગે શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ અને વાલીઓ બધાં જ કાંઈક મૂંઝવણ અનુભવે છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં પ્રાથમિક શાળાનાં બાળકોને એક પ્રયોગદ્વારા શિક્ષણ આપવાની વાત છે. આ પુસ્તકમાં જે લખ્યું છે તેવું જ બનતું હોય કે બનવાનો સંભવ હોય એવું કાંઈ ન સ્વીકારીએ તો પણ આમાં જે માર્ગદર્શનનો પ્રયત્ન છે, જે પુરોગામી વિચાર છે, જે કલ્પના અને સર્જનાત્મક અભિવ્યક્તિ છે તે તો આજે પણ અત્યંત ઉપયોગી અને ઉપકારક છે. ગિજુભાઈનાં શિક્ષણ વિષયક પુસ્તકોમાં ખૂબ જ લોકપ્રિય બનેલું પુસ્તક

તે 'દિવાસ્વપ્ન' છે. આ પુસ્તકની જાન્યુઆરી 1962માં પાંચમી આવૃત્તિ પ્રગટ થયેલી. તે પછી અવારનવાર પુનઃમુદ્રણ થતું રહે છે. ગિજુભાઈ જન્મ શતાબ્દી વખતે આ પુસ્તકનો બહોળો પ્રચાર થયેલો; તે પછી પ્રાથમિક શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં આ પુસ્તકની ભારે પ્રતિષ્ઠા થઈ.

અનેક પ્રાથમિક શિક્ષકો આ પુસ્તકમાંથી પ્રેરણા અને પ્રકાશ મેળવવા લાગ્યા. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને આ પુસ્તક તેમના દૈનિક શૈક્ષણિક કામમાં ખૂબ ઉપયોગી માલૂમ પડ્યું. બાળકોને ભણાવવાની એક નવીન અને રસાળ પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓ તેમને આ પુસ્તકમાં જોવા મળી. એટલે પ્રાથમિક શિક્ષકોમાં આ પુસ્તકની માંગ ખૂબ વધી.

સંદર્ભ :

ગિજુભાઈ (2009). દિવાસ્વપ્ન (પાંચમી આવૃત્તિનું પુનઃ મુદ્રણ). ભાવનગર : નૂતન બાલશિક્ષણ સંઘ.

ચિદ્ગ્રન્થ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી દ્વારા પ્રકાશિત
(ISSN:2584-1777)

પીઅર રિવ્યૂડ માસિક સામયિક

'બાલવિશ્વ' ઓગસ્ટ, 2024

માસની થીમ

બાલકના સર્વાંગી વિકાસ માટે આહાર પોષણ

માટે લેખ લખી મોકલવા

લેખકોને નિમંત્રણ

આપનો લેખ ઈ-મેલ

balvishva@cugujarat.ac.in

અથવા

અમારા વોટ્સએપ નંબર

9429297737

પર મોકલી શકો છો.

લેખ મોકલવાની અંતિમ તારીખ 20-07-2024

નવજાત શિશુઓના રુદન અને ઊંઘની સમજ આપતું પુસ્તક:
હેપીએસ્ટ બેબી ઓન ધ બ્લોક
(લેખક : હાર્વે કાર્પ)

- ડૉ. રાકેશકુમાર પટેલ
ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી,
ગાંધીનગર. મો. ૯૪૦૮૬૪૦૯૩૦

પુસ્તકનું નામ છે ‘હેપીએસ્ટ બેબી ઓન ધ બ્લોક.’ જેના લેખક છે. ડૉ. હાર્વે કાર્પ (Dr. Harvey Karp, M.D) અમેરિકામાં રાષ્ટ્રીય સ્તરે પ્રખ્યાત બાળરોગ ચિકિત્સક અને બાળવિકાસ નિષ્ણાત છે. તે યુ.સી.એલ.એ સ્કૂલ ઓફ મેડિસિનમાં પીડિયાટ્રિક્સના પ્રોફેસર છે.

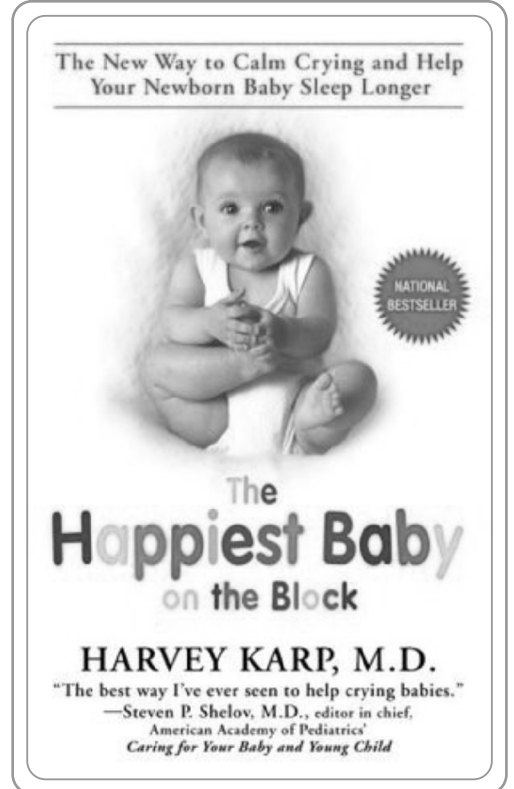
છેલ્લાં 30 વર્ષોમાં તેણે હજારો માતા-પિતાને કામ કરતી માતાઓથી માંડીને જાણીતી હસ્તીઓ જેવી કે મેડોના, મિશેલ ફેઈફર અને પિયર્સ બ્રોસ્નન જેવા સુપરસ્ટાર્સનાં બાળકોને ખુશ કરવા માટેનાં રહસ્યો શીખવ્યાં છે. આ પુસ્તકમાં રડવાને શાંત કરવાની અને નવજાત શિશુને લાંબા સમય સુધી સૂવામાં મદદ કરવાની નવી રીતો બતાવવામાં આવી છે.

ડૉ. કર્પે લેખન, વ્યાખ્યાન અને શિક્ષણ માટે તેમના પૂર્ણ-સમયના પ્રયત્નોને સમર્પિત છે. તેઓ સમગ્ર અમેરિકા અને વિશ્વભરમાં વ્યાપક પ્રવાસ કરે છે અને તબીબી સમુદાય અને જાહેર જનતાને તેમની નવીન શોધોનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે વિશે વ્યાખ્યાન આપે છે, જેથી માતાપિતાને તેમનાં નાના બાળકોની જરૂરિયાતોને સફળતાપૂર્વક પહોંચી વળવામાં મદદ મળી શકે.

કાર્પની શિશુને શાંત કરવાની તકનીક ગર્ભાશયમાં જીવનનાં તત્ત્વોને ફરીથી સજાગ કરવા પર આધારિત હોવાનું માનવામાં આવે છે. કાર્પ અનુસાર, માનવ બાળકો અન્ય સસ્તન પ્રાણીઓ કરતાં ઓછા વિકસિત જન્મે છે. કાર્પ જીવનના પ્રથમ ત્રણ મહિનાને ‘ચોથો ત્રિમાસિક’ ગણાવે છે. કાર્પ અનુમાન કરે છે કે બધાં બાળકો ‘શાંતિદાયક સ્તર’ સાથે જન્મે છે. કાર્પ નાનાં બાળકોને શાંત કરવા માટેની તેમની પદ્ધતિના ઘટકો “5S‘S” તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

ડૉ. કર્પે શોધી કાઢ્યું છે કે બાળકના રુદનનો ઉપાય છે. તે કહે છે કે ‘હું માતા-પિતા સાથે એવી પદ્ધતિઓ વહેચું છું કે જે સમગ્ર રીતે જરૂરી છે. ઉપાયો કઈ રીતે કામ કરે છે તે હું બરાબર સમજાવું છું.’

પ્રારંભિક બાલ્યાવસ્થાના એક નવીન અને વિચારપ્રેરક પુનઃમૂલ્યાંકનમાં, ડૉ. કાર્પ આધુનિક વિજ્ઞાન અને પ્રાચીન શાણપણનું મિશ્રણ કરીને સાબિત કરે છે કે નવજાત શિશુઓ જ્યારે જન્મે છે ત્યારે તેઓ નવીન વિશ્વ માટે સંપૂર્ણપણે તૈયાર હોતા નથી. પોતાના સંશોધન અને અનુભવ દ્વારા, તેમણે ચાર મૂળભૂત સિદ્ધાંતો વિકસિત કર્યા છે. જે બાળકોને સમજવા તેમજ તેમની ઊંઘમાં સુધારો કરવા અને તેમની ઈન્દ્રિયોને શાંત કરવા માટે નિર્ણાયક છે.

પ્રથમ પ્રકરણમાં કાર્પે 'ચોથા ત્રિમાસિક'નો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ચોથું ત્રિમાસિક બાળકના જીવનના પ્રથમ ત્રણ મહિનાનો ઉલ્લેખ કરે છે. ઉશ્કેરાયેલા બાળકને શાંત કરવા માટે કાર્પે પાસે 5Gનો ઉપયોગની ચર્ચા કરે છે: પ્રકરણ-2 માં, કાર્પે બાળકના રડવાની ચર્ચા કરી છે અને નિર્દેશ કર્યો છે કે બાળકનું રડવાનું સહજ છે. (પૃષ્ઠ 21). માતાપિતા સંભવતઃ 3 મહિનાની ઉંમર સુધી બાળકના રડવાના અર્થને અલગ કરી શકતાં નથી (પૃષ્ઠ 22). માતાને બાળકોની ચીસો ત્રણ મહિના સુધીમાં ખબર પડી જાય છે. ટ્રેસી હોગ નામની મહિલા પણ નવજાત શિશુના રુદન વચ્ચેનો તફાવત પારખવામાં સક્ષમ હોવાનો દાવો કરે છે.

કાર્પે 1990માં કનેક્ટિકટ યુનિવર્સિટી દ્વારા કરવામાં આવેલા એક સંશોધન અંગે જણાવે છે કે મોટેભાગે માતાપિતા બાળકના રડવાનો અર્થ સમજી શકતા નથી. આ અધ્યયનમાં મૂળભૂત રીતે માતાઓએ બાળકોની રેકોર્ડ કરેલું રુદન સાંભળ્યું હતું અને રડવાનો અર્થ શું છે તે જણાવ્યું હતું. ફિનલેન્ડના સંશોધકોએ બાળકના રુદન અંગે નર્સોને સાથે રાખીને પણ આવું જ કર્યું હતું. મમ્મીઓ અડધાથી પણ ઓછા સમયમાં બાળકોના રુદનનો અર્થ સમજતી હતી જ્યારે નર્સો લગભગ અડધા સમયમાં રુદનનો અર્થ સમજવા લાગી હતી.

પ્રકરણ-3 માં, કાર્પે જણાવે છે કે તે નિષ્ણાતો સાથે સખત રીતે અસંમત છે જેમણે 'અનુમાન' કર્યું છે કે કેટલાંક બાળકોએ દિવસે આરામ કરવા માટે રડવું પડે છે (પૃષ્ઠ 30). હું માનું છું કે કેટલાંક બાળકોને ક્યારેક રડવાની જરૂર હોય છે. મને યાદ છે કે મેં અમેરિકન એકેડેમી ઓફ પિડિયાટ્રિક્સ દ્વારા છપાયેલા એક પુસ્તકમાં વાંચ્યું હતું કે તમામ નવજાત શિશુઓને દિવસમાં ઓછામાં ઓછા એક કલાક રડવું પડે છે. આ પૃષ્ઠ 93 અનુસાર જો તમને તમારું બાળક વધુ પડતું સક્રિય લાગતું હોય તો બાળકને હાથમાં પકડવું, નાચવું, કૂદવું, ગાવું, બહાર ચાલવું, ખવડાવવું, અને ઝૂલવું વગેરે ક્રિયાઓ મદદરૂપ થઈ શકે છે.

પુસ્તકના અગત્યનાં બિંદુઓ

- ગુમ થયેલ ચોથું ત્રિમાસિક: તે ગમે તેટલું વિચિત્ર

લાગે છે, બાળકોના રડવાનું એક મુખ્ય કારણ એ છે કે તેઓ ત્રણ મહિના જલદી જન્મે છે.

- શાંત જીવનનું પ્રતિબિંબ: જીવનના શરૂઆતના કેટલાક મહિનાઓમાં કોઈ પણ બાળકના રડવાનું બંધ કરવું એ લગભગ શક્ય નથી.
- 5 'એસ':
- Swaddling- નવજાત બાળકને તેનું હલનચલન બંધ રહે તે માટે કસીને વીંટવાની પદ્ધતિ
- Side/Stomach position- પેટના આધારે સૂવડાવવું
- Shushing- માતાનો મધુર અવાજ
- Swinging—ઝુલાવવું
- Sucking- ધવડાવવું

આમાંની કોઈ એક પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરીને હળવાશથી ઉશ્કેરાયેલા બાળકને શાંત પાડી શકાય છે.

- આ પુસ્તકમાં ડૉ. કાર્પે નવજાત શિશુ અંગે સમજાવે છે કે ...
- બાળકની વેદના એટલે શું?
- શા માટે મોટાભાગનાં બાળકો સાંજે વધુ અસ્વસ્થ થાય છે?
- મા-બાપ બાળકને કેવી રીતે શાંત કરી શકે છે - માત્ર થોડી જ મિનિટોમાં?
- શું બાળકો બગડી શકે છે?
- રડતાં બાળકનાં માતાપિતાએ ડોક્ટરને ક્યારે બોલાવવા જોઈએ?
- માતા-પિતા તેમના બાળકને થોડા કલાકો વધુ આરામ આપી શકે?

આપણે જાણીએ છીએ કે ખૂબ જ પ્રેમાળ મમ્મી-પપ્પા પણ કેટલીકવાર તેમના શિશુના સતત રડવાથી સહનશક્તિ ખોઈ બેસે છે. જોકે, બચાવની વાત કરીએ તો, ડૉ. કાર્પે માતાપિતા સાથે દાદા-દાદીને સહયોગી બનાવવાની વાત કરે છે, અને તમામ બાળ સંભાળ લેનારાઓને તેમનાં બાળકોને લગભગ એટલી જ સરળતાથી શાંત કરવા માટે જરૂરી ઉપાયો આપે છે.

ગર્ભાવસ્થા, શિશુ સંગોપન તથા બાળઉછેરની માવજત અને શિક્ષણ

(લેખક : ડૉ. એસ.એસ. માથુર)

- ડૉ. મનહર ઠાકર
કેળવણીકાર, ભાવનગર
મો. ૯૪૨૬૮૫૨૯૦

ભૂમિકા

પ્રસ્તુત લેખ બાળકના સંદર્ભે શિક્ષા મનોવિજ્ઞાન નામના હિન્દી પુસ્તકના એક ખંડના પરિચયના ભાગરૂપે તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં બાળકના જીવનની શરૂઆત ગર્ભાવસ્થાથી લઈને ગર્ભ વિકાસ, શિશુ સંગોપનની પ્રક્રિયા, બાલ્યાવસ્થા, બાળઉછેર અને કૌશલ્યોના વિકાસ વખતે માતાપિતાની ભૂમિકા, બાળકની સ્વકેળવણી, છોકરા અને છોકરીઓના વિકાસની ઝડપ વચ્ચે તફાવત અને તેને અનુરૂપ શિક્ષણ જેવી બાબતોને શૈક્ષણિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક આધારે રજૂ કરી છે.

બાળકની ગર્ભાવસ્થા

ડૉ. એસ. એસ. માથુરના પુસ્તક શિક્ષા મનોવિજ્ઞાનમાં બાળકની ગર્ભાવસ્થા અને શિશુ સંગોપન વિશેના વિચારોની પ્રસ્તુતિ કરવામાં આવી છે. ગર્ભાવસ્થામાં બાળકના જીવનની શરૂઆત ફળદ્રુપ ઈંડામાંથી થાય છે. તે પ્રોટોપ્લાઝમનો માઈક્રોસ્કોપિક પરપોટો છે. જેની લંબાઈ માત્ર 13 મિલિમિટર છે. એક મહિનાની અંદર તે ગર્ભ બની જાય છે જે 6 મિમિ લાંબો હોય છે. બીજા મહિનામાં તે ગર્ભનું સ્વરૂપ લે છે. તેની લંબાઈ છ ગણી અને વજન 500 ગણું વધે છે. હવે તે માનવ દેહનું સ્વરૂપ લેવાનું શરૂ કરે છે. 20મા અઠવાડિયામાં માતા તેની અસર અનુભવવા લાગે છે. ગર્ભ હવે 1 પાઉન્ડ વજન ધરાવે છે અને એક ફૂટ લાંબો છે. કોષો સમાન રીતે વિભાજિત થતા રહે છે અને જન્મ સમયે બાળકનું વજન 6 થી 8 પાઉન્ડ હોય છે અને તેની લંબાઈ 20 ઈંચ થઈ જાય છે. આ સમયે તેના મગજનું કદ પુખ્તાવસ્થામાં જેટલું હોય તેના કરતાં ચોથા ભાગનું છે.

શિશુ સંગોપન

જેમ જેમ ગર્ભ માતાના ગર્ભાશયમાં પરિપક્વતા તરફ વિકસે છે, તેમ તેની પ્રતિક્રિયા પેટર્ન સ્થાપિત થાય છે. જે શરીરના માથાના ભાગેથી શરૂ થાય છે, જે પ્રથમ સ્થાપિત થાય છે. સ્વયંસ્ફુરિત ક્રિયામાં તેના પર હોઠ, આંખો, ગરદન, ખભા, હાથ, ધડ, પગ અને પગમાં આંગળાં લગભગ સમાન ક્રમમાં વિકસે છે. આ રીતે ‘માથાથી પગ સુધી’ વૃદ્ધિ થાય છે. આમ વૃદ્ધિ ‘કેન્દ્રમાંથી બહારની તરફ’ના ક્રમે અનુસરે છે. આખા હાથ પહેલાં બનવા લાગે છે, ‘હાથ’ની હિલચાલ પછીથી થાય છે.

જન્મ સમયે બાળકની ઊંચાઈ આશરે 20 ઈંચ હોય છે. છોકરાઓ તુલનાત્મક રીતે ઊંચા હોય છે અને તેનું વજન છોકરીઓ કરતાં વધુ હોય છે. બાળકના જીવનના પ્રથમ વર્ષમાં તેની ઊંચાઈ અને વજન બંને વધે છે. ઊંચાઈ અને વજનમાં વૃદ્ધિનું આ સ્તર બીજા વર્ષે પણ ચાલુ રહે છે. પરંતુ પ્રથમ વર્ષની સરખામણીમાં વૃદ્ધિ ઓછી છે. બાળકનું વજન જન્મના 6 મહિનામાં બમણું અને એક વર્ષમાં ત્રણ ગણું થઈ જાય છે. ત્રીજા વર્ષ સુધી બાળકનો શારીરિક વિકાસ ઝડપી ગતિએ ચાલુ રહે છે. પરંતુ આ પછી તે કિશોરાવસ્થા સુધી ધીમો પડી જાય છે.

બાલ્યાવસ્થા

બાળકના શારીરિક ફેરફારો તેના બાકીના શરીરને ખૂબ અસર કરે છે. દા.ત. નાનપણથી જ બાળક પોતાની અને અન્ય વચ્ચે નાના-મોટાનો તફાવત કરવા લાગે છે. તે સામાન્ય રીતે સ્વીકારે છે કે તે તેના વડીલોની સામે તે નાનો છે અને તેના કરતાં નાના બાળકોની સામે મોટો છે. નાનપણમાં નાનાપણું અને મોટાપણું પ્રત્યેની આ સતર્કતા તેના વર્તન પર ઘણો પ્રભાવ પાડે છે. જો કોઈ બાળકને લાગતું હોય કે તે અન્ય કરતાં મોટો છે, તો તેનું વર્તન પણ

એવું જ હશે જ્યારે તે વિચારે છે કે તે અન્ય કરતાં નાનો છે, ત્યારે પણ વર્તન બદલાય છે. પિતાએ પુત્ર વયનાં બાળકોથી લઈને અન્ય બાળકો સુધી આ વાત ઘણી વાર સાંભળી હશે કે તમે પુત્ર વયના થઈ ગયા છો, નાનાં બાળકો જેવું વર્તન ન કરો, તે તમને શોભતું નથી. આ લક્ષણો બાળકમાં ખાનદાની અથવા સ્વતંત્રતાની લાગણીને જન્મ આપે છે. ઉંમર વધવાની સાથે, સૌથી મહત્વપૂર્ણ શારીરિક પરિવર્તન મગજ અને સમગ્ર ચેતાતંત્રની પરિપક્વતા બતાવે છે.

બાળપણમાં, જ્ઞાનાત્મક વિકાસ ખૂબ જ ઝડપથી થાય છે. જ્યારે બાળક 18 મહિનાનું થાય છે, ત્યારે તે સરળતાથી ચાલતાં શીખે છે. બીજા અને ત્રીજા વર્ષમાં બાળક વોકિંગ, ક્લાઈમ્બિંગ, જમ્પિંગ, બેલેન્સિંગ અને ડાન્સિંગની કુશળતા પણ શીખે છે. જ્યારે પણ બાળકને જમ્પિંગ અથવા બેલેન્સિંગ જેવું કંઈક નવું શીખવું હોય ત્યારે તે સતત પ્રેક્ટિસ કરે છે અને તેના વડીલો પાસેથી મંજૂરી મેળવે છે કે તેણે દોડવાનું શીખી લીધું છે અથવા તે સારી રીતે બેલેન્સ કેવી રીતે કરવું તે જાણે છે.

સમય પર બાળક તેના સ્નાયુઓનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાની નવી રીતો શીખે છે. એવું જોવામાં આવ્યું છે કે 2 વર્ષનું બાળક ઈંટોથી બનેલું નાનું ઘર બનાવી શકે છે. 3 વર્ષનો બાળક ટ્રોઈંગ દ્વારા વર્તુળનું અનુકરણ કરી શકે છે. તે ગોળાકાર માનવ આકૃતિ પણ દોરી શકે છે. તેની પાસે એક મોટું વર્તુળ બનાવવાની ક્ષમતા છે અને તેમાં પગ માટે બે નાનાં વર્તુળો અને આંખો માટે બે નાનાં વર્તુળો બનાવવાની ક્ષમતા છે. 4 વર્ષનું બાળક તેની નકલ કરીને કાટખૂણો દોરી શકે છે અને 5 વર્ષનું બાળક ફક્ત તેના હાથ, પગ, શરીર, હાથ અને ગરદનના સંકેતો આપીને માણસની બાહ્ય રચના દોરી શકે છે.

બાળઉછેર અને કૌશલ્યોના વિકાસ વખતે માતાપિતાની ભૂમિકા

કેટલાંક કૌશલ્યોનું નિરીક્ષણ કરીને બાળક તેનું અનુકરણ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે, જેના દ્વારા તે આત્મ-સહાય અને આત્મનિર્ભરતાની લાગણી વિકસાવે છે.

દા.ત.દરેક બાળક તેની માતાને પ્રેમ કરે છે. તેણી દૂધ પિવડાવે છે પરંતુ ધીમે ધીમે બાળક પોતે ખોરાક પકડતા શીખે છે, દૂધ પીવે છે અને ખોરાક ખાય છે. પછી એક દિવસ અચાનક તે એવી હાલતમાં આવી જાય છે કે તે પોતાના હાથે ખાવાનું શરૂ કરે છે. તે પછી તે નથી ઈચ્છતો કે કોઈ તેને ખવડાવે, બલકે તે પોતાના હાથે ખાવાનું પસંદ કરે છે. માતાપિતાને આ પસંદ નથી. કારણ કે શરૂઆતમાં, પોતાના હાથથી સ્તનપાન કરાવતી વખતે, બાળકના સ્નાયુઓ વ્યવસ્થિત અને સંતુલિત રીતે કામ કરી શકતા નથી ત્યારે દૂધ છૂટી જાય છે, શાકભાજી વેરવિખેર થઈ જાય છે, વાસણો તૂટી જાય છે. આવી ઘટનાઓ માટે માતાપિતા ઘણી વાર તેમનાં બાળકોને ઠપકો આપે છે, જે સંપૂર્ણપણે ગેરવાજબી અને સંપૂર્ણ માનસિક છે.

કેટલાક પ્રકારનાં કાર્યો દ્વારા, બાળકના કૌશલ્યનો વિકાસ થાય છે અને થોડા સમય પછી તે તે કાર્યો જાતે કરવામાં નિપુણ બને છે. જો માતા-પિતા બાળકોને આવાં કાર્યો કરતા અટકાવે છે, તો તેઓ બાળકને વધુ નુકસાન પહોંચાડે છે અને તેના શારીરિક તેમજ માનસિક વિકાસમાં અવરોધ ઊભો કરે છે. આ પ્રવૃત્તિઓ બાળકને આત્મનિર્ભર બનવામાં મદદ કરતી હોવાથી, માતાપિતાએ તેમના પર પ્રતિબંધ ન મૂકવો જોઈએ. એવાં કૌશલ્યો જે બાળકમાં સ્વ-સહાયનો અભિગમ વિકસાવે છે તેવા વખતે માતાપિતાએ બાળકને રોકટોક કરવી નહીં.

બાળકની સ્વકેળવણી

બાળકો શરૂઆતથી જ રંગ, આકાર, વ્યાખ્યા, જથ્થો વગેરેમાં રસ કેળવે છે. તેમના શિક્ષણની ‘મોન્ટેસરી સિસ્ટિમ’માં, શ્રીમતી મોન્ટેસરીએ નાના બાળકોની આ વૃત્તિનો લાભ લીધો છે અને તેમને વિવિધ તેજસ્વી રંગીન વસ્તુઓ દ્વારા શીખવવા પર ભાર મૂક્યો છે. 2 વર્ષનો બાળક બોક્સમાં ઈંટો અને કાંકરા ભરવાનો અને છિદ્રોમાં કપ મૂકવાનો આનંદ લે છે. 3 વર્ષની ઉંમરે, તે વિવિધ રંગો અને વસ્તુઓ વચ્ચે તુલના કરે છે અને તફાવત કરે છે. 4 વર્ષની ઉંમરે, બાળક ત્રણ સરળ ટુકડાઓ ધરાવતી પિક્ચર બ્લોક પઝલ બનાવવાનું શીખે છે. 5 વર્ષનું બાળક સામાન્ય

રંગોને નામ આપી શકે છે; ઉદાહરણ તરીકે, 'હા' પીળા, લાલ અને કેટલીક સંખ્યાઓ અને અક્ષરો વચ્ચેનો તફાવત કહી શકે છે.

બાળકમાં સ્વની કુશળતાનો વિકાસ સામાન્યથી ચોક્કસ કાર્યો તરફ આગળ વધે છે. પહેલાં તો બાળક સામાન્ય, સરળ અને સામાન્ય કાર્યો કરવાનું શીખે છે, પછી ચોક્કસ કાર્યો. એવું પણ જોવામાં આવે છે કે પછી તે એવાં કાર્યો શીખવા માંગે છે જે સામાન્ય અને વિશેષ કાર્યોનું મિશ્રણ હોય.

મતલબ, તે 'સરળથી મુશ્કેલ' અને 'અઘરાથી સરળ' અને આવાં કાર્યો કરવાનો પ્રયાસ કરે છે, જેમાં આવી ઘણી પ્રવૃત્તિઓ સામેલ છે જેના પર તેણે પહેલેથી જ મહોર મારી દીધી છે. સૌ પ્રથમ બાળક ચાલતાં શીખે છે, પ્રેક્ટિસ દ્વારા તેમાં પ્રાવીણ્ય મેળવ્યા બાદ દોડતા શીખે છે. તે પોતાના હાથથી કોઈ વસ્તુને પકડવાનું શીખે છે, પછી દોડતી વખતે બોલ પકડવાનું શીખે છે, દોડતી વખતે બોલને પકડવાની ક્રિયા એ બે અલગ-અલગ ક્રિયાઓનું એકીકરણ છે. જે તેણે અગાઉ શીખી છે. (i) દોડવું, અને (ii) બોલ પકડવો.

છોકરા અને છોકરીના વિકાસની ઝડપ વચ્ચે તફાવત અને શિક્ષણ

માનસિક વૃદ્ધિને ધ્યાનમાં રાખતી વખતે એ વાતનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે ઉંમર સાથે બાળકની ઊંચાઈ અને વજન વધે છે. પરંતુ આ વજન અને ઊંચાઈ બધા બાળકોમાં સરખી રીતે વધતી નથી, બલકે વૃદ્ધિ દરમાં તફાવત છે. શારીરિક વિકાસની સાથે સાથે બાળકમાં મહાનતા કે નાનાપણાની ભાવના પણ વિકસે છે. શરીરની વૃદ્ધિ સાથે, મગજ અને સમગ્ર ચેતાતંત્ર મોટું થાય છે.

બાળકને કોઈ પણ વિષય ભણાવતી વખતે તેના માનસિક સ્તરનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. શારીરિક શિક્ષણ આપતી વખતે શિક્ષકે બાળકના શારીરિક વિકાસ અને માનસિક વિકાસને ખૂબ જ મહત્વ આપવું જોઈએ. છોકરાઓ અને છોકરીઓના વિકાસની ઝડપમાં ઘણો તફાવત હોવાથી સમાન શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ બંને માટે

ફાયદાકારક સાબિત થઈ શકે નહીં.

ઉપસંહાર :

બાળકોનો સર્વાંગી વિકાસ તેમના અવાજના વિકાસ પર વધુ આધાર રાખે છે. જે બાળકની હિલચાલ અને સ્નાયુઓના વિકાસ તથા હાથ અને પગનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવાની ક્ષમતાનો ઉલ્લેખ કરે છે. તે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે કારણ કે તે બાળકના સામાજિક, બૌદ્ધિક અને સામાજિક વિકાસ સાથે સંબંધિત છે અને તે ખૂબ જ ઉપયોગી છે.

બાળપણમાં ગતિશીલ વિકાસ ઝડપી ગતિએ થાય છે. બાળકમાં મૌખિક કૌશલ્યોનો વિકાસ સામાન્યથી ચોક્કસ સુધીનો હોય છે. બાળક પહેલાં સામાન્ય અને સરળ કાર્યો કરવાનું શીખે છે. પછી ચોક્કસ અને અઘરાં કાર્યો. ખૂબ જ નાની ઉંમરથી, બાળક તે કુશળતા શીખવાનો પ્રયાસ કરે છે. જે તેનામાં આત્મ-સહાય અને આત્મનિર્ભરતાની લાગણી વિકસાવે છે.

બાળકોને સ્વ-નિર્ભર બનાવે તેવું કામ કરતી વખતે તેમને ડરાવવાં ન જોઈએ. છોકરાઓ અમુક કાર્યો કરવા માટે છોકરીઓ કરતાં ચઢિયાતા હોય છે. જેમાં માત્ર શારીરિક શક્તિની જરૂર હોય છે. પરંતુ અન્ય કેટલાંક કાર્યોમાં છોકરીઓ પણ છોકરાઓ કરતાં ચઢિયાતી હોય છે. ભલે છોકરા-છોકરીઓની કાર્ય કરવાની ક્ષમતા વિભાજિત હોય, છતાં પણ એવી કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ આપવી જોઈએ કે જ્યાં છોકરા-છોકરીઓ સમાન ધોરણે કાર્યમાં ભાગ લઈ શકે.

સામાન્ય કાર્યની ક્ષમતાનું કોઈ મહત્વ ન હોવાથી, શિક્ષકોએ શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો બનાવતી વખતે સામાન્ય કાર્યની ક્ષમતા પર ભાર ન આપવો જોઈએ, બલકે તેમના કાર્યક્રમનો આધાર સરળથી કઠિન કાર્યો તરફનો હોવો જોઈએ.

સન્દર્ભ :

ડૉ. એસ.એસ. માથુર (૧૯૯૦-૯૧). શિક્ષા મનોવિજ્ઞાન. આગરા: વિનોદ પુસ્તક મંદિર

બાળપણમાં ડોકિયું કરાવી બાળઉછેર શીખવતું પુસ્તક Parenting from the Inside Out

(લેખક : ડૉ. ડેનિયલ જે. સિગલ)

- ડૉ. નીલેશ પંડ્યા
ચિલ્ડ્રન સિસ્ટર્સ યુનિવર્સિટી,
ગાંધીનગર. મો. ૯૪૨૬૩૩૭૪૩૨

પુસ્તક વિશે:

'Parenting from the Inside Out' એ એવું પુસ્તક છે જે ન્યુરોસાયન્સ, મનોચિકિત્સા અને માતાપિતાની વિચારસરણી જેવાં વિવિધ અભ્યાસક્ષેત્રોને જોડે છે. બાળકના બાળપણને સ્પર્શતા અત્યંત અગત્યના વિષયોને જોડે છે. બાળકને બાળપણના અનુભવ કેવી રીતે આપવા તે અંગે વિસ્તૃત સમજ પૂરી પાડે છે. માતાપિતાનો બાળઉછેર અંગેના અભિગમને ઘડતર માટે આ પુસ્તક એક આધાર પૂરો પાડે છે. ડૉ. ડેનિયલ જે. સિગલ, પ્રખ્યાત ન્યુરોપ્સાયકિયાટ્રિસ્ટ છે. મેરી હાર્ટઝેલ એક અનુભવી પેરેન્ટિંગ વિશેષજ્ઞ છે.

સ્વ-સમજણ અને ભાવનાત્મક જાગૃતિ એ પ્રભાવશાળી માતાપિતા બનવા માટે જરૂરી છે તે આ પુસ્તકનો કેન્દ્રીય વિચાર એ છે. સિગલ અને હાર્ટઝેલ 'તમારા પોતાના બાળપણને સમજવાની'ની બાબતને અત્યંત અગત્યની ગણે છે. જો તમે તમારું બાળપણ સારી રીતે સમજી શકશો તો તમારા બાળકની જરૂરિયાતો અને સમસ્યાઓને પણ સારી રીતે સમજી શકશો. એટલું જ નહીં પરંતુ તેમને વધારે સારી રીતે મદદ કરી શકશો. તમારા પોતાના ઉછેરનું અન્વેષણ અને વિશ્લેષણ કરીને માતાપિતા નકારાત્મક પરિબળોથી મુક્ત થઈ શકે છે. પોતાના બાળપણને સમજવાથી માતા-પિતા વધુ સમજદાર બને છે અને બાળક સાથે વધારે સહાનુભૂતિપૂર્ણ વર્તનો કરવાનું શીખી શકે છે.

આ એક એવું પુસ્તક છે જે માતાપિતાને પોતાના બાળકના ઉછેરને પોતાના અંતરંગ જગત સાથે જોડીને જોવાનું શીખવે છે. આ પુસ્તક માતાપિતાના પોતાના બાળપણનાં સંસ્મરણોને ફંફોસીને તેમાંથી જે ઉત્તમ છે તે સમજીને બાળક સાથેના વ્યવહારમાં ઉતારવાનું શીખવે છે.

એવી પ્રવૃત્તિઓ પૂરી પાડે છે જેમાં બાળક તરીકે તમને નથી ગમતું એ પોતાના બાળક સાથે ન થાય તેવી સાવધાની શીખવે છે. પોતાની જાતની સમજ (સ્વ-સમજ) અને પોતાના લાગણીતંત્ર (પોતાની જાતની લાગણીઓની સમજ અને તેનું નિયમન) કરવાની સાથે સાથે વાલીપણની એક આગવી શૈલી ઘડવા માટે માતાપિતાને સજ્જ કરે છે.

પુસ્તકના કેંદ્રમાં રહેલા ન્યુરોસાયન્સ અને મનોવિજ્ઞાનના આધારો માતાપિતાને બાળઉછેરની એક વૈજ્ઞાનિક ભૂમિકા પૂરી પાડે છે.

પુસ્તકમાં બાળક સાથેનું માતાપિતાનું તંદુરસ્ત જોડાણ બાળકના ભાવનાત્મક વિકાસને કેવી રીતે બળ પૂરું પાડે છે તેની વૈજ્ઞાનિક છણાવટ કરે છે. પુસ્તક સ્પષ્ટ કરે છે કે જે માતાપિતા બાળકની સાથે ઉત્તમ સાંવેગિક જોડાણ સાધી શકે છે, તેવા બાળકની માનસિક સુખાકારી પણ સારી હોય છે. પુસ્તકમાં સૌથી અનોખી વાત જો કોઈ હોય તો તે reflective parentingની છે. ચિંતનાત્મક વાલીપણું એટલે બાળક સાથેના પ્રત્યેક વ્યવહારમાં માતાપિતા પોતાના મનમાં આવતા વિચાર, આવેગ અને લાગણીઓ પર સભાનતાપૂર્વક વિચાર કરે છે. તેનું અવલોકન કરતાં કરતાં માતાપિતા પોતાના વ્યવહારોને પરિમાર્જિત કરતા જાય છે.

અન્ય પુસ્તક કરતા આ પુસ્તકમાં માત્ર સમજ, સલાહ કે માહિતી નથી પરંતુ વૈજ્ઞાનિક તથ્યોને આધારે માતાપિતાને સજ્જ કરવા માટેની પ્રવૃત્તિઓ આપવામાં આવે છે. તેમાં વિવિધ વ્યૂહરચનાઓ અને મનોચત્નો પણ આપવામાં આવ્યા છે જેમાંથી પસાર થવાથી માતાપિતાને સારું પેરેન્ટિંગ કરવાની પ્રેક્ટિસ મળી રહે છે. જેનાથી માતાપિતા સજ્જ બને છે.

પુસ્તકના સબળ પાસાં:

1. **વિજ્ઞાન અને સંશોધન અભ્યાસનું સંયોજન :** આ પુસ્તકની વિશિષ્ટતા એ છે કે તે જટિલ ન્યુરોસાયન્સને સરળ રીતે સમજાવે છે. લેખકો વૈજ્ઞાનિક તથ્યો અને તત્ત્વોને વ્યાવહારિક સલાહમાં ફેરવી આપે છે. એકદમ સરળ અને વ્યવહારુ સલાહ માતાપિતા સમજી શકે છે. બાળકના મગજના વિકાસ અને ભાવનાત્મક અનુભવ માતાપિતાની પેરેન્ટિંગ સ્ટાઈલને કેવી રીતે અસર કરે છે તે પણ સમજાવે છે.
2. **વિચારપ્રેરક પ્રવૃત્તિ / મનોચલન :** દરેક પ્રકરણમાં આપેલી વિચારપ્રેરક પ્રવૃત્તિઓ માતાપિતાને તેમના પોતાના અનુભવ અને ભાવનાઓની શોધવામાં મદદ કરે છે. આ સ્વાધ્યાયો સ્વજાગૃતિ અને વ્યક્તિગત વિકાસને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે અગત્યની બને છે. આ પુસ્તકમાં માત્ર માહિતી નથી પરંતુ સ્વ-વિકાસ માટેનું સચોટ માર્ગદર્શન પણ છે.
3. **માઈન્ડફુલનેસ પર ભાર :** લેખકો માતાપિતાને વર્તમાન ક્ષણમાં સજાગ રહેવા અને બાળકોની જરૂરિયાતો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા માટે પ્રોત્સાહન આપે છે. માઈન્ડફુલનેસ પરનો આ ભાર બાળકો સાથે વધુ મજબૂત અને સહાનુભૂતિપૂર્ણ સંબંધ વિકસાવવામાં મદદ કરે છે.
4. **સર્વગ્રાહી અભિગમ :** આ પુસ્તક ભાવનાત્મક, સામાજિક અને માનસિક પાસાંઓને આવરી લે છે. પેરેન્ટિંગની લગભગ તમામ બાબતોને આવરી લઈને એક સર્વગ્રાહી સમજણ પૂરી પાડે છે. પુસ્તક માતાપિતાના આંતરિક અનુભવ અને તેમનાં બાળકો પ્રત્યેના બાહ્ય વર્તન વચ્ચેના પરસ્પર સંબંધ પર ઝોક આપીને વાલીઓ માટે બાળઉછેરનો માર્ગ મોકળો કરી આપે છે.

સમીક્ષા :

1. **વિચારશીલ ચિંતનની અવશ્યકતા :** પુસ્તકમાં માતાપિતાના પોતાના અનુભવ અને સંસ્કારનું અવલોકન કરવાની વાત છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતે સંસ્કારયુક્ત હોય છે તેથી પોતે અનાતમલક્ષી કે તટસ્થ અવલોકન કરી શકે તે અંગે શંકા રહે છે. પોતાના ભૂતકાળમાં ડૂબકી લગાવવી અને વિવિધ મુદ્દાઓને સામનો કરવો એ એક ભાવનાત્મક તૈયારી, તત્પરતા અને ઈચ્છા માંગી લે એવી બાબત છે જે દરેક માતાપિતામાં હોય તેવું શક્ય નથી.
2. **વિષયની કઠિનતા :** ન્યુરોસાયન્સ અને માઈન્ડફુલનેસનાં તત્ત્વો નવાંસવાં માબાપ માટે પ્રમાણમાં થોડાં અઘરાં લાગી શકે છે. પ્રારંભમાં આવી માહિતી ભારે લાગી શકે છે. કેટલાક વાચકોને પુસ્તકના વિષયોને રોજિંદા પેરેન્ટિંગના વ્યવહાર સાથે જોડવામાં મુશ્કેલી પડી શકે છે. કેટલાંક માતાપિતાને વધારે માર્ગદર્શન અથવા વિશેષ સહાયની જરૂર પડી શકે છે.
ઉપસંહાર:
'Parenting from the Inside Out' એ આત્મપરિક્ષણ અને વ્યક્તિગત વિકાસમાં રસ ધરાવતા માતાપિતા માટે એક રસપ્રદ અને સામર્થ્ય આપનારું પુસ્તક છે. સિગલ અને હાર્ટઝેલ વિજ્ઞાન અને વ્યવહારુ ઉપયોગ વચ્ચેનું અંતર પારખીને, સ્વસ્થ, સભાનતાયુક્ત સંબંધો વિકસાવવા માટેનું સચોટ માર્ગદર્શન આપે છે. આ પુસ્તક કોઈ પણ જાગૃત માતાપિતાએ પોતાની લાઈબ્રેરીમાં ઉમેરી લેવા જેવું પુસ્તક છે.
ખાસ કરીને માતાપિતાની આંતરિક દુનિયા તેમની માતાપિતા તરીકેની યાત્રાને કેવી રીતે ઘડી શકે છે તે સમજવા માટે આ પુસ્તક અત્યંત ઉપયોગી પુરવાર થાય તેમ છે. માતાપિતા માટે ગુણવત્તાયુક્ત અને માહિતીસભર એવા વિષયને ખોલી આપે છે માતાપિતા માટે અને પરોક્ષ રીતે તેમનાં બાળકો માટે લાભકારક છે.

બાળકોનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમસ્યાઓ

(પ્રકાશક : જિલ્લા શિક્ષણાધિકારી કચેરી, સુરત)

- ડૉ. કુણાલ પંચાલ
ડિસ્ટ્રિક્ટ ડિરેક્ટર યુનિવર્સિટી,
ગાંધીનગર.
મો. ૯૪૨૯૨૯૭૭૩૭

પેરેન્ટિંગ ફોર પીસ અભિયાન અંતર્ગત તૈયાર થયેલ પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં બાળકોને લગતી અનેક માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓને આવરી લેવામાં આવી છે.

પુસ્તકનો ઉદ્ભવ..

આ પુસ્તકના ઉદ્ભવ તરફ દૃષ્ટિ કરીએ તો સુરત શહેરના નામાંકિત ચિકિત્સકો, મનોવૈજ્ઞાનિકો અને બાળ મનોવૈજ્ઞાનિકોની એક બેઠક જિલ્લા શિક્ષણ અધિકારી કચેરીમાં બોલાવવામાં આવી હતી. બહુ જ ટૂંકા ગાળા માટે ટેલિફોનિક સંદેશથી આમંત્રણ આપવા છતાં પ્રથમ બેઠકમાં લગભગ તમામ ડોક્ટર્સ અને આ ક્ષેત્રના તજજ્ઞશ્રીઓ હાજર રહ્યા હતા. બાળકોમાં થતી આત્મહત્યા રોકવા માટે આ મિટિંગમાં જ્યારે ચર્ચા થઈ ત્યારે મિટિંગમાં હાજર રહી આ સમસ્યા બાબતે ખૂબ ઊંડી વેદના વ્યક્ત કરી આ ક્ષેત્રમાં કામ કરવાની તત્પરતા દર્શાવી.

પ્રથમ જ વાર મળેલા તજજ્ઞ ડોક્ટર્સના પ્રતિભાવ સાંભળી આશ્ચર્ય થયું કે, જે વિચારોથી પ્રેરાઈને આ બેઠક યોજવામાં આવી હતી તેવા જ ભાવથી તેઓ પણ આ સમસ્યાના ઉકેલ માટે સતત ચિંતિત હતા. સૌનો એક જ સૂર હતો કે આ સમસ્યાના ઉકેલ માટે સમાજમાં મોટા પાયે જાગૃતિ લાવવી પરંતુ સૌપ્રથમ વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓ, શાળાના આચાર્યો, શિક્ષકોને બાળકોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમસ્યાઓનાં મનોવૈજ્ઞાનિક તત્વોથી અવગત કરાવવામાં આવે અને આ સમસ્યાના નિરાકરણ માટે સંવેદનાત્મક જાગૃતિ ઊભી કરવામાં આવે તો મહદ્ અંશે સમસ્યાનો હલ મળી શકે. લગભગ પાંચેક બેઠકોના અંતે સર્વે એવા નિષ્કર્ષ પર આવ્યા કે, આપણા દેશના પરિપ્રેક્ષામાં બાળકોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમસ્યાઓનાં મનોવૈજ્ઞાનિક તત્વોની વાલીઓ અને શિક્ષકોને વાકેફ કરવા માટે એક પુસ્તકનું નિર્માણ કરવું.

પુસ્તક લેખન માટે ડૉ. આરતી મહેતા, ડૉ. કેતન ભરડવા તથા ડૉ. તૃપ્તિબેન પટેલે જવાબદારી સ્વીકારી. આ રીતે પુસ્તક નિર્માણની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ. ખૂબ જ ટૂંકા સમયમાં, છતાં તમામ વિષયોને આવરી લેવાય તે રીતે લેખન માટે લેખકોએ રાત દિવસ મહેનત કરી લેખનકાર્ય પૂરું કર્યું. 29 ડિસેમ્બર 2014 ના રોજ સુરત જિલ્લાની માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાના સંચાલકો અને આચાર્યો મળી લગભગ 10350 વ્યક્તિઓની ઉપસ્થિતિમાં માનનીય શિક્ષણમંત્રીશ્રીના હસ્તે બાળકોનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમસ્યાઓ પુસ્તકનું વિમોચન થયું. સુરત જિલ્લાના શિક્ષણ અને સમાજના મોભીઓની ઉપસ્થિતિમાં સમાજની ગંભીર અને ગહન સમસ્યા પર યોજાયેલા આ કાર્યક્રમમાં અમુક તબક્કે ભાવવિભોર દૃશ્ય પણ જોવા મળ્યાં. શિક્ષણમંત્રીશ્રીએ લાગણીવશ થઈને સમાજની આ ગંભીર સમસ્યાના ઉકેલની દિશામાં કામ કરવા સૌને આહ્વાન કર્યું. આ રીતે સતત મનન ચિંતન બાદ આ પુસ્તક તૈયાર થયું.

આપણી જવાબદારી

બાળકો દેશનું ભાવી છે શિક્ષણની જ્યોત થકી આ ભાવીને ઉજ્જવળ બનાવવું આપણી સહિયારી જવાબદારી છે. કુમળાં બાળકોને રમતગમતના રસ્તેથી વહાલભર્યા વર્તન સાથે જ્ઞાન- ઉપવન તરફ અભિપ્રેરિત રાખવાનો ઉપક્રમ સંવેદનાનો સથવારો માગી લે છે. ‘ભાર વિનાનું ભણતર’ લાવ્યા છતાં અઘરા વિષયો અને ઊંચાં પરિણામ માટેની અપેક્ષાઓ વિદ્યાર્થીઓની માનસિક સ્થિતિને ડામાડોળ બનાવી મૂકે છે. વર્ગખંડોમાં શિક્ષકોના સૂચનો, સાથીદારો, સહપાઠીઓ સાથે હરોળમાં રહેવાની હરીફાઈ અને વાલીઓએ અનાવશ્યક રીતે ઊભો કરેલો ‘હાઉ’ બાળકને અભ્યાસ તરફ અણગમો અને નિષ્ફળતાની

માનસિકતા તરફ દોરી જાય છે. વાલી બનેલા કે શિક્ષક થઈ ભણાવતાં આપણે સૌ વિદ્યાર્થી અવસ્થામાંથી પસાર થયા હોવા છતાં બાળકોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને તેની સમસ્યાઓને સમજવામાં કાયા પડ્યા છીએ. જેને પરિણામે આજના વિદ્યાર્થીઓમાં તણાવ, હતાશા અને છેવટે આત્મહત્યાનો દોર દુખદ રીતે આગળ વધતો અનુભવાય છે. મનોવિજ્ઞાનિકો, બાળચિકિત્સકો અને શિક્ષણવિદોના અનુભવોને કામે લગાડી આ ગંભીર સમસ્યાને ઉકેલવા તરફ લઈ જવાનું કાર્ય આવતી પેઢીને અજવાળવાનો ઉપક્રમ છે.

આત્મહત્યા નિવારણ માટે એક કદમ

તરુણાવસ્થા તેમજ યુવાવસ્થામાં વધતા જતા આત્મહત્યાના બનાવોના નિવારણ માટે કરેલ પહેલ ખરેખર સરાહનીય છે. આ પુસ્તક થકી બાળકો, યુવાનોને તેમની કિશોર અવસ્થામાં પડતી મુશ્કેલીઓનું નિવારણ કરવામાં મદદરૂપ બનશે. આજના ઝડપથી આગળ વધતા યુગમાં અનેક માનસિક અને સામાજિક સમસ્યાઓથી પીડાતા બાળકો મૂંઝવણને કારણે ખોટું પગલું ભરી લેતાં હોય છે. આ તમામ સમસ્યાઓને મૂળમાંથી સમજવાની આ પહેલ તેમના સુવર્ણ ભવિષ્યના નિર્માણમાં મદદરૂપ થાય એવી આશા પુસ્તક દ્વારા રાખવામાં આવી છે.

આ પુસ્તક માતા પિતા શિક્ષકો આચાર્યો સંચાલકો અને સમાજનાં અન્ય ક્ષેત્રોમાં કામ કરતી વ્યક્તિઓના માર્ગદર્શન માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે તેથી તેનો ઉપયોગ બાળકોની મૂંઝવણો દૂર કરવામાં બાળકોના માર્ગદર્શક બનવામાં અને તંદુરસ્ત સમાજના નિર્માણ માટે થાય તેવી અપેક્ષા છે લેખકોએ તેમના આ ક્ષેત્રના વર્ષોના અનુભવો અને તેમણે મેળવેલ જ્ઞાનના આધારે આ પુસ્તકમાં રજૂ કરેલા તેમના વિચારો સ્વસ્થ સમાજના નિર્માણ માટે તેઓની કટિબદ્ધતા દર્શાવે છે.

પુસ્તકનું વિષયવસ્તુ

આ પુસ્તકમાં માનસિક આરોગ્ય અને તેનું મહત્વ જેમાં બાળપણ અને માનસિક આરોગ્ય, સારા માનસિક આરોગ્યનાં લક્ષણો, નબળા માનસિક આરોગ્યનાં લક્ષણો,

ચેતવણી સૂચક માનસિક લક્ષણો, માનસિક આરોગ્યની જાળવણી, તેના માટે જવાબદાર પરિબળો અને માનસિક આરોગ્ય એક વૈશ્વિક સમસ્યા જેવી બાબતોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. ત્યાર બાદ બાળકો, યુવાનોની વિવિધ માનસિક સમસ્યાઓ જેમાં માનસિક બીમારી તથા સમસ્યાઓનાં કારણો, બાળકોમાં જેવા મળતી માનસિક સમસ્યાઓની વિવિધતાઓ, માનસિક બીમારીઓનું નિદાન, વિવિધ માનસિક સમસ્યાઓની સારવારની સામાન્ય રૂપરેખા જેવી મહત્વની બાબતોની ઊંડાણપૂર્વક માહિતી આપવામાં આવી છે.

આ પુસ્તકમાં બાળકો અને યુવાનોમાં આત્મહત્યા, કારણો, તેના માટેનાં જોખમી પરિબળો, રક્ષણાત્મક પરિબળો, આત્મહત્યા માટેના ચેતવણીનાં ચિહ્નો, કેટલીક ગેરમાન્યતાઓ, આત્મહત્યા રોકવા માટે માતા-પિતાએ શું કરવું ? શું ના કરવું ? તેમજ માતા-પિતા, વડીલો, સમાજની ભૂમિકા અને આત્મહત્યાની સારવાર અંગે લેવાયેલાં પગલાઓની વિસ્તૃત છણાવટ આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવી છે.

પુસ્તકના અંતમાં શાળા, શિક્ષકો અને વ્યવસ્થાતંત્રની ભૂમિકા વિશે દ્રષ્ટિપાત કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં આજની શિક્ષણ પદ્ધતિ, શિક્ષણતંત્ર અને બાળક, શાળા શિક્ષકો તંત્રના સ્તરે આવશ્યક પગલાં જેવાં કે Prevention, Intervention, Postvention જેવા ત્રણ સ્તરની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. કદાચ સૌ પ્રથમ વખત આ વિષય અને ક્ષેત્રમાં મીડિયાની ભૂમિકા શું હોવી જોઈએ ? તેની પણ અહીં વાત કરવામાં આવી છે.

અંતમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય એ સમગ્ર આરોગ્યનો એક અરીસો છે. સારા માનસિક સ્વાસ્થ્ય વગર સારું શારીરિક સ્વાસ્થ્ય અધૂરું છે. બાળકો અને યુવાનોની વધતી જતી માનસિક અસ્પષ્ટતા તે હાલના સમગ્ર વિશ્વની અને ખાસ આપણા દેશની ગંભીર સમસ્યા છે. કોઈ લેખકે સાચું જ કહ્યું છે કે ‘Adolescent and youngsters try to find out a permanent solution for their temporary problems by attempting suicide.’

બાળકોનું ઘડતર

(લેખક : લીના સારાભાઈ)

- છાયા આર. ભગત
વનિતા વિશ્વમ પ્રાયોગિક શાળા,
સુરત. મો. ૯૪૨૭૮૨૨૦૮૮

“આપણે જેવાં હોઈએ તેવાં દર્પણમાં દેખાઈએ છીએ. જેવાં માબાપ, જેવું ઘર, જેવી શાળા, જેવી સમાજ - તેવું બાળક. દર્પણમાં કુરૂપ પ્રતિબિંબ જોઈને આપણે દર્પણને તોડી નાખીએ તેમ બાળકને દંડીએ તો તે મૂર્ખતા જ લેખાય. એને દંડવાને બદલે આપણે આપણી શકલ સુધારીએ.”

ઘોડિયામાંથી ઘોડે ચડતાં સંતાનોને ‘ગળથૂથી’માં જ સંસ્કાર આપવાની આપણી પ્રાચીન પરંપરાઓ હવે જગત આખાને સમજાય...

માતા પિતાને બાળકના સર્વાંગી વિકાસમાં દિશા આપતા પુસ્તક ‘બાળકોનું ઘડતર’ માં બાળકના વિકાસ અને સારા ઉછેરની વાત કરી છે. સંતાનનું ઘડતર કોઈ ક્ષણિક કે ત્વરિત બાબત નથી, અને ઘડતરને ઓગાળીને પિવડાવી પણ શકાય નહિ પરંતુ તે લાંબા સમય સુધી સતત ઘડનારી પ્રક્રિયા છે. ‘બાળકોનું ઘડતર’ પુસ્તકના લેખિકા લીના સારાભાઈએ બાળકનું ગૌરવ, માનસિક અને સ્વભાવના પ્રશ્નો, સંભાળ અને સુખાકારી, શિસ્ત, શાળા સાથેના પ્રશ્નો, શિક્ષણ વ્યવસ્થા, વિષય શિક્ષણ જેવા વિવિધ બાળ ઘડતરના મહત્વના મુદ્દાઓની છણાવટ ખૂબ જ સરળ ભાષામાં કરી છે. જેમ કે...

- મા-બાપની સમક્ષ હંમેશાં એ વાત રહેવી જોઈએ કે તેઓ પોતાના બાળકના હિતમાં શું ઈચ્છે છે, તેને તેઓ કેવા સ્વરૂપમાં જોવા માંગે છે. તેઓની ઈચ્છા છે કે તેમનું બાળક મોટું થઈ એક સજ્જન બને, તે પોતાના સમાજ, દેશ, પરિવાર તથા જ્ઞાતિ તમામ માટે સારો હોય, કે પછી તે દેશ અને કુટુંબ માટે કલંકરૂપ બને. જો આ બાબત નજર સમક્ષ રહેશે તો બાળકનું સારી રીતે પાલન પોષણ કરવાની ઈચ્છા તેમજ તેના માટે માર્ગ અને પદ્ધતિની શોધ પણ

હંમેશાં નજર સમક્ષ રહેશે અને જ્યારે આવું ધ્યેય લુપ્ત થઈ જશે તો તમામ બુધ્ધિમત્તા અને સમસ્યાના તકાદાઓ અભરાઈએ મૂકી દેવાશે. જેના પરિણામે સંતાન કુદરતી રીતે કાં તો આપમળે ઊગી નીકળનારા છોડોની માફક ઉછેર પામશે, અથવા પથ્થર નીચે ઊગેલી કોઈ ઘાસના તણખલાની જેમ સાવ દૂબળી-પાતળી અને શિસ્ત સભ્યતા-સંસ્કાર વગરની હશે.

- આપણા ઘરે પણ ઉત્તમ બાળકો જ જન્મ્યાં છે. આપણે બસ દષ્ટિકોણ બદલવાનો છે, તો તુરંત જ આપણો પ્રયત્ન બદલાઈ જશે અને બાળકો ઉત્તમ બની જ જશે.
- લોકોની વિવિધ પરિસ્થિતિઓ તેમજ પ્રકૃતિના સંદર્ભમાં જો મા-બાપ વાસ્તવિક રસ-રુચિ, હિકમત, ચિંતન તેમજ ગંભીરતા સાથે સંતાનનું ઘડતર કરે તો ચોક્કસ પણે ઘડતરના શ્રેષ્ઠ પરિણામો દેખાશે. એવું જરૂરી નથી કે સંતાન કોઈનું નામ રોશન જ કરે, દુનિયામાં મોભો અને માન-મરતબો હાંસલ કરે, અઢળક ધન-દોલત પ્રાપ્ત કરે. બલકે ઈચ્છનીય બાબત તે છે કે બાળક એક સજ્જન માણસના સ્વરૂપમાં વિકાસ પામે એ એક સારા વ્યક્તિ તરીકે જીવન ગુજારે. તે શ્રેષ્ઠ સંતાન પુરવાર થાય.
- દરેક બાળકમાં ઈશ્વરે કોઈ ને કોઈ અદ્ભુત ખાસિયત મૂકી જ છે. દરેક બાળક જુદી-જુદી રીતે હોશિયાર જ છે ! માતા-પિતાનું કર્તવ્ય છે કે મલ્ટિપલ ઈન્ટેલિજન્સીનો આધુનિક કોન્સેપ્ટ સમજી, અનંત વિશ્વાસ અને ધીરજ રાખી, બાળક જેના માટે બન્યો છે, ત્યાં સુધી તેને પહોંચાડે!

- બાળકના જીવનઘડતરમાં ઉપયોગી તેવી બાબત તેનામાં ઉત્તમ સર્જનશક્તિનું નિર્માણ કરવું તે છે. 100 શિક્ષક બરાબર એક માતા: માતા બાળકની ખૂબ જ નજીક હોય છે તેથી ખૂબ કાળજીપૂર્વક તથા ધ્યાનપૂર્વક જોવામાં આવે તો માતા પોતાના બાળકમાં રહેલી વિશેષતાને ઓળખી તેને બહાર લાવવામાં કે ખીલવવામાં આગળ પડતો ભાગ ભજવે છે.
- બાળકની રચનાત્મક શક્તિઓને દબાવવી ન જોઈએ. બલકે તેને પ્રોત્સાહિત કરવું જોઈએ. અને જો એવું લાગે કે તેની આવડતો ખોટા માર્ગે જઈ રહી છે તો યુક્તિ-ચાતુર્યથી એની દિશા સારાં કામો તરફ વાળી દઈએ.
- બાળકની અંદર આત્મવિશ્વાસ જગાડવો જોઈએ. એવું ન બને કે બાળક પોતાનો આત્મવિશ્વાસ ગુમાવી બેસે આ તેના જીવનની સૌથી મોટી ઘટના હશે. આત્મવિશ્વાસ એ જીવનમાં માણસનું અત્યંત મોટું માધ્યમ અને હથિયાર છે.
- બાળકોમાં સત્ય વાતનો સ્વીકાર કરવા, આત્મવિશ્વાસ, સ્વાભિમાન, ધીરજ અને ધૈર્ય અને સારી ખૂબીઓ પેદા થઈ જાય તો તેનું કોઈ પણ પ્રકારનું ઘડતર સરળ બનશે. અસલ કામ માર્ગ સકારાત્મક કરવાનો છે.
- દરેક બાળક મૂલતઃ પરમ પવિત્ર, પરમ દિવ્ય આત્મા છે. બાળ ઘડતરની હાલની આપની વિચારધારાને જડ મૂળથી બદલવાનો સમય આવી ગયો છે. તો જ આપણે ‘સુખી સંતાન, સુખી કુટુંબ, સુખી વિશ્વ.’ તરફ પ્રસ્થાન કરી શકીશું. મને વિશ્વાસ છે, આપણે સૌ ભેગા થઈ આ આશ્ચર્ય સર્જી શકીશું.
- દરેક બાળકની સમજવાની, વિચારવાની ઝડપ જુદી- જુદી હોય છે. આપણે બાળકને આપણા કે સમાજમાં નક્કી થયેલાં ધોરણોને આધારે જ મૂલવીશું, તો ભૂલ થવાની ચોક્કસ સંભાવના છે.

બાળકને ‘આળસુ’નું લેબલ આપી દઈશું, તો તે આળસુ નહીં હોય, તો પણ એ મુજબ રોલ ભજવવા માંડશે.

- બાળકો પ્રત્યેનાં આપણાં વાણી-વર્તન ક્યારે યોગ્ય થાય? જ્યારે આપણો બાળકોને જોવાનો દૃષ્ટિકોણ (વિચાર) બદલાય. ઉત્તમ બાળ ઘડતર કરવા માટે ‘દૃષ્ટિકોણ પરિવર્તન’ એ સૌથી પ્રથમ અને પાયાનું પગલું છે.

ઉપસંહાર :

વૃક્ષના વિકાસનો મુખ્ય આધાર બીજના પ્રકાર ઉપર રહે છે. બીજ ગમે તેટલું સરસ હોય પણ જમીન યોગ્ય પ્રકારની ન હોય તો એ બીજ સારી રીતે વિકાસ પામી શકે નહીં. જમીન સારા પ્રકારની હોય પણ સુયોગ્ય ખાતર ન મળે તો પણ એ બીજ ભરામર વિકાસ પામી શકે નહીં. ખાતર ઊંચામાં ઊંચા પ્રકારનું હોવ પણ સમયસર પાણી પાવામાં ન આવે તો બીજમાંથી વૃક્ષનો વિકાસ બરાબર થાય નહીં. આવી જ રીતે હવામાન પણ યોગ્ય જોઈએ. બીજની બાબતમાં જે સાચું છે તે બાળકની બાબતમાં પણ સાચું છે. માબાપ, ગુરુએ બાળકોના ઘડતર પર પૂરેપૂરું ધ્યાન આપવું જ જોઈએ.

લેખિકા લીના સારાભાઈના પ્રસ્તુત પુસ્તક “બાળકોનું ઘડતર” મુજબ આવો આપણે આજથી જ સંકલ્પ કરીએ કે બાળકના શરૂઆતના ઘડતરથી જ હકારાત્મક બનાવવા સતત પ્રયત્નશીલ રહીશું અને માનવસમાજને સારા નાગરિકની ભેટ આપીશું.

“શિક્ષક : શિસ્ત, ક્ષમા અને કરુણાની મૂર્તિ.
શિક્ષક શબ્દમાં રહેલા ત્રણ અક્ષર શિક્ષકના
ત્રણ આદર્શો... ત્રણ ગુણો : શિસ્ત, ક્ષમા
અને કરુણાના ઘોતક છે. શિક્ષક માત્રમાં આ
ત્રણ બાબતો હોવી જોઈએ.”

- ડૉ. મોતીભાઈ મ. પટેલ

How Children Learn

(લેખક : જહોન હોલ્ટ)

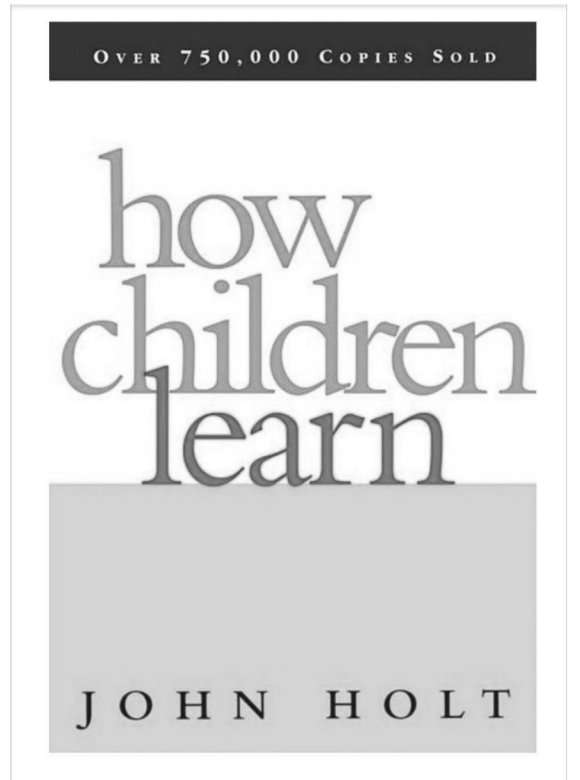
- ડૉ. દીપિકા જોશી
ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળા, શિલાય
(કચ્છ) મો. ૯૩૫૪૧૬૧૩૨૩

ઘણાં બાળકો શીખવવા માટેના અનેક પ્રયાસો છતાંય પ્રેરિત થતાં નથી. તેઓ શાળામાં જે શીખે છે તે બધું ભૂલી જાય છે અને તેઓ વારંવાર શીખવ્યા છતાં અમુક પ્રકારની ભૂલો પુનરાવર્તિત કરતા રહે છે. આ એક સમસ્યા ઘણાં માતાપિતાનો ચિંતાનો મુખ્ય વિષય બની છે. એક સમયે એવો હતો જ્યારે ઉપદેશાત્મક શિક્ષણ અભિગમ શૈક્ષણિક વિશ્વ પર શાસન કરતો હતો. આ ખ્યાલ શીખવાને બદલે શીખવવા પર ભાર મૂકે છે. અમુક શિક્ષકો શિક્ષણથી વધુ તેમની શિક્ષણ પદ્ધતિઓ પર ખૂબ ભાર મૂકે છે. કવિ વિલિયમ બટલર યેટ્સે એક વાર કહ્યું હતું કે, 'શિક્ષણ એ બાટલી ભરવાનું કાર્ય નથી, પરંતુ અગ્નિ પ્રગટાવવાનું કાર્ય છે. 'બાળકો સ્વતંત્ર વ્યક્તિઓ છે, જો આપણે ઈચ્છીએ છીએ કે તેઓ શિક્ષણને પ્રેમ કરે, તો આપણે સૌ પ્રથમ તેમનો આદર અને વિશ્વાસ કરવો જોઈએ. તેમની અંદર એક એવી આગ પ્રગટાવી જોઈએ કે તેઓ સ્વયં શીખવા માટે પ્રેરિત થાય. લેખકે માતા પિતાને બાળકને નિશ્ચિત અભ્યાસક્રમના ચોકઠામાં ફિટ કરવાને બદલે બાળકના રસ અને રુચિઓને અનુરૂપ અભ્યાસક્રમ બનાવવાની સલાહ આપી છે.

લેખકે બાળકની શીખવાની સંકલ્પના વિશે એક ઉદાહરણ પ્રસ્તુત કર્યું છે જેમાં અઢાર મહિનાની લિસાએ કેટલાંક ઢોર તરફ ઈશારો કરીને કહ્યું, 'ગાય જુઓ, ગાય જુઓ.' થોડા દિવસો પછી, એક ખેતરમાંથી ઘોડા પસાર થતાં, તેણીએ ફરીથી કહ્યું, 'ગાય જુઓ.' જ્યારે તેણે કેટલાંક ઘેટાંને જોયાં ત્યારે તેણે તે જ કહ્યું. આ કોયડારૂપ હતું. શું લિસાએ વિચાર્યું કે બધાં પ્રાણીઓને ગાય કહેવામાં આવે છે? ના...તે તેની પાલતુ બિલાડીઓ અને કૂતરાઓને ગાય ન કહેતી. તો પછી લિસા એ જ ભૂલનું પુનરાવર્તન કરવાનું કારણ શું છે? એનું કારણ એટલું જ છે

કે બાળક જ્યાં સુધી કોઈ પણ વસ્તુ કે સજીવનું તેના રંગ, કદ કે અન્ય દેખાવનું વર્ગીકરણ કરતાં નહીં શીખે ત્યાં સુધી તેની સંકલ્પના સ્પષ્ટ થતી નથી.

બાળકોને શીખવા માટેનો પડકાર એ છે કે તેઓ અમુક ઉંમર સુધી અન્ય વ્યક્તિને સમજવામાં કે પોતાની જાતને વ્યક્ત કરવામાં સમર્થ નથી. બાળકો માટે, ભાષા, અક્ષરો, હાવભાવ જટિલ અને અજાણી વસ્તુઓ છે. જ્યારે તેઓ વિશ્વનું અવલોકન કરે છે, ત્યારે તેમને વિવિધ અવાજો અને વસ્તુઓ વિચિત્ર લાગે છે. જેમ આપણે કોઈ એવા દેશમાં રહેવા જઈએ, જ્યાં લોકો જુદી જુદી ભાષાઓ બોલે છે, આપણે સમજી શકતા નથી કે લોકો શું કહે છે અને કરે છે, અને આપણી પાસે સ્પષ્ટપણે આપણે વિચારો વ્યક્ત

કરવાની કોઈ રીત નથી. એકદમ આવી પરિસ્થિતિ બાળકની પણ હોય છે. તેથી એ સમજવું જોઈએ કે બાળકો વારંવાર રડે છે અને કોપ કરે છે કારણકે તેઓ પોતાને વ્યક્ત કરવામાં મુશ્કેલી અનુભવે છે. બાળકોને થોડો સમય આપવો અને તેને સમજવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

બાળકો માટે શીખવાનો અન્ય પડકાર એ છે કે તેઓ સતત ભૂલો કરતા રહે છે. ઉદાહરણ તરીકે, તેઓ ઘણી વખત વસ્તુઓ પકડી નથી શકતા કેંકી દે છે, ઘેટાંને ગાય કહી બોલાવે છે, કીડી- મકોડા જેવા અક્ષરો કરે છે. વાસ્તવમાં, બાળકો ભૂલો કરે છે, તેનું કારણ એ હોય છે કે તેઓ શારીરિક રીતે ખૂબ નબળા હોય છે અથવા મર્યાદિત સમજણ ધરાવતા હોય છે. તેથી તેના ઉપર દબાણ ન કરીને તેને શીખવા માટે સમય આપવો જરૂરી છે. સતત પ્રયાસથી તે એક દિવસ જરૂર શીખી જશે.

આપણે કોઈ કૌશલ્ય અથવા જ્ઞાનમાં ખાસ રસ ધરાવીએ છીએ, ત્યારે આપણે તેને અન્યની સૂચના વિના જાતે જ શીખી શકીએ છીએ. બાળકોમાં પણ આવું જ હોય છે. જ્યારે તેઓ શીખવાની પ્રક્રિયામાં રસ સાથે સક્રિય રીતે સામેલ હોય ત્યારે તેઓ શ્રેષ્ઠ રીતે શીખે છે. લેખકે સાત વર્ષના એક છોકરાની વાત કરેલી છે જેમાં તે બાળકે પ્રથમ વખત સ્કૂબા ડાઈવિંગ વિશેનો લેખ વાંચ્યો, ત્યાંથી તેને દરિયાની અંદરની જીવ સૃષ્ટિમાં ખૂબ જ રસ જાગ્યો. તેણે તેની માતાની મદદથી સ્કૂબા ડાઈવિંગના અન્ય લેખો વાંચવાનું શરૂ કર્યું, તેને જાણવા મળ્યું કે લોકો ખજાનાની શોધ માટે ડાઈવ કરે છે. આ ઉપરાંત તેણે દફનાવવામાં આવેલાં શહેરો વિશે ખૂબ જ જાણ્યું અને તે પુરાતત્ત્વ વિશે પાગલ બની ગયો અને તેમાં જ પોતાનું આખું જીવન આપી દે છે. આ વાર્તા દ્વારા બોધ એ આપવામાં આવ્યો છે કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત બાળકો આપણે કલ્પના કરી શકીએ તે કરતાં વધુ ઝડપથી અને વધુ સારી રીતે શીખી શકે છે. જિજ્ઞાસા એ સુવર્ણ પાંખોની જોડી જેવી છે જે બાળકોને જ્ઞાનના વિશાળ મહાસાગરને પાર કરીને વિશ્વની બીજી બાજુ સુધી પહોંચાડે છે.

બાળકોને કંઈ પણ શીખવા માટે દબાણ કરવાની જરૂર નથી; જો તેમને તેમના પોતાના ઉદ્દેશ્યોને અનુસરવાની સ્વતંત્રતા અને સંસાધનોની સમૃદ્ધ શ્રેણી આપવામાં આવે તો તેઓ સ્વાભાવિક રીતે દબાણ વિના વિકાસ કરી શકશે. તેમને જે ક્ષેત્રમાં જવામાં જિજ્ઞાસા હોય તેમાં આગળ વધવા માટે તેમને હિંમત આપવી જોઈએ. બાળકોને સુધારશો નહીં. તેમની સ્વ-સુધારવાની ક્ષમતા પર વિશ્વાસ કરો અને તેમને સ્વયંનું અન્વેષણ કરવા માટે સમય આપો.

બાળકોની ભૂલોને સતત નિર્દેશ કરવા અને સુધારવાને બદલે તેમની ભૂલ સુધારવા માટે તેમને સહાય કરો. તેમની દિનચર્યા નિશ્ચિત કરશો નહીં. તેમને જીવન જીવવા અને ગમતી પ્રવૃત્તિ કરવા માટે મોકળાશ આપવી જોઈએ. તેમના પર વિશ્વાસ કરો અને તેમને સમય આપો, કારણ કે દરેક બાળક સમાન ઝડપે શીખતું નથી કારણ કે દરેકની ક્ષમતા અલગ અલગ હોય છે. શિક્ષકો એ બાળકો માટે શાળા અને વર્ગખંડમાં વિશ્વ લાવવું જોઈએ. માતા પિતાએ બાળકોને જરૂર હોય ત્યાં જ મદદ અને માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ. જ્યારે તેઓને વાત કરવાનું મન થાય ત્યારે આદરપૂર્વક તેમને સાંભળવું જોઈએ.

“કેળવણી મીઠાશથી હરીભરી હોવી જોઈએ. તેમાં હિંસા કે નિયંત્રણને કોઈ સ્થાન નથી.”

- પ્લેટો

“તમે હવાઈકિલ્લા યણતા હો તો ભલે યણો, પણ નીચે પાયો યણી લેજો.”

- થોરો

‘અલકમલકનાં ઉખાણાં’

(સંપાદક : નિધિ મહેતા અને વાસુદેવ સોઢા)

- હિરેન શર્મા
મો. ૯૫૭૪૫૬૫૦૩

પ્રસ્તાવના :

બાળસાહિત્ય અકાદમીના પ્રમુખ અને સાહિત્યકાર શ્રી યશવંતભાઈ મહેતાએ જેની પ્રસ્તાવના લખી છે, જેનાં સંપાદકો નિધિ મહેતા અને વાસુદેવ સોઢા છે, જેમાં બાળકોને કેન્દ્રમાં રાખીને, કેટલાંય પશુ, પક્ષી, શાકભાજી, સંબંધનાં પાત્રોને નવી રીતે જુદા જ શબ્દો રૂપે પ્રયોજ્યાં છે, બાળકોને જિજ્ઞાસા થાય એવાં ઉખાણાં છે, એવું સંપાદિત પુસ્તક એટલે ‘અલકમલકનાં ઉખાણાં.’

આ પુસ્તકમાં 224 જેટલા ઉખાણાં સંચિત કરવા માટે ઘણી કસરત કરી છે. માત્ર વાચીને પસંદ કરીને સંપાદક અટક્યા નથી. એ ઉખાણાંઓને બાળકો સમક્ષ પણ મૂક્યાં છે. શહેરી બાળકો અને ગામડામાં રહેતાં બાળકો પર અજમાઈશ કરીને તારવ્યાં છે. કેટલાંક ઉખાણાંઓને લયબદ્ધ કરી પ્રાસમાં બેસાડ્યાં છે. અમદાવાદનાં બાળકો પર નિધિબેને અજમાયશ કરી છે. એક બે બાળકો નહિ, પણ બાલવાટિકાથી માંડીને આઠ ધોરણ સુધીના બાળકોને આવરી લીધા છે અને બાળકોને મજા પડી છે. એમ ગામડાના લેવલે ગામડાની શાળાના બાળકો પર અજમાયશ કરી છે. આમ આ ખૂબ લાંબી પ્રક્રિયા પછી આટલાં ઉખાણાંઓ તારવી શક્યા છે. ઉખાણાંની કેટકેટલી ઝેરોક્સ કરી, એટલો ખૂબ સમય આપ્યો.

આ ઉખાણાં બુક મેળવીને બાળકો સુધી પહોંચાડી બાળકોને ખુશ કરી શકીએ તો એના સર્વાંગી વિકાસમાં ઉમેરો કરી શકાશે. 1200 જેટલાં ઉખાણાંમાંથી 224 જેટલાં ઉખાણાંનો સમાવેશ કર્યો છે. જેમાં નિધિ મહેતાએ કેટલાંક ઉખાણાંમાં નવા શબ્દો સર્જ્યાં છે એમ કહી શકાય.

1. પુસ્તકનું વિષયવસ્તુ : આ સંપાદિત પુસ્તકના વિષયવસ્તુમાં તમામ વિષયનું ખૂબ જ ધ્યાન રાખવામાં

આવ્યું છે. ધોરણ એકથી આઠના તમામ બાળકોને ગુજરાતી, પર્યાવરણ, વિજ્ઞાન ટેકનોલોજી, સામાજિક વિજ્ઞાન જેવા વિષયોમાં આવતા મુદ્દાઓ પણ રસપ્રદ રીતે રજૂ થતા હોય એમ લાગે છે. આ ઉખાણાં ચમત્કૃતિ સર્જે છે. આ પુસ્તકમાં કુલ છ વિભાગ છે. જેમાં વિભાગ 1. ‘પ્રાકૃતિક સાંસ્કૃતિક આપણી દુનિયા’ છે. આ વિભાગમાં પ્રાકૃતિક તત્ત્વોના ઉખાણા, દેશનેતા, શહીદો, રાષ્ટ્રભક્તોના ઉખાણા ખૂબ જ સુંદર રીતે મૂકેલ છે. જે શાળામાં બાળકોને પુનરાવર્તન માટે ખૂબ જ ઉપયોગી થઈ શકે એમ છે. જેમકે,

‘હાથમાં એની લાકડી,
ચાલ એની ફાફડી,
ટૂંકી પહેરે પોતડી,
વેઢી જેલની કોટડી,

આપી જેણે ભારતને આઝાદીની લોટરી,
વિચારો તે કોણ ?’

આ પુસ્તકમાં વિભાગ-2માં મારો પરિવાર (સંબંધોનું સુડોકુ)નાં ઉખાણાં છે.

બાળકોને સંબંધોનો પરિચય કરાવે છે. તથા સંબંધોનું મહત્ત્વ સમજાવે છે. આ પરિચય બાળકોને PSE, NMMS, જ્ઞાન સાધના, જેવી શિષ્યવૃત્તિની સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં ઉપયોગી થઈ શકે એમ છે. જેમકે,

‘ખૂબ લાગે મીઠા,
દૂર દૂરથી દીઠા,
આપો એને પાણી,
કોને વ્હાલી ભાણી ?’

આ પુસ્તકમાં વિભાગ-3 સ્વાદ અને સુગંધ (ફળ, ફૂલ, શાકભાજી) વગેરેનાં ઉખાણાંનો છે. આ વિભાગમાં મોટાભાગનાં ફળ, ફૂલ, શાકભાજીનો સમાવેશ થઈ જાય

એમ ઉખાણાં છે. આ વિભાગ પણ ધોરણ ત્રણથી પાંચનાં બાળકોના પર્યાવરણ તેમજ ગુજરાતી વિષયને ટચ કરે છે. જેમકે,

‘પીળા પીળા પદમશી
ને પેટમાં રાખે રસ
થોડા ટીપાં વધુ પડે તો,
દાંતનો કાઢે કસ.
બોલો એ શું?’

આ પુસ્તકમાં વિભાગ-4 ત્રાડ અને ટહુકો (પશુ, પંખી, જીવસૃષ્ટિ)નો છે. આ વિભાગમાં પશુ-પંખીની ઓળખ થાય એમ વર્ણન અને ઉખાણાં છે. આ ઉખાણાં ધોરણ ત્રણથી પાંચ પર્યાવરણની સાથે ગુજરાતી વિષય અને ધોરણ 6થી 8માં વિજ્ઞાન ટેકનોલોજી વિષયના કેટલાક મુદ્દાનો સમાવેશ થઈ જાય એમ છે. જેમકે,

‘રણનું હું જહાજ છું,
પાણી વગર ચાલુ છું,
પીઠે ખૂંધ ધરાવું છું.
બોલો બોલો હું કોણ?’

આ પુસ્તકમાં વિભાગ પાંચનું નામ અવનવું આસપાસ (ચીજવસ્તુઓ) છે. આ પુસ્તકના આ વિભાગમાં પણ હસતાં રમતાં શીખી શકાય એવા મુદ્દાઓનો સમાવેશ થાય છે. જેમકે,

‘ઢીંચણ જેટલી ગાય,
નીરે એટલુ ખાય.’

આ પુસ્તકમાં વિભાગ છ અતરંગી ઉખાણાં (વિવિધતાભર્યા ઉખાણાં) છે. જેમાં રમત ગમતનાં નામ જેવી ઘણી બધી બાબતોનો સમાવેશ કર્યો છે. જેમકે,

‘અગિયાર જણા અળાવીતરા,
નીકળ્યા રણ મેદાને,
નહીં ભાલા નહીં તલવાર,
ન લીધી કંઈ સાથે,
મારે ધોકો દાડમને એ
કરતા લાગે ભાગે,
તમાશા તાલીઓનાં,
આ ખેલ શાનો લાગે?’

આમ, આ પુસ્તક કુલ છ વિભાગમાં આ બેઉ રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

- **ભાષાશૈલી :** આ પુસ્તકની ભાષા સહેલી એકદમ સરળ છે જે બાળલક્ષી છે.
- **જીવન ઉપયોગિતા મૂલ્ય :** આ પુસ્તક વિદ્યાર્થીઓના વિષયવસ્તુની સાથોસાથ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં પણ ખૂબ જ ઉપયોગી થાય એમ છે . ઘણી બધી જ સંકલ્પનાઓ સિદ્ધ થાય છે. સાથે સાથે કેટલાંક મૂલ્યો પણ કેળવાય એમ છે.
- **ચિત્રો :** આ પુસ્તકના દરેક પાન ઉપર અનુકૂળતા અને વિષયવસ્તુને લગતા આબેહૂબ ચિત્રો મૂકેલ છે જે પુસ્તકની શોભામાં વધારો કરે છે.
- **ઉપસંહાર :** વિવિધ વિભાગ, વિવિધ વિષયના ઉખાણાં સાથે ‘અલકમલકનાં ઉખાણાં’ નવકલેવર, ઉત્તમ સંપાદિત પુસ્તક પ્રકાશિત થયું છે. અજોડ ઉખાણાં આ પુસ્તકમાં રજૂ થયાં છે. આ પુસ્તકની ખાસિયત એ છે કે જે અલગ અલગ છ વિભાગમાં વહેંચી ઉખાણાં સુંદર રીતે સંપાદિત થયાં છે. આ સંગ્રહ વાંચનાર માનસિક રીતે જાગૃત હાજર થઈ જાય એવા રોચક ઉખાણાં છે.

“અહીં વર્ગખંડોમાં હું જે શૈક્ષણિક કાર્ય કરી રહી છું તે નોબેલ પારિતોષિકથી લેશમાત્ર ઓછા મહત્વનું નથી.”

- ટોની મોરિસન

(૧૯૯૩માં નોબેલ પુરસ્કાર વિભૂષિત અશ્વેત શિક્ષિકા, લેખિકા.)

ટીનએજ: વહાલ અને વાલીપણું

(સંપાદક : ડૉ. લતિકા શાહ)

- અહમદઅલી એન. ખલુસિયા
શોધણા, ચિલ્ડ્રન રિસર્ચ યુનિવર્સિટી,
ગાંધીનગર. મો. ૯૪૨૬૫ ૨૩૦૭૯

ટીનએજ એ જીવનનો સૌથી મહત્વનો સમયગાળો છે. તે માત્ર બાળકો માટે જ નહીં, પરંતુ માતાપિતા માટે પણ મુશ્કેલ છે. આ સમયગાળા દરમિયાન બાળકને સ્વતંત્રતાની તીવ્ર જરૂરિયાત હોય છે. જનરેશન ગેપને કારણે બાળકો અને તેમના માતાપિતા વચ્ચે પક્ષોનાં મૂલ્યો, માન્યતાઓ, દૃષ્ટિકોણ, અને અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે. માતાપિતાએ તંદુરસ્ત વાતાવરણ બનાવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. તે માટે ટીનએજ: વહાલ અને વાલીપણું પુસ્તક ખૂબ જ ઉપયોગી સાબિત થઈ શકે છે. આ પુસ્તકમાં તરુણોની સમસ્યાઓનું સમાધાન માતાપિતા કેવી રીતે લાવી શકે છે, તે અંતર્ગત વિવિધ સાહિત્યકારો દ્વારા ખૂબ જ સરસ વાત કરવામાં આવી છે.

સંપાદક ડૉ. લતિકા શાહ લખે છે કે, જ્યારે તેમણે જોયું કે જનરેશન ગેપના લીધે બાળકો અને માતાપિતા બંનેમાં એક તણાવ છે. આ તણાવ સાહિત્યકારોની સરસ ભાષા અને શિખામણ દ્વારા દૂર કરી શકાય છે, તે હેતુસર સાહિત્યકારો પાસે લેખ માંગવામાં આવ્યા.

પુસ્તકમાં જાણીતા સાહિત્યકારો જેવા કે, જય વસાવડા, સાંઈરામ દવે, રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન', તુષાર શુક્લ, કૃષ્ણકાંત ઉનડકટ, અને અન્ય બીજા સાહિત્યકારોના લેખોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. લેખને માતાપિતા સરળતાથી સમજી શકે તે હેતુસર નાનકડી વાર્તાઓ, રિસર્ચ, તારણો, સરળ વાક્યરચના અને શબ્દભંડોળનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

પુસ્તકમાં માતાપિતા બાળકોની તરુણાવસ્થામાં બાળકોને કેવી રીતે મદદરૂપ થઈ શકે તે અંતર્ગત કુલ ૩૬ લેખનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પુસ્તકની અનુક્રમણિકાને જોતાં જ લેખ વાંચવાની ઈચ્છા થઈ જાય તેવા તો દરેક લેખનાં શીર્ષક આપવામાં આવ્યાં છે. દરેક

લેખના અંતમાં ખૂબ જ અગત્યના Soul પોઈન્ટ અને Smile Please પણ આપવામાં આવ્યા છે, સાથે સાથે અમુક લેખોમાં તો પેરેન્ટ અને ટીન માટે ટીપ્સ પણ આપવામાં આવી છે.

મારું માનવું છે કે ખરેખર દરેક માતાપિતાએ આ પુસ્તક વાંચવું જ જોઈએ, તેમ છતાં જે માતાપિતા સમયના અભાવે આખું આખું પુસ્તક વાંચી શકે તેમ ન હોય, તો તેવા માતાપિતાએ પુસ્તકમાં આપેલા Soul પોઈન્ટ અને ટીપ્સને એક વાર જરૂરથી વાંચવા જોઈએ. જે પેરેન્ટિંગ માટે ખૂબ જ ઉપયોગી બની શકે છે. પેરેન્ટિંગમાં મહત્વની બાબત છે બાળકની સ્વતંત્રતા, અને તે માટે પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૧૫૫ પરના Soul પોઈન્ટમાં અંકિત થઈ છે કે, 'બાળકોને ભ્રમરડાની જેમ છૂટાં મૂકવાં જરૂરી છે. પોતાનો લય, પોતાની ગતિ, પોતાની ચાલ સાથે ફરે એની મજા છે. જ્ઞાનથી વધારે કલ્પનાની કિંમત કરાવો, પૂછવા દો પ્રશ્નો, તોડવા દો નિયમો....'

આ બાબતને સમર્થન આપતો નિદા ફાઝલીનો શેર પણ અગત્યનો છે જે પૃષ્ઠ ૧૩૬ પર છે, બચ્ચો કે છોટે હાથોં કો ચાંદ સિતારે છૂને દો, ચાર કિતાબે પઢકર યે ભી, હમ જૈસે હો જાયેંગે.

આજકાલ મોટાભાગનાં બાળકો મોબાઈલ એડિક્શનના ભોગ બન્યાં છે, ત્યારે તેવા ટીનએજર્સના માતાપિતા માટે પૃષ્ઠ ૪૩ પર 'તમારા હાથમાં તમારો દુશ્મન : મોબાઈલ' લેખના લેખકની ટીપ્સ સમજવા જેવી છે. જે બાળકોને મોબાઈલ એડિક્શનના ભોગથી બચાવી શકે છે. આ વ્યસ્ત જીવનમાં માતાપિતા જોડે સમય નથી કે તેઓ પોતાનાં બાળકો જોડે સંવાદ સાધી શકે, ત્યારે ટીનએજ: વહાલ અને વાલીપણું પુસ્તકમાં પૃષ્ઠ ૧૫૯ પર બાળકો સાથેનો સંવાદ આપેલો છે, જે માતાપિતા અને

બાળકો વચ્ચે પરસ્પર સુમેળભર્યા સંબંધ સ્થાપિત કરી શકે છે. બાળકને આદેશ કરવાને બદલે તેની સાથે પ્રસ્તાવની ભાષામાં વાત કરીશું અને તેને ના કહેવાની આઝાદી હશે તો સંવાદ શક્ય બનશે.

પુસ્તકની વિશેષતા એ છે કે જેને થોડું વાંચીએ, તો આપણને થાય કે એક જ બેઠકમાં આખું પુસ્તક વાંચી જઈએ, કારણ કે પુસ્તકના લેખ એટલા રસપ્રદ છે કે વાંચવામાં આણસ કે કંટાળો આવતો નથી. પુસ્તકના વાંચનથી પેરેન્ટિંગમાં રહેલી આપણી ત્રુટિઓ આંખે વળગે છે, અને એહસાસ થાય છે કે આપણે ફક્ત બાળકોને સમજાવીએ જ છીએ, પરંતુ તેને સમજતાં નથી. પુસ્તકમાં

જે માર્ગદર્શન, વિચારો, રિસર્ચ, તારણો, અને સર્જનાત્મક અભિવ્યક્તિ છે તે સાંપ્રત સમયમાં દરેક માતાપિતાને ઉપયોગી અને ઉપકારક છે.

આ પુસ્તક ખરેખર વાંચવા જેવું છે, જે દરેક માતાપિતાને તેમના રોજિંદા જીવનમાં બાળકો પ્રત્યે ઉદ્ભવતી સમસ્યાઓ અંગે મનોવૈજ્ઞાનિક અને વ્યવહારું ઉકેલ આપે છે. પુસ્તકમાં ઘણાં એવાં મહત્વનાં વાક્યો છે જે દિલને સ્પર્શ કરે છે, અને શ્રેષ્ઠ માતાપિતા બનવા તરફ પ્રેરિત કરે છે. તો આવો ટીનએજ: વહાલ અને વાલીપણું પુસ્તક વાંચીએ અને આપણી સમસ્યાઓનું નિવારણ લાવીએ.

દફતર કરો પેક

(લેખક : વિજય ટાંક)

- નટવર આહલપરા
નિવૃત્ત કર્મચારી, નર્મદા,
કલ્પર વિભાગ. મો. ૯૯૭૪૦૦૯૦૪૨

દરેક બાળકમાં સર્જનશીલતા હોય છે. બાળકોના હૃદયની નિર્મળ ભાવનાઓના વિકાસ માટે ચિત્ર, સંગીત જેવી કલાઓઉપરાંત બાળ નાટક, લોકગીતો, લોકવાર્તાઓ અને કલાને ઉત્તેજન આપી તેમની સર્જનાત્મક અભિવ્યક્તિને વિકસાવવી જોઈએ.

- ગિજુભાઈ બધેકા

બાળકોની સર્જનાત્મકતા વિકસાવવા શાળા ખૂબ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. શાળા કક્ષાએ જ વિવિધ કલાઓ પીરસવામાં આવે તો બાળકોનો સર્વાંગી વિકાસ થાય છે. શાળા બાળકોના અભ્યાસની સાથે સાથે સંસ્કાર ઘડતરનું મહત્વનું કામ પણ કરે છે. મૂલ્ય શિક્ષણ વગરનું ફક્ત વિષયવસ્તુ આધારિત શિક્ષણ ખરા અર્થમાં ઉપયોગી થતું નથી.

શાળા કક્ષાએ મૂલ્ય શિક્ષણ અને ભાષા શિક્ષણ માટે બાળ નાટકો ઉપયોગી બની શકે તેમ છે વિજય ટાંક લિખિતપુસ્તક 'દફતર કરો પેક' બાળકો ભજવી શકે તેવાં લઘુ નાટકોનો સંગ્રહ છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક શાળા,

માધ્યમિક શાળા તેમજ ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ ભજવી શકે તેવાં 11 બાળ નાટકો, એક સંગીતમય નાટક તેમજ બે એકપાત્રીય અભિનયનો સમાવેશ કરાયો છે. મોટાભાગનાં બાળનાટકો શાળામાં ભજવેલાં છે. આ બાળનાટકો પાંચથી દસ મિનિટ આસપાસની સમય મર્યાદામાં પૂર્ણ થાય તેવા લઘુ નાટકો છે.

શાળા કક્ષાની ઉજવણીમાં બાળ-નાટકો સામેલ કરવાથી બાળકોમાં સમૂહ ભાવના વિકસે છે. તેમની કલ્પના શક્તિને નવી પાંખો મળે છે. તેમની સર્જનાત્મકતા બહાર આવે છે. નાટકમાં ભાગ લેનાર બાળક માટે તે જીવનભરનું સંભારણું બની રહે છે. જેટલા દિવસ પ્રેક્ટિસ ચાલે તેટલા દિવસ બાળક તે પાત્રને જીવે છે. તે પાત્ર વિશે કલ્પના કરે છે. જે મૂલ્ય શિક્ષણ માટે પથદર્શક બને છે. સંવાદો યાદ રાખે છે. જે ભાષા શિક્ષણ માટે મદદરૂપ થાય છે.

(અનુ. પાના નં. ૩૯ ઉપર...)

“આગિયા સાથે સેલ્ફી”

(લેખક : મહેશ ‘સ્પર્શ’)

અબરાર હુસેન રંગરેજ
સંશોધક, ગુજરાતી વિભાગ,
એસ.પી. યુનિવર્સિટી. મો. ૭૬૦૦૮૯૦૬૮૬

સાહિત્યનું સર્જન એ સાહિત્યને વાંચવા જેટલી સરળ વાત નથી અને એમાં પણ બાળસાહિત્યના સર્જનની વાત કરીએ તો ખૂબ જ મહેનત અને વિવિધ ક્ષેત્રનું જ્ઞાન માંગી લે છે. બાળસાહિત્ય એટલે માત્ર મોટા અક્ષરવાળું ટૂંકું લખાણ નથી. બાળસાહિત્ય એ જીવંત સાહિત્ય છે, વહેતું સાહિત્ય છે. એ સ્થિર નથી એ બાળકનું મન જેમ ચંચળ હોય છે એવું ચંચળતાવાળું સાહિત્ય છે. ક્રિયાવિહિન સાહિત્ય નથી બલકે ક્રિયાશીલ સાહિત્ય છે અને બાળકને સતત ક્રિયાશીલ, વિચારશીલ બનાવવા મથતું બાળસાહિત્યના સર્જકોનું લક્ષણ છે.

મહેશ ‘સ્પર્શ’ એ બાળકોમાં જાણીતા બાળ-સાહિત્યકાર છે. બાળસાહિત્યકાર ભલે મોટા લોકોમાં જાણીતા ન હોય, પણ બાળકોમાં પસંદગીના સર્જક થવું તે એમની મોટી ઉપલબ્ધિ ગણાય, પણ મહેશ ‘સ્પર્શ’ બાળકોમાં તો લોકપ્રિય છે જ સાથોસાથ મોટેરાંઓમાં પણ એમનું સાહિત્ય વખાણાય છે. એમની છાપ એક નવીન પ્રયોગશીલ બાળવાર્તાકાર તરીકેની રહી છે. જેનો ઉત્તમ નમૂનો તાજેતરમાં જ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર દ્વારા પ્રથમ ક્રમનું પારિતોષિક મેળવનાર તેમનો બાળવાર્તા સંગ્રહ ‘આગિયા સાથે સેલ્ફી’ છે. ‘આગિયા સાથે સેલ્ફી’ માં 13 બાળવાર્તા છે. જેમાં બધી જ બાળવાર્તાઓ એક એકથી ચરિયાતી છે અને આગવી લાક્ષણિકતાઓ પણ ધરાવે છે. સંગ્રહની પ્રથમ બાળવાર્તા ‘રાજવી બહેનનું પતંગિયું’ છે. એમાં બાળકની કાલ્પનિકતાની સાથે સાથે બાળકની જરૂરિયાતની પણ વાત છે. નાની એવી બાળકીને રંગો મળે છે ત્યારે જે રાજીપો છે તે કેવો હોય એ આ વાર્તામાં જોઈ શકાય છે.

સંગ્રહનું શીર્ષક જેના નામ પરથી પાડ્યું છે એ ‘આગિયા સાથે સેલ્ફી’ બાળવાર્તામાં આગિયા પ્રજાતિનું

જીવું મુખ્ય પાત્ર છે. જેને અવનવી વસ્તુઓ જાણવાની ઉત્સુકતા છે. એ કમ્પ્યુટર અને ઈન્ટરનેટની મદદથી સર્ચ કરી બધું શોધે છે અને કેવી રીતે એની લાઈટ થાય છે એની વૈજ્ઞાનિક ઢબની વાત પણ બાળકની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ અને આકર્ષણનું કેન્દ્ર બની રહે છે. જ્યારે ‘સાચા સેવકો’માં સંચાર માધ્યમ(મીડિયા)નો ક્રમિક વિકાસ કઈ રીતે થાય છે એની રસપ્રદ વાત કરી છે. એમાં પણ રેડિયો, કમ્પ્યુટર, મોબાઈલ અને ફોનથી બાળકોને કેવા ફાયદા અને નુકસાન થાય છે તેની વાત બહુ સાહજિક રીતે રજૂ કરી છે.

આમ તો મહેશ ‘સ્પર્શ’ને આપણે બાળવાર્તાની બે પેઢીના સેતુરૂપ વાર્તાકાર ગણાવી શકીએ. એમની ઘણી વાર્તાઓ આધુનિક ટેકનોલોજીને લગતી છે તો, ‘ખજાનાનો રખેવાળ’, ‘ગરવા ગાજરભાઈ’, ‘જાદુઈ પોદળો’, ‘રાજા અને બાજા’, ‘સ્થળ તેવું ફળ’ જેવી વાર્તાઓમાં પારંપરિક ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ભારતીય સમાજ જોવા મળે છે. એક બાજુ નવી પેઢીને જ્ઞાન આપવું, મનોરંજન કરાવવું સાથે સાથે આપણી જે જૂની પરંપરાઓ છે એની પણ સાચવણી થાય એની લેખકે તકેદારી રાખી છે. ઉદા., ‘સુમેઘાનો નવો દોસ્ત’ વાર્તામાં દાદા રોજ પૌત્રીને વાર્તા કહે છે એ રીતે દાદા અને પૌત્રી વચ્ચે વ્યાલપનો સંબંધ મજબૂત બને છે. આવી બીજી કેટલીક બાળવાર્તાઓ પણ આ બાળવાર્તા સંગ્રહમાં જોવા મળે છે.

એમના આ બાળવાર્તા સંગ્રહની લોકપ્રિયતા એટલે પણ છે કે, એમાં બાળકોને ગમે એવા વિષય, બાળકોની જિજ્ઞાસાવૃત્તિને સંતોષે એવી વાર્તાઓ આપણને જોવા મળે છે. એટલું જ નહીં, આ સંગ્રહની બાળવાર્તાઓ થકી લેખકનું પ્રથમ દાયિત્વ બાળકોને આનંદ આપવાનું જ રહ્યું છે. આનંદની સાથે સાથે બાળકોને મૂલ્ય શિક્ષણ, નૈતિક ઘડતર, ભાષા ઘડતર, સમાજ અને સંસ્કૃતિ સાથેનો

બાળકોનો પરિચય, સાથે સાથે યંત્રો, વિજ્ઞાન સાથે બાળકોનો પરિચય ખૂબ જ રસપૂર્વક આ બાળવાર્તા સંગ્રહ થકી બાળકોને થતો જોવા મળે છે.

‘આગિયા સાથે સેલ્ફી’ બાળવાર્તા સંગ્રહની ભાષાશૈલીની વાત કરીએ તો સાદાં અને સરળ વાક્યો આપણને દરેક બાળવાર્તામાં જોવા મળે છે. બાળકો વાર્તાઓ ભલે જાતે વાંચતા હોય પણ એમને સતત એવું જ લાગે કે, કોઈ વાર્તા કહે છે ઉદા. ‘ઝુનઝુની’ વાર્તાની શરૂઆત જોઈએ તો- ‘છે ને એક હતું જંગલ. જંગલમાં એક ખિસકોલી રહે. ઝુનઝુની એનું નામ’ આવી શૈલીમાં લખાયેલી વાર્તા વાંચતાં બાળકોને જાણે વાર્તા સાંભળતાં હોય સતત એવું લાગ્યા કરે છે જે લેખકની એક આગવી વિશિષ્ટતા પણ બની રહી છે. આ વાર્તા સંગ્રહની ભાષાગત વિશિષ્ટતાની વાત કરીએ તો આપણને સંગ્રહની મોટા

ભાગની વાર્તાઓમાં બે ચાર કડીની કવિતા અને નાનાં નાનાં જોડકણાં દેખાય છે. એ જાણે સર્જક ગિજુભાઈની જે પરંપરા છે એને અનુસરતા હોય એવું લાગે છે. સાથોસાથ વાર્તાની સાથે આવતાં ચિત્રો બાળકોને મજા પડાવી દે છે.

આમ 13 બાળવાર્તાઓ વાળા આ બાળ-વાર્તાસંગ્રહનું વિશ્વ જેને સાચકલું ગમવું જોઈએ એવાં નાનાં ભૂલકાંને ખૂબ જ ગમ્યું છે! એવું મારું પોતાનું રિસર્ચ વર્ક છે. એમ પણ કહી શકાય કે લેખકના હૈયેથી નીકળેલી આ બાળવાર્તાઓ બાળકોનાં હૈયા સુધી પહોંચી છે એ બાબત લેખક માટે કોઈ મોટા પુરસ્કારથી કમ નથી. આવો ઉત્તમ બાળવાર્તા સંગ્રહ આપવા માટે લેખક મહેશ ‘સ્પર્શ’ને ખૂબ ખૂબ અભિનંદન. અને લેખકની સર્જકતાને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીએ પણ આ બાળવાર્તા સંગ્રહને ઈનામ આપી નવાજ્યું છે.

પુસ્તક, તને નતમસ્તક!

(લેખક : તેજલ શાહ)

જમાનો વ્યસ્તતાનો છે. શ્વાસ લેવાની કુરસદ નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં થોડો સમય કાઢી વાંચવું, થોડું અશક્ય નથી લાગતું? હમ્મ... વાત તો ખરી પણ સાવ કશું જ નથી વાંચતા એવું નથી. સવારે છાપું, ફેસબુક, ઈન્સ્ટા અને વ્હોટ્સએપ પર મેસેજ વંચાતા જ હોય છે ને! પછી કેટલું વાંચવાનું?

છાપું માહિતી આપે, જ્ઞાન નહિ અને વ્હોટ્સએપ પર મેસેજ વાંચવા કરતાં એને ફોરવર્ડ કરવાની ઉતાવળ વધુ હોય છે. એમાં વ્યક્તિત્વનો વિકાસ ક્યાં થવાનો! એવું કહેવાય છે કે ‘એક પુસ્તક સો મિત્રની ગજર સારે.’ પુસ્તક મિત્રની જેમ તમને તમારા સારા-નરસા સમયમાં સાચવી લે છે. વાંચવાનો અર્થ એવો ક્યારેય નથી કે દળદાર પુસ્તકો વાંચવા કે પચાવવું ભારે પડી જાય તેવું તત્ત્વજ્ઞાન વાંચો ત્યારે જ તમે ખરું વાંચ્યું ગણાય. ક્યારેક તો પુસ્તકમાંથી વંચાયેલી એક-બે લાઈન પણ તમારું જીવન બદલી શકે છે.

કવિ અનિલ ચાવડાનો કવિતા સંગ્રહ છે - ‘સવાર લઈને’ એ લખે છે કે -

ઓ... લ્યું... હિન્દીમાં કે’ છે કે ધીરે ધીરે યૂં બીત જાયે કારવાં,
તો પછી આ જિંદગીભર આંસુઓ શું સારવાં, જખ મારવાં?

બે સામાન્ય માણસો વાત કરે એવી સહજ ભાષા અને વિચાર પણ જીવનમાં અંતે જે કરવા જેવું છે એ બધું જ તત્ત્વજ્ઞાન આમાં છે. જીવન પરિવર્તનશીલ છે, ધીરજ રાખો, શોક કર્યે કશું વળશે નહિ.

‘પોલીએના’ (લેખક : એલીનોર પોર્ટર)

- જાગૃતિ પંડ્યા
નગર પ્રાથમિક શાળા નં. ૩૧,
બાકરોલ, આણંદ. મો. ૯૪૨૯૬૪૪૪૯

ઘણાં વર્ષો પહેલાં ગુજરાત સમાચારની રવિપૂર્તિમાં મેં પોલીએના પુસ્તક વિશે વાંચ્યું હતું. અમિતાભ બચ્ચન અને માધુરી દીક્ષિત બંનેને આ પુસ્તક ખૂબ ગમ્યું અને સૌને વાંચવા માટે જણાવ્યું હતું. ત્યારથી આ પુસ્તકની શોધમાં હતી અને અચાનક જ વલ્લભ વિદ્યાનગરમાં આવેલા અજય બુક સ્ટોરમાંથી આ પુસ્તક પહેલી મુલાકાતે જ મળતાં આનંદનો પાર ન રહ્યો. હવે મુખ્ય વાત પર આવીએ.

“પોલીએના” તથા તેનાં લેખિકા એલીનોર પોર્ટર. એલીનોર પોર્ટરે ઘણું બાળસાહિત્ય લખ્યું છે, પણ 1913માં પ્રગટ થયેલી “પોલીએના”એ તેમને જબ્બર પ્યાતિ અપાવેલી. વર્ષોથી આ કૃતિ વિશ્વના પ્રશિષ્ટ સાહિત્યમાં સ્થાન ધરાવે છે. તેના પરથી ફિલ્મો અને સિરિયલો બની ચૂકી છે. “પોલીએના”નું પાત્ર કેન્દ્રમાં રાખીને સિરીઝ પણ લખાઈ ચૂકી છે. વિશ્વની અનેક ભાષાઓમાં તેના અનુવાદ થઈ ચૂક્યા છે.

નાનાં નાનાં બાળકોમાં પ્રતિકૂળ સંજોગોને સરળતાથી લઈને હકારાત્મક વલણ વિકસાવવું ખૂબ અઘરું અને અભ્યાસ માંગી લે તેવું છે. પોલીએના 11 વર્ષની એક નાની બાળકી, તેની મમ્મી મૃત્યુ પામી છે. તેના પપ્પાએ તેને ‘રાજી રહેવાની રમત શીખવી છે.’ નાની ઉંમરે પોલીએનાની સમજદારી અને સહનશકિત દાદ માંગી લે તેવી છે. પોલીએના પુસ્તક દરેક બાળકને વાંચવાં આપવું જોઈએ. બાળકોને આનંદ પણ આવશે અને ઘણું બધું જીવન ઉપયોગી શીખશે.

પોલીએના 11 વર્ષની એક બાળા છે. આટલી નાની વયમાં જ તે ઘણાં દુઃખ જોઈ ચૂકી છે. નાની હતી ત્યારે તેની માતા ગુજરી ગઈ. ગરીબ પાદરી પિતાએ તમામ અભાવો વચ્ચે તેને ઉછેરી. અભાવોનો અહીં અર્થ

છે ભૌતિક ચીજોનો અભાવ, બાકી મરતાં પહેલાં પિતા પણ તેને એ બધું આપતા ગયા હતા જે પૈસાથી ખરીદી શકાતું હોતું નથી. પિતા તેને એક રમત શીખવતા ગયા હતા. એ હતી “રાજી થવાની” રમત. દરેકેદરેક બાબતમાંથી રાજી થવાનું કોઈ ને કોઈ કારણ શોધી કાઢવું.

લોકોએ આપેલી સહાયથી મોટી થયેલી પોલીએના તેની ખૂબ પૈસાદાર માસી મિસ પોલી સાથે રહેવા આવે છે. આ માસી પણ એવા લોકોમાંની એક છે, જે ભાગ્યે જ કોઈ વાતે ખુશ થતી હોય. પણ પોલીએના તો જે તેના પરિચયમાં આવતું જાય તેને પોતાની “ગ્લેડ ગેમ”માં સામેલ કરતી જાય છે, ને બધાંનાં દિલ જીતતી જાય છે. માસીનું દિલ જીતતાં તેને થોડો સમય લાગે છે, પણ પોલીએના તેમને એવા સમયે રાજી થતાં શીખવી શકે છે, જ્યારે સંજોગો જ એવા સર્જાય છે, જ્યારે મિસ પોલી માટે રાજી થવું ખરેખર મુશ્કેલ બની રહે છે. પણ પોલીએના તો કહેતી જ કે રાજી થવું મુશ્કેલ હોય ત્યારે તો આ રમત રમવાની ઓર મજા આવે. માતા-પિતા વિનાની આ અનાથ છોકરીને એક સખાવતી સંસ્થા તેના માસીને ઘેર રહેવા મોકલી આપે છે. આ માસી એટલે મિસ પોલી. જેના જીવનમાં એક રૂક્ષતા છે. જડતા છે. લાગણીઓને કોઈ સ્થાન નથી. માસી ખૂબ શ્રીમંત છે. પણ એનું હૃદય ઝરણું સૂકાઈ ગયું છે. અને એક નાનકડા વર્તુળમાં એનું જીવન સીમિત છે. એવા એકાકી રહેતાં માસીને પોતાની ભાણેજને રાખવાની જવાબદારી આવી પડે છે, ત્યારે પોતાનું કર્તવ્ય છે એમ માની, ફક્ત ફરજના એક ભાગ રૂપે પોલીએના તેના ઘરમાં પ્રવેશ પામે છે. અને ધીમે ધીમે શરૂ થાય છે એક બદલાવ. પોલીએના ખૂબ વાતોડી, ખૂબ પ્રેમાળ. સતત હસતી અને હસાવતી છોકરી છે. માણસ માત્ર તેને ગમે છે કોઈ પણ માણસ સાવ કેમ ન ગમે ? એ તેને ક્યારેય

સમજાતું નથી. તેને દરેક નાની વસ્તુમાં જીવંત રસ છે, હોંશ છે. જીવનની પ્રત્યેક પળ તે સાચા અર્થમાં જીવે છે. અને એના કારણમાં છે એક રમત. પોલીએનાના પિતાજી જ્યારે જીવતા હતા, ત્યારે નાનકડી પોલીએના માટે મિશનરી સંસ્થાને એક ઢીંગલી માટે અરજી કરી હતી. એ સંસ્થા પાસે બાળકી માટે ઢીંગલી નહોતી પણ અપંગ માણસ માટેની કાંબઘોડી પડી હતી. તો ઢીંગલીને બદલે એ કાંબઘોડી મોકલી આપી !! અને એક નાનકડી બાળકીને રમવા માટે મળે છે ઢીંગલી ને બદલે ઘોડી. પણ પણ એના પિતાએ એને શીખવ્યું હતું કે કોઈ પણ વસ્તુ કે વાત માટે હંમેશાં ખુશ થવું. પોલીએનાએ એના પિતાજીને પૂછ્યું હવે આ વસ્તુ માટે ખુશ કઈ રીતે થવું ? ત્યારે પિતાએ કહ્યું, 'તારે એમ વિચારીને ખુશ થવું કે તારે આ કાંબઘોડીની જરૂર તો નથી ને !! તારે તો બે પગ છે ને !!

માસી... મિસ પોલી તો તેની કોઈ વાતમાં રસ લે એમ નહોતાં. અને તેણે પોલીએનાને તેના પિતાજી વિશેની કોઈ પણ વાત કરવાની મનાઈ કરી હતી. તેથી પોલીએના આ રમતની વાત માસીને કરી શકતી નહોતી. પણ માસીની નોકરાણી મિસ નેન્સી સાથે પોલીએનાની રમત અનાયાસે શરૂ થઈ ગઈ હતી.

એકવાર નેન્સીએ કંટાળાથી પોલીએનાને કહેલું - મને મારું નામ જરાએ ગમતું નથી. કેવું વિચિત્ર છે ? તમે ખુશ થવાનું કહો છો. આમાં મારે ખુશ કઈ રીતે થવું ?

અરે એમાં શું ? - પોલીએનાએ અનાયાસે જ તરત જ રમત શિખવાડવી ચાલુ કરી. 'તમારું નામ હેફ્રિબા' કે એવું કંઈ તો નથી ને ? એના કરતાં તો નેન્સી સારું ને ?

'અને મને સોમવાર તો જરાય ન ગમે. એમાં શું કરવું ?'

'અરે આજે સોમવાર ગયો... હાશ ! હવે છ દિવસ સુધી તો નથી આવવાનો ! એમ માનીને ખુશ ન થઈ શકાય ?'

રમત જેમ અઘરી, એમ જ રમવાની મજા આવે ને ? ખુશ થવાનું શોધવું જેમ અઘરું તેમ એ શોધવાની વધુ મજા ન આવે ?

પોલીએનાને અરીસો સરસ પડદાવાળો રૂમ વિગેરે ખૂબ જ ગમતું. પણ માસીએ જ્યારે તેને કોઈ જ અરીસા-બારીના પડદા કે કોઈ જ વસ્તુઓ વિનાનો રૂમ રહેવા આપ્યો (હકીકતે આ નાનકડી અનાથ બાળકીને હતું કે મારા માસી ખૂબ શ્રીમંત છે તેથી હવે મને આવું બધું મળશે એમ માની લીધું હતું. પણ માસી શ્રીમંત તો ખૂબ હતાં. પણ.) ત્યારે આ બહાદુર બાળકીએ તરત જ રમત યાદ કરીને ખુશ થવાનું કારણ શોધી કાઢ્યું કે સારું થયું. અરીસો નથી તો મારે મારા મોઢા પરનાં શીળીનાં ચાઠાં જોવાં તો નહીં પડે !!! કે બારીમાં પડદા નથી તો સરસ ખુલ્લી હવા પણ મળે છે ને સામેનું સરસ દૃશ્ય પણ જોઈ શકાય છે.

અને ધીમે ધીમે આ બાળકી આખા ગામના સંપર્કમાં કેવી રીતે આવતી ગઈ. સામેથી દરેકની સાથે કેવા ઉત્સાહથી વાતો કરતી ગઈ ને જાણ્યે-અજાણ્યે પોતાના ઉત્સાહનો, આનંદનો ચેપ બધાને લગાડતી ગઈ, બધાને રાજી રહેવાની રમત કઈ રીતે શિખવાડતી ગઈ. રમતાં કરી ગઈ ને કેટકેટલાના જીવનમાં સુખના આનંદના દીપ પ્રગટ્યાં. એનું ખૂબ સરસ, સ્વાભાવિક ચિત્રણ લેખિકાએ ખૂબ સુંદર પ્રસંગો દ્વારા કર્યું છે.

વાર્તાની પરાકાષ્ટા આવે છે પોલીએનાના એક્સિડેન્ટથી ને સતત હસતી, હસાવતી છોકરી પેરાલિસિસને લીધે હવે કાયમ માટે ચાલી શકવાની નથી. ડોક્ટરના એ નિદાને પોલીએનાની ખુશી છીનવી લીધી ત્યારે પોતે તેના પિતાને કહેતી હોય તેમ સતત અનુભવે છે. 'બાપુ, આમાં હું કોઈ રીતે ખુશ થઈ શકતી નથી. હું તમારી શિખવાડેલી રમત રમી શકતી નથી. નથી રમી શકતી.' અને જીવનમાં પહેલી વાર પોલીએના દુખી, નિરાશ થાય છે. પણ... પણ ત્યારે શરૂ થાય છે એક નવો વળાંક...

અત્યાર સુધી લગભગ આખા ગામમાં દરેકને આ નાનકડી છોકરીએ આ રમત શિખવાડી હતી. ને બધાને રમતા કરી રાજી કર્યાં હતાં. એ દરેક જણ પોલીએનાના અક્સ્તમાતના સમાચાર સાંભળી તેના માસીને ઘેર સતત આવે છે. એની માસીને આશ્ચર્ય થાય છે. આટલા બધા આ

છોકરીને કઈ રીતે ઓળખે ? બધા કહેતા હતા, ‘તમે તમારી ભાણેજને અમારો સંદેશો આપો કે અમે એની રમત રમવાની શરૂ કરી છે ને ચાલુ રાખી છે ને અમે બધા ખૂબ ખુશ છીએ ને એ સાંભળી કદાચ એ પણ ખુશ થઈ શકશે ? ત્યારે માસીને પૂછવું પડ્યું કે કઈ રમત ? કારણ માસી એ તો પોલીએનાને મનાઈ કરી હતી કે તના પિતા વિશેની કોઈ વાત તેને કરવી નહીં. પરિણામે પોલીએના ક્યારેય તેના માસીને જ આ રમત વિશે કહી શકી નહોતી !!

અને ત્યારે માસીને ‘રાજી રહેવાની રમત’ શું છે એ ખબર પડે છે. આટલા બધાનો પોલીએના પ્રત્યેનો પ્રેમ જોઈ જીવન પ્રત્યેનો તેનો અભિગમ બદલાય છે અને બહારથી શુષ્ક, કઠોર જણાતી માસીની સંવેદનશીલતા બહાર આવે છે. અને તેના લગ્ન પણ થાય છે ને તે લગ્ન પોલીએનાની પથારી પાસે થાય છે. પોલીએનાને ચાલતી કરવાના શક્ય ઉપાયો થાય છે. માસીનું બદલાયેલું જીવન પોલીએનાને ફરીથી ઉત્સાહિત કરી દે છે. અને અચાનક પોલીએનાને પોતાના પિતાની રાજી રહેવાની રમત આ સંજોગોમાં પેરાલિસિસવાળી અપંગ સ્થિતિમાં પણ કેમ રમવી એ સૂઝે છે ને તે ખુશખુશાલ થઈને બોલી ઊઠે છે. ‘હા, મારે પણ ક્યારેક તો પગ હતા ને !!! હું ચાલી શકતી હતી. આ વાતે હું કેમ ખુશ ન થઈ શકું ?’ અને ફરી પોલીએના ખુશખુશાલ થઈ જાય છે. અહીં પુસ્તક પૂરું થાય છે.

વાર્તામાં ઘણા સુંદર પ્રસંગો છે. કઈ રીતે કેવા કેવા સંજોગોમાં કેટકેટલાંના જીવનમાં કેવા પરિવર્તન આ બાળકીના ઉત્સાહી સ્વભાવને લીધે તથા રાજી રહેવાની આ રમત શીખી જવાથી આવ્યા, તેનું સુંદર નિરૂપણ છે.

પુસ્તક વાંચ્યા પછી મનમાં એક જ અનુભૂતિ જાગે છે. આપણે દરેક વ્યક્તિ આ રમત કદાચ પૂર્ણરૂપે નહીં તો યે આંશિક રીતે પણ રમતા શીખી શકીએ ને રમતા થઈ જઈએ તો જીવનમાં સુખ ક્યારેય ગેરહાજર ન રહે. આ પુસ્તકમાં આવતા ઉપાયો બાળકીએ જે બીજાને શિખડાવ્યા હતા તેમાંથી વધુ નહીં તો બે-ચાર જરૂર ટાંકીશ.

‘કપડાં વધારે ન હોય તો...’

‘અરે, બધું કેવું જલદી ગોઠવાઈ જાય !’

‘ફૂલો જલદી કરમાઈ જાય છે’ની ફરિયાદના જવાબમાં પોલીએના કહે છે...

‘તો જ બીજાં નવાં-તાજાં ફૂલો લઈ શકાય ને?’

‘પગમાં ફેકચર થયું તો...’

‘એક જ પગમાં થયું છે ને ? બે પગ ભાંગ્યા હોત તો?’

‘કમર વળી ગઈ છે.’

‘અરે ! નીચેની વસ્તુ લેવા માટે વધારે વાંકુ તો નથી વળવું પડતું ને?’

‘મોઢામાં બે જ દાંત રહ્યા છે...’

‘અરે ! બે દાંતથી પણ થોડું ચાવી જ શકાય છે ને?’

માણસ ચાર પ્રકારના હોય છે :

- (૧) એ જે જાણતો નથી અને જાણતો નથી કે એ જાણતો નથી- એ મૂરખ છે, એને ટાળો.
- (૨) એ જે જાણતો નથી અને જાણે છે કે એ જાણતો નથી- એ સરળ છે, એને શીખવો.
- (૩) એ જે જાણે છે અને જાણતો નથી કે એ જાણે છે- એ ઊંઘમાં છે, એને જગાડો.
- (૪) એ જે જાણે છે અને જાણે છે કે એ જાણે છે - એનું અનુસરણ કરો.

- ઈસાબેલ બર્ટન (અમે. શિક્ષણશાસ્ત્રી, ૧૮૩૧-’૯૬)

‘વીણેલાં મોતી’

(લેખક : સુનિલ હાંડા, ભાવાનુવાદ : સોનલ મોદી)

- ભરતકુમાર વી. પરમાર ‘વાલમ’
પાંચાવાડા પે સેન્ટર શાળા,
જિ. બનાસકાંઠા. મો. ૯૯૭૯૪૧૩૭૩૫

આજના સમયમાં પુસ્તક વાંચનનું મહત્વ ઘટ્યું છે ત્યારે પુસ્તક વાચનનું મહત્વ જળવાઈ રહે અને લોકો પુસ્તકપ્રેમી બને તે માટે પુસ્તક પરિચય જરૂરી છે. મેં વાંચેલું મારું મનગમતું પુસ્તક એટલે ‘વીણેલાં મોતી’ જેનો પરિચય મારા કંડારેલ શબ્દોથી કરું છું. પુસ્તકનું નામ છે ‘વીણેલાં મોતી’ આ પુસ્તકના લેખક છે સુનિલ હાંડા સાહેબ. જેનો ભાવાનુવાદ કર્યો છે સોનલબેન મોદીએ. આ પુસ્તકના સાહિત્યનો પ્રકાર છે પ્રેરક વાર્તાઓ. પુસ્તકના મુખપૃષ્ઠ પર સુંદર વૃક્ષ, હવામાં ઊડતાં પક્ષીઓ અને માણસનું ચિત્રાંકન કરવામાં આવ્યું છે. મુખપૃષ્ઠ પર પુસ્તકની વાર્તાઓનો સંક્ષિપ્તસાર લખવામાં આવ્યો છે. એકલવ્ય એજ્યુકેશન ફાઉન્ડેશન દ્વારા આ પુસ્તકનું પ્રકાશન કરવામાં આવ્યું છે.

પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં જ આ પુસ્તકની રચના વિશે રસપ્રદ માહિતી આપવામાં આવી છે. ‘વીણેલાં મોતી’ પુસ્તક એટલે 501 પ્રેરક વાર્તાઓનો અનેરો સંગ્રહ, આ પુસ્તકની રચનાની પણ એક રસપ્રદ કહાણી છે. લેખકશ્રી એ IIM માં શિક્ષણ આપવા માટે વારંવાર આ વાર્તાઓનો ઉપયોગ કર્યો છે. છેલ્લાં 20 વર્ષથી વિદ્યાર્થીઓ તેમાંથી આનંદ મેળવી રહ્યા છે. શાળા કોલેજના વિદ્યાર્થીઓથી માંડીને આબાલવૃદ્ધ સૌને વારંવાર વાંચવી ગમે તેવી હહાપણ અને ચતુરાઈભરી વાર્તાઓનો એક અનેરો સંગ્રહ છે. મેં મારી શાળાના વિદ્યાર્થીઓને અનેક વાર્તાઓ કહી છે. બાળકોના મૂલ્યનિષ્ઠ ઉછેર માટે વાર્તાઓથી અદકેરું કોઈ માધ્યમ મારી જાણમાં તો નથી જ. જો બાળકોને સર્જનશીલ બનાવવાં હોય, નવા વિચારો તેમના સુધી પહોંચાડવા હોય કે માત્ર આનંદની પળો આપવી હોય તો વાર્તા શ્રેષ્ઠ સાધન છે. મેં જોયું છે કે વાર્તા કહેનાર વાર્તાનો બોધ પણ પોતે જ કહી દે છે. શાળાઓમાં પણ શિક્ષક ભાઈ-બહેનો બાળકોને વાર્તા કહેતાં હોય છે.

‘એન્ડ ધ મોરલ ઓફ ધ સ્ટોરી ઈઝ....’ મારા મતે તો આવું કહી દેવાથી વાર્તામાંથી એક જ શીખ મળે છે તેવું નક્કી થઈ જાય છે. વાર્તાનો બોધ તો બાળકની ગ્રહણશક્તિ તથા ચર્ચાઓને અંતે જ નક્કી થઈ શકે.

વાર્તાઓ વિષયવસ્તુ સમજાવવા માટેનું તથા સ્પષ્ટતાઓ અંગેનું અસરકારક માધ્યમ છે. ગુજરાતીમાં કહેવત છે, કે ‘કાણાને કાણો નવ કહીએ કડવા લાગે વેણ’ ધીરે રહીને પૂછીએ, ‘ભાઈ શાથી ખોયાં નેણ’ બરાબર એમ જ કડવું સત્ય કહેવાથી વાર્તાઓ દ્વારા ખૂબ સરસ બોધ મળી રહે છે. આમાંની એકાદ વાર્તા પણ આપણા જીવન વહેણને બદલી શકે છે. ‘વીણેલાં મોતી’ પુસ્તકને ગમે તે દિશામાંથી વાંચી શકાય છે. મોટેભાગે કોઈ પણ પુસ્તક બે જ દિશામાંથી વાંચી શકાય છે. આ એક અદ્વિતીય પુસ્તક છે, જે ગમે તે પાનાથી વાંચવાનું શરૂ કર્યા પછી વાંચનારને અનેક દિશાઓ અને માર્ગ મળે છે. આ પુસ્તકમાં વાર્તાઓ એવી સચોટ ઢબે રજૂ કરવામાં આવી છે કે, તે વાંચનારના હૃદયમાં ઊતરી જાય. તેનો બોધ શિરાની જેમ ગળે ઊતરી જાય છે. એક એક વાર્તાનું વાચન કરતાં નજર સમક્ષ જીવંત દૃશ્ય ખરું થઈ જાય છે.

આ પુસ્તક વાર્તાઓની પાંખે બેસાડીને મજાની સફર કરાવે છે. ઘણી વાર્તાઓને અંતે વાયક હસી પડે છે પરંતુ પછી તે વિચારે ચડે છે. અરે ! આમાં તો હસવા જેવું નહીં, દુખી થઈ જવાય તેવું છે. આજકાલ કમ્પ્યૂટર્સમાં જેમ વાઈરસ ઘૂસીને ચોમેર વ્યાપી જાય છે, તેમ આવી વાર્તાઓ પણ આપણી ઊંઘ હરામ કરી દે છે. આપણને વિચાર કરતા કરી મૂકે છે. લેખક શ્રી સુનિલ હાંડાએ આ 501 વાર્તાઓનું સંકલન વાંચક વર્ગને ધ્યાનમાં રાખીને જ લખ્યું છે. મને તો લાગે છે કે ત્રીજા ધોરણથી માંડીને આઠમા ધોરણ સુધીના વિદ્યાર્થીઓ, માધ્યમિક શિક્ષણ તરફ વધતા વિદ્યાર્થીઓ

અને દરેક શિક્ષકો એ તો આ પુસ્તક ફરજિયાત વાંચવું જોઈએ.

આ પુસ્તકમાં મોટાભાગની વાર્તાઓ સત્ય, અહિંસા, દયા, હિંમત, નમ્રતા, બહાદુરી, પ્રામાણિકતા, માફી, દૃઢતા, ધૈર્યતા અને સહનશક્તિ જેવા આદર્શો રજૂ કરે છે. આ વાર્તાઓને કારણે પ્રેમ કરુણા તથા ક્ષમા જેવી લાગણીઓ જાગૃત થાય છે. આ પુસ્તકની વાર્તાઓ વાંચવાથી મજા તો આવે જ છે, શીખ પણ મળે છે, સાથે સાથે એકલિંગ થવાની શક્તિ પણ મળે છે. આ પુસ્તકમાં બાળ ઉછેર, ગુરુ-શિષ્ય પરંપરા અને શિક્ષકોનું સન્માન જેવાં અનેક વિષયો સરળ ઉદાહરણો દ્વારા વાર્તા સ્વરૂપે આવરી લેવાયા છે. આ પુસ્તક વાંચવાથી મારા પર પડેલી અસર જણાવું તો, મને ઘણી શીખ મળી છે. જીવન

જીવવાની સાચી પ્રેરણા મળી છે. મારા વિચારોમાં ઘણો બદલાવ આવ્યો છે. વાંચવાનો શોખ વધ્યો છે. ખરેખર પુસ્તકો જીવનનો સાચો ખજાનો છે. સાચો મિત્ર છે. પુસ્તક આપણને આનંદના સાગરમાં ડુબાડે છે. સ્વપ્નની દુનિયામાં લઈ જાય છે.

પુસ્તકો તો ખરા અર્થમાં જીવનના પથદર્શક છે. આ પુસ્તકના વાંચન પછી એટલું તો હું ચોક્કસ કહી શકું ‘પુસ્તક નિર્જીવ છે પરંતુ તેમાં આકાર લેતા શબ્દો જીવંત છે.’

અત્યારના સમય સાથે અનુબંધન બાંધતું આ પુસ્તક તમે એકાંતમાં વાંચજો પછી કુટુંબીજનો અને મિત્રો સાથે ગમતાનો ગુલાલ કરજો મને વિશ્વાસ છે કે તમને અપ્રતિમ સંતોષની લાગણી થશે.

પુસ્તકોનો મહિમા

“આગળની પેઢીઓ ઘણા અનુભવમાંથી પસાર થઈ. તેનાં સ્મરણો સચવાયાં, તેમણે પુષ્કળ જ્ઞાન એકઠું કર્યું. એ બધાનો સાર-સંચય આપણને સંસ્કાર-સંસ્કૃતિ રૂપે મળ્યો છે. વહી ગયેલા તે કાળનું ફળ પામવા આપણે ત્યારની વિચાર-સૃષ્ટિનો સંપર્ક જાળવવો રહ્યો.

વાચન. વાચનનું સ્થાન બીજું કોઈ માધ્યમ લઈ શકે તેમ નથી. સંભાષણ, છબીચિત્ર અને ફિલ્મ ચિત્રો જેવા માધ્યમો પાસે વાચન જેવી અને જેટલી જ્ઞાન સીંચવાની શક્તિ નથી જ નથી. ચિત્રો લિખિત સામગ્રીને સાદૃશ કરી શકે, પણ વૈચારિક વિભાવના ભાગ્ય જ સરજી શકે. બોલાયેલા શબ્દોની જેમ ફિલ્મ ચિત્રાવલી પસાર થઈને વિસરાઈ જાય છે. શોધ-તપાસ માટે તેમને ફરી-ફરી ઉબેળવા-ઉથલાવવાનું મુશ્કેલ છે. બીજે પક્ષે પુસ્તકો તો આપણાં જીવનભરના સાથી બની રહે છે.”

- આન્દ્રે મોરવા

શિક્ષણની પ્રક્રિયા

“શિક્ષકે દિવ્યચેતનાના વાહક બનવાનું પોતાના વર્તનથી, પોતાની પ્રભાવક હાજરીથી બાળકોમાં રહેલી સુષુપ્ત ચેતનાને દિવ્ય-શક્તિઓને જગાડવાની છે. એ જ શિક્ષકનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

બાકી કેળવણીનું કામ આપોઆપ સહજપણે થતું હોય છે. જેમ ખેડૂત બી વાવે છે, પછી તેને ખાતર અને પાણી આપી એ બીને ઊગવામાં સહાય કરે છે. પણ ઊગવાની અને પછી તેના વિકસવાની પ્રક્રિયા તો આપોઆપ થતી રહે છે. તે ક્રિયા ખેડૂત કરાવી શકતો નથી.

શિક્ષકનું કર્તવ્ય પણ ખેડૂત જેવું છે. તેણે ઊગતા છોડ જેવા બાળકોને વિકસવા માટેનું વાતાવરણ આપવાનું છે. તક આપવાની છે. બાકી શિક્ષણની પ્રક્રિયા તો આજીવન ચાલતી રહેતી સ્વયંભૂ પ્રક્રિયા છે.”

- શ્રી માતાજી

બાળકની શીખવાની ક્ષમતા ઓળખો અને વિકસાવો

(લેખક : ડૉ. લોરેન બ્રેડવે, અનુવાદ : ઉર્વિશ કોઠારી)

- હિતેશકુમાર બ્રહ્મભટ્ટ
વાલ્લા પ્રાથમિક શાળા, નડિયાદ.
મો. ૯૮૯૮૫૯૭૩૩૫

બે કે વધુ ઈન્દ્રિયોને કામમાં લેવાનું શીખવતાં સાધનો ઘણા સમયથી એક્સ્ટ્રા હેલ્થ પ્રોગ્રામમાં મહત્વનાં બની રહ્યા છે. નાનું બાળક તેને ગમતી રમતો થકી જેટલું શીખે એટલું ભાગ્ય જ બીજી કોઈ રીતે શીખે, આવી રમતો બાળકની ચોક્કસ ઊણપો દેખાડીને, તેનો સંતુલિત વિકાસ સાધવામાં મદદરૂપ થાય છે. તેનાથી બાળકનું બીજા લોકો સાથેનું વર્તન પણ ઘડાય છે.

આવી રમતો બાળકની શીખવાની રીતને ધ્યાનમાં રાખી તૈયાર કરી શકાય -તેમાં રમકડાં, પર્યટન, પોતાના શરીરની કાળજી લેવાની ચીવટ જેવી બાબતોનો ઉપયોગ થઈ શકે. બાળકને રમતોમાં તો આનંદ આવશે જ પણ રમતોના પ્રતાપે પોતાની શીખવાની મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ છે એની વિશેષ ખુશી થશે...!!! પોતાનું બાળક વધુ વિકસિત અને આત્મવિશ્વાસથી ભરેલું બન્યું છે - શાળામાં પડતી મુશ્કેલીઓમાંથી તે બહાર આવ્યું છે તે જાણીને તેનાં માતા પિતાને કેટલો આનંદ થશે ! બાળકની જરૂરિયાતની સમજણ મેળવ્યા પછી માતા-પિતાનો બાળક સાથેનો સંબંધ પણ કેવો ખીલી ઊઠે છે.

આ પુસ્તકમાં જુદાં જુદાં વય જૂથનાં બાળકો માતા પિતાના ઉત્સાહભર્યા સહકારથી ઘરની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા કેટલું બધું શીખી શકે છે, તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એક વાર બાળકની શીખવાની પદ્ધતિ જાણી લીધા પછી તેના સંતુલિત વિકાસમાં કેવી રીતે મદદરૂપ થવું જોઈએ તેની વાત આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવી છે આ રીતે બાળકનું સંતુલિત વિકાસ સાધવાનું શક્ય છે એવો લેખકનો અનુભવ છે તમારા બાળકને શીખવાની રીતો અંગે જો તમારી સમજણ સ્પષ્ટ હશે તો અહીં સૂચવાયેલ પ્રવૃત્તિઓ માટે તમારે વધારાનો સમય ફાળવવો પડશે નહીં. ઘરકામના કે રમતના સમય દરમિયાન જ તમે તેનો

અમલ કરી શકશો. આ પુસ્તક પરથી ખ્યાલ આવશે કે ચોક્કસ કૌશલ્યો સંતુલિત શિક્ષણ અને બાળકની ખુશી એકબીજા સાથે કેવી રીતે સંકળાયેલા છે? પુસ્તકમાં આપેલ 'કોયડા ઉકેલ' ભરવાથી તમને બાળકને શીખવાની રીત અને તેના રોજિંદા જીવન પરની અસર અંગે નવી જાણકારી મળશે.

બાળકની ઉંમર અને અનુકૂળતા પ્રમાણે સૂચવાયેલ પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રયુક્તિઓનો ઉપયોગ કરવાથી તેના વિકાસ, આત્મસન્માન અને તેની આંતરક્રિયાઓમાં અચરજ ભર્યા પરિણામો મળી શકશે અને ખૂબી તો એ છે કે આ બધું આનંદમય અને પ્રવૃત્તિમય રીતે થઈ શકશે...!!!

આ પુસ્તકમાં અનુક્રમણિકા કુલ 9 પ્રકરણમાં છે.

પ્રકરણ-1માં શીખવાની રીતોમાં - જોઈને શીખનારા બાળકોની ખાસિયતો, સાંભળીને શીખનારા બાળકોની ખાસિયતો અને સ્પર્શથી શીખનારા ચંચળ બાળકોની ખાસિયતો અંગે વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે.

પ્રકરણ-2માં છ અઠવાડિયાંની ઉંમરે, ત્રણથી સાત મહિનાની ઉંમરે, આઠથી બાર મહિનાની ઉંમરે બાળકની વિવિધ ખાસિયતો તથા તેની સાથે કેવી રીતે વર્તવું? તે માહિતી સાથે જોનારા, સાંભળનારા અને ચંચળ બાળક સાથે વાતચીત વેળા, રમકડાં રમે તે વેળા, આમ તેમ પડખાં ફરે તે વેળા અને તે તોફાને ચડે ત્યારે શાંત પાડવાની અનુભવસિદ્ધ રીતો આપેલ છે.

પ્રકરણ-3માં તેર મહિનાની ઉંમરે, સોળ મહિનાથી બે વર્ષની ઉંમરે, અઢીથી ત્રણ વર્ષની ઉંમરે શીખવાની રીતના ક્રમિક પગથિયાં આપ્યાં છે. સાથે બાળકની શીખવાની રીતમાં સહભાગી થવું, એ રીતો દૃઢ કરવાની તરકીબો અને વિવિધ કૌશલ્ય વિકાસને ઉત્તેજન આપવાના ઉપાય સૂચવ્યા છે.

પ્રકરણ-4માં ત્રણ વર્ષની ઉંમરે અને સાડા ત્રણથી પાંચ વર્ષની ઉંમર દરમિયાન બાળકની શીખવાની ક્ષમતાની માહિતી આપી છે. અહીં પૂર્વ પ્રાથમિક વર્ગના બાળક માટે પસંદ કરેલી શાળા, કે. જી.ની જેમ ઔપચારિક વર્ગકામ પર નહીં, પણ શારીરિક, સામાજિક, લાગણીશીલ અને બુદ્ધિશીલ પ્રકારના વિકાસ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે તે જોવાની ખાસ વાત લેખકે કરી છે. અહીં નવા કૌશલ્યો શીખવા, વર્તન સુધારવું, શીખવાની રીત પાકી કરાવવી તથા બાળકમાં મોજૂદ કૌશલ્યને ઉત્તેજન આપવાની વાત સુપેરે રજૂ કરાઈ છે.

પ્રકરણ-5માં કે.જી. દરમિયાન શીખવાની રીતો આપેલ છે. પાંચ વર્ષની ઉંમરે અને સાડા પાંચથી છ વર્ષની ઉંમરે બાળ વિકાસના વિવિધ તબક્કા જણાવ્યા છે. બાળકને અનુરૂપ શ્રેષ્ઠ કે.જી.ના ક્લાસની પસંદગી કરવી, બાળકનો શિક્ષક સાથેનો વ્યવહાર જણાવ્યો છે.

પ્રકરણ-6માં પહેલા ધોરણ દરમિયાન શીખવાની રીતો, છ વર્ષની ઉંમરે શીખવાની રીતો, સાત વર્ષની ઉંમરે શીખવાની રીતો જણાવી છે. પહેલા ધોરણમાં ભણતા બાળકના શાળાના દેખાવ સાથે તેની શીખવાની રીતનો સંબંધ, બાળકના શિક્ષક સાથે કામ પાડતી વખતે વર્તન, બાળકના શિક્ષકને જણાવવા જેવી આઠ બાબતોની વાત વિગતે કરવામાં આવી છે.

પ્રકરણ-7માં નવ વર્ષની ઉંમરે, દસ વર્ષની ઉંમરે અને અગિયાર વર્ષની ઉંમરે શીખવાની તરકીબો જણાવી છે. તો સાથે ચોથા ધોરણમાં વિદ્યાર્થીના શાળાકીય દેખાવ સાથે તેની શીખવાની રીતનો સંબંધ પણ દર્શાવ્યો છે. અહીં ત્રણે પ્રકારના બાળકો માટેની પ્રવૃત્તિઓ આપેલ છે. બાળકનો શૈક્ષણિક દેખાવ સુધારવાની રીતો અને

વાંચન કૌશલ્ય, લેખન કૌશલ્ય તથા ગણન કૌશલ્ય દૃઢ કરવાના ઉપાય પણ આપ્યા છે.

પ્રકરણ-8માં તેર વર્ષની ઉંમરે અને ચૌદ વર્ષની ઉંમરે બાળકની વર્તણૂકની વાત કરી છે. બાળકોના શિક્ષકો સાથે કામ પાડતી વખતે, શીખવાની રીત અને શિક્ષણેતર પ્રવૃત્તિઓ, શીખવાની રીતની આડકતરી સામાજિક અસરોની વાત છે. સાથે ભાષા, ગણન, વિજ્ઞાન અને સમાજ શાસ્ત્રની ક્ષમતા સિદ્ધ કરવાની વાત પણ કરી છે.

પ્રકરણ-9માં બાળકને શીખવા માટે તૈયાર કરે તેવી સારવાર પદ્ધતિઓ, શીખવાની સામાન્ય પ્રક્રિયાને નુકસાન કરતાં સંજોગો, શીખવાની ખામીની સમસ્યા, શૈક્ષણિક અને નિદાનયુક્ત કસોટી વિશેની હકીકતોની વિસ્તૃત માહિતી આપી છે. અહીં નબળા બાળક સાથે કામ કરવા માટેના અને સહાયરૂપ થવાના નિર્દેશો પણ સાદી-સરળ ભાષામાં આપેલા છે.

વિશેષ નોંધ: આ પુસ્તકમાં તમામ પ્રકરણ 1 થી 8 ના અંતે કોયડા ઉકેલ આપેલ છે. જેમાં જોઈને શીખનાર, સાંભળીને શીખનાર અને ચંચળતાથી શીખનાર-આ ત્રણેય પ્રકારના બાળકોના વિકાસની વાત છે. જેમાં આપણને શ્રેષ્ઠ રીતે લાગુ પડતાં બધાં જ વિધાનો ચકાસી, તેને ટીકમાર્ક કરી જાતે જ ચકાસવાના હોય છે. જેનાથી પણ બાળ વિકાસની આદર્શ રીત સરળતાથી સમજી શકાય છે. અને આપણાં વહાલસોયાનો વિકાસ કઈ કક્ષાનો છે, તે જાણી શકાય છે. યોગ્ય નિદાન ઉપાય કરી શકાય છે.

ટૂંકમાં કહીએ તો -બાળકના સર્વાંગી વિકાસમાં માતા-પિતા માટે દીવાદાંડી સમું આ પુસ્તક બની રહે છે, તો તે ખાસ વાંચીએ અને પ્રેરણા પામીએ. ‘બાળકને શીખવાની ક્ષમતા ઓળખો અને વિકસાવો’

“સંહારવૃત્તિનો અવેજ સર્જનવૃત્તિ છે. આક્રમકતાનો ઉપાય અંતઃતૃપ્તિ છે. જે સમાજ પોતાનાં બાળકો માટે તેમની વય તથા વૃત્તિને લક્ષમાં રાખીને સર્જનકાર્ય માટેની વ્યવસ્થા પોતાની શિક્ષણવ્યવસ્થા યોજે છે તેને કોર્ટો, જેલો અને લશ્કરો પાછળ ઓછું ખર્ચ કરવું પડે છે.”

- મનુભાઈ પંચોળી

બાળકેળવણીમાં પાચારૂપ હંસા મહેતાનાં બાળવાર્તાસંગ્રહો

- ડૉ. કિરન આર. ખેની
અધ્યાપક, ઉમા આર્ટ્સ & નાથીબા
કોમર્સ કોલેજ, ગાંધીનગર.
મો. ૯૧૬૦૦૩૮૫૨૬

સાહિત્યમાં મુખ્યત્વે બાળસાહિત્યપ્રકાર અને અનુવાદક તરીકે જાણીતા હંસા મહેતાનો જન્મ સુરતમાં થયેલો, 1913માં મેટ્રિક, 1918માં તત્ત્વજ્ઞાન વિષય સાથે બી. એ. વધુ તાલીમ માટે યુરોપ અને જાપાનનો પ્રવાસ. લંડનમાં પત્રકારત્વ અને સમાજશાસ્ત્રનું શિક્ષણ મેળવેલું. વડોદરા યુનિવર્સિટીમાં વર્ષો સુધી કુલપતિ પદે કાર્ય સંભાળેલું, “પુષ્પ” બાલમાસિકનું તંત્રીપદ પણ સંભાળેલું.

એમની સુઘડ બાળસાહિત્યની કૃતિઓમાં ‘બાલવાર્તાવલિ’ ભાગ 1,2 (1926,1920), ‘બાવલાના પરાક્રમો’ (1929) અને ‘અયોધ્યાના રાજા’ (1972) જેવા બાળવાર્તાસંગ્રહો, ‘ત્રણ નાટકો (1926)’, ‘હિમાલય સ્વરૂપ અને બીજાં નાટકો’ (1941) જેવા નાટ્યસંગ્રહો પ્રાપ્ત થયા છે. “અરુણનું અદ્ભુત સ્વપ્ન” (1934) નામે કિશોર-કિશોરીઓ માટેની પ્રવાસકથા પણ તેમની પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે.

આ ઉપરાંત ‘અરણ્યકાંડ’, ‘યુદ્ધકાંડ’, ‘સુંદરકાંડ’ના અનુવાદો સાથે એમણે શેક્સપિયરનાં નાટકોમાં ‘હેમ્લેટ’ (1942) અને ‘વેનિસનો વેપારી’ (1945)નામક અનુવાદો પણ આપ્યા છે.

‘બાલવાર્તાવલિ’ ભાગ 1-2 (1926, 1929)

‘બાલવાર્તાવલિ’ ભાગ-1માં બાર વાર્તાઓ છે. ‘ઉંદર સાત પૂંછડિયો’, ‘ગોળ કેરી ભીંતરડી શેરડી કેરાં દાંડા’, ‘ચકલાભાઈનું વેર’, ‘કહોડ કહોડ યણો આપ’, ‘કીડીબાઈ કીડીબાઈ કયા ચાલ્યા’, ‘ચલ રે તુંબડા તડુક તડુક’, ‘ખાઉં કોઠીમડું બડુક! બડુક!’, ‘વાંદરાનું કાળજું’, “કૂકડાનું પરાક્રમ”, ‘સિંહ અને સસલું’, ‘ટાહું ટપકલું’ અને ‘ઊંટ અને શિયાળ’ વાર્તાનો સમાવેશ થયો છે...

‘ઉંદર સાત પૂંછડિયો’માં સાત પૂંછડીવાળા ઉંદરને

બીજા ઉંદરો ચીડવે છે. તેનાથી દુખી સાત પૂંછડીવાળા ઉંદરને ખીજ ચડે છે અને ધીમે ધીમે તે પોતાની બધીય પૂંછડીઓ કપાવી નાખે છે. તો પણ બીજા ઉંદરો તેને ‘બાંડો’ કહી ચીડવવાનું ચૂકતા નથી. આથી જરા-જરામાં ચિડાઈ જવું કે બીજાની વાતનો વિચાર કર્યા વિના અમલ કરવો જોઈએ નહિ. એ શીખ આપતી જગપ્રસિદ્ધ આ વાર્તા છે. ‘ગોળ કેરી ભીંતરડી શેરડી કેરા દાંડા’માં બકરીબાઈની ચતુરાઈ અને બકરીના બચ્ચા દ્વારા આવેલી મુશ્કેલીને સમજી વિચારીને લેવામાં આવે તો જીવ કે મુસીબતમાં બચી શકાય છે. ‘ચકલાભાઈનું વેર’ અદ્ભુત કાલ્પનિક કથા છે. વાર કરવાથી મોચી ચકલીને મારી નાંખે છે જેનો બદલો ચકલો લે છે. તેમાં વીંછી, આગ વગેરેનો ઉપયોગ સુંદર રીતે કરાયો છે.

‘કહોડ કહોડ યણો આપ’માં નાનકડો યણો કાપડમાં સિવાય જાય છે ને તેમાંથી જન્મે છે આ વાર્તા. કહોડ-દરજી પાસે યણો માંગવા છતાં ઉંદરને મળતો નથી. આથી તે અનેક મુશ્કેલીઓ જન્માવે છે અને તેના પરિણામસ્વરૂપ યણો પ્રાપ્ત થાય છે. ‘કીડીબાઈ કીડીબાઈ ક્યાં ચાલ્યા?’ કીડીબાઈની પરણવાની ઈચ્છાને વડ, ઝાડ, પાડી, મોર બધાંય વધાવે છે. પરંતુ કીડીભાઈ તો પોતાનાં સ્વભાવ જેવા ઉંદર સાથે જાય છે. એક દિવસ ઉંદર રાણીના કપડાં કરડવા જાય છે ત્યારે પકડાઈ જાય છે. ત્યારથી કીડીબેન એકલા રહે છે-ની રોચક કથા છે.

‘ચલ રે તુંબડા તડુક તડુક’માં ‘દીકરીને ઘેર જવા દે તાજ-માજ થવા દે, પછી મને ખાજે’ પ્રસિદ્ધ જોડકણાંની આ વાર્તા ડોસીની ચતુરાઈ અને તુંબડામાં ડોસીનું ભરાય જવું વગેરે ઘટનાઓ સુદર કલ્પનાઓથી અવિસ્મરણીય બની છે. ‘ખાઉં કોઠીમડું બડુક! બડુક!’માં કાગડાથી કોઠીમડાંની રક્ષા કરવા ડોશી કાગડાની ચાંચ સાફ કરવાનું

કહે છે તેમાંથી રમૂજ રચતી આ વાર્તા છે. ‘વાંદરાનું કાળજું’ વાર્તામાં વાંદરા-મગરની દોસ્તીમાં મગરની મૂર્ખતા અને વાંદરાની ચતુરાઈ છે. ‘કૂકડાનું પરાક્રમ’ કૂકડાએ ડોશીની ગરીબાઈ દૂર કરી, સાપ અને નદીની મદદથી રાજકુંવરીને પરણે છે. દઢ મનોબળને આધારે અઘરાં કામ સરળ બને છે. તે અહીં અપ્રત્યક્ષ રીતે કહેવાયું છે. ‘સિંહ અને સસલું’ વાર્તામાં સસલાની ચતુરાઈ બધાંય પ્રાણીઓને બચાવે છે. માનમાં મદ બનેલા સિંહને તેના જ પ્રતિબિંબ વડે મૃત્યુ અપાવાય છે.

‘ટાહું ટપકલું’ વાર્તામાં ભાષાના શબ્દોમાં રહેલી તાકાત-શક્તિને ડોશીના શબ્દો ‘હું વાઘથી ના બીઉં, સિંહથી ના બીઉં, એક ટાઢા ટપકલાથી બીઉં’ વાઘ જેવા વાઘને પણ ડરાવે છે. એકની એક પરિસ્થિતિ બે વ્યક્તિઓ માટે જુદી રીતે સમજવામાં આવે છે. જે અહીં ડોશી અને કુંભારના થકી સમજાવાયું છે. ‘ઊંટ અને શિયાળ’ વાર્તામાં સમય-પરિસ્થિતિ જોઈને માણસે વર્તવું જોઈએ. અન્યથા મુસીબત વહોરવાનો સમય આવે છે. અયોગ્ય સ્થાને શિયાળની ભૂંકવાની ઈચ્છા ઊંટને ભારે પડે છે તે જ સ્થિતિનું ભાન ઊંટ શિયાળને કરાવે છે.

‘બાલવાર્તાવલિ ભાગ-2’માં પંદર વાર્તાઓ છે. ‘શિયાળનું વેર’, ‘શિયાળની હોશિયારી’, ‘સસલાની યુક્તિ’, ‘ઉંદરનો દેશ’, ‘ઉંદરડીનાં ત્રણ બચ્ચાં’, ‘હીરામણ પોપટ’, ‘પથ્થરનો સિંહ’, ‘જાદુઈ હાંલ્લી’ બે પડોશીની વાત’, ‘ડહાપણની દુકાન’, ‘આઠમી કૂંચી’, ‘આપકર્મી કે બાપકર્મી’, ‘શાહજાદી વાંદરી’, ‘તેના અને તુલા’ અને ‘રાજકુમાર મહાબુલ’ આ વાર્તાઓનો સમાવેશ અહીં છે.

‘શિયાળનું વેર’ વાર્તામાં પોતાની મહેનતનું ફળ ન મળતાં પ્રાણી સાથે તેનું વેર શિયાળ લે છે. ‘જેવું કરો તેવું ભરો’ની કરણી આલેખતી આ વાર્તા છે. ‘શિયાળની હોશિયારી’ શિયાળ પોતાની ચતુરાઈ માટે વખણાય છે. અહીં તે વાઘની ગુફામાં વાઘને જ બહાર કાઢીને વાઘથી પોતાના પરિવારને ચતુરાઈના બળે બચાવી છે. ‘સસલાની

યુક્તિ’ ગધેડાનું માંસ ખાવાના ભોગી શિયાળ અને વરુ વચ્ચે લડાઈ કરાવી ગધેડાને બચાવવાની સસલાની યુક્તિ બાળભોગ્ય રીતે આલેખવામાં આવી છે. ‘ઉંદરનો દેશ’માં નાના માણસો કે પ્રાણીઓને તેમના કદને કે પદને આધારે નહિ પરંતુ તેમની શક્તિથી તેમને ઓળખવાની વાત અહીં છે. જે ઉંદરો દ્વારા સૂચિત થયેલું છે. જીવતદાન દેનાર રાજા પર દુશ્મન રાજ્યના રાજા આક્રમણ કરે છે જેને ઉંદરો ભોગા મળી તેમના અનાજ વગેરે ખાઈને તેમની શક્તિને ક્ષીણ કરી રાજાને વિજયી બનાવે છે. ‘ઉંદરડીનાં ત્રણ બચ્ચાં’ ચમત્કારથી સભર આ વાર્તામાં ઉંદરડીનાં ત્રણ બચ્ચાં ઉંદરડીની પ્રાર્થનાથી અનુક્રમે વાઘ, મોર અને મનુષ્ય રૂપે જન્મ લે છે. ઉંદરડીનાં બચ્ચાં મનુષ્યરૂપી મુસીબતમાં મુકાય છે ત્યારે તે પોતાના વાઘ અને મોર રૂપી ભાઈની મદદથી તેમાંથી ઉગારે છે. રાજાની લાલચ પણ અહીં મોટો ભાગ ભજવે છે.

‘હીરામણ પોપટ’ વાર્તામાં પોપટના જ્ઞાન-ચતુરાઈથી રાજા આકર્ષાય છે. બંને ગાઢ મિત્રો બને છે તેમજ દોસ્તીની અદેખાઈ કરતી પ્રાણીઓની પોપટને મારવાની ઈચ્છા, પોપટનું નાસી જવું, રાજાની વ્યથા, પ્રાણીઓનો દેશ નિકાલ કરવો, સાત સમુદ્ર અને સાત નદીઓના પારના દેશમાં સુંદર રાજકુમારી સાથે પોપટનો રાજાને ભેટો કરાવવો, રાજાના ઉતાવળિયા સ્વભાવથી મુસીબતનું આગમન વગેરે પરિસ્થિતિઓની જાદુઈ સૃષ્ટિ આલેખીને, સમયને વર્તીને દરેક કામ કરવું તેમજ દરેક કામમાં ધીરજ ધરવાની વાત પ્રતિપાદિત થયેલી છે. ‘પથ્થરનો સિંહ’ માણસની લાલચને નિમિત્ત બનાવતી અદ્ભુત કથા છે. ‘જાદુઈ હાંલ્લી’ વાર્તામાં હાંલ્લી જે દૈવીચમત્કારથી પ્રાપ્ત થયેલી છે તેને મેળવવા ઈચ્છતા ધર્મશાળાના માલિકના લોભી સ્વભાવને રજૂ કરાયેલો છે. ‘બે પડોશીની વાત’ શંભુ અને કુબેર બે પાડીશોઓ દ્વારા કરેલા પરોપકારનું પરોપકારી ફળ અને લોભમાં આવી બચ્ચાંને જાતે જ માળામાંથી પાડી દેતા કુબેર જેવા કંજૂસ અને લોભી માણસોની વાત થયેલી છે.

‘ડહાપણની દુકાન’ દ્વારા માણસ દરેક નવી વસ્તુનો પ્રથમ વિરોધ ત્યારબાદ સ્વીકાર કરે છે તે તો: અહીં જાણવા મળે છે. પરંતુ સારા કાર્યમાં મજાક-મશકરી થતી હોય તો તે સહન કરીને પણ બીજાની ભલાઈ કરવાનું કયારેય ન ચૂકવું જોઈએ. આ ભલાઈ જ સામાન્ય બ્રાહ્મણપુત્રને ડહાપણને વાપરતા રાજાનો પ્રધાન બનાવી આપે છે. ‘આઠમી કૂચી’માં સાત ઓરડામાંથી ધન-સંપત્તિ મળે છે. પરંતુ આઠમો ઓરડો અને તેની કૂચી એક કોયડો બને છે. જેને નમ્ર અને પરોપકારી પ્રધાન મહામુસીબતે ઉકેલે છે. પુત્ર સમાન ઉછરેલો રાજાને દરેક મુસીબતમાં જાનના જોખમે મદદ કરી પોતાની ફરજ તેમજ પરોપકારી સ્વભાવનો ઉત્તમ નમૂનો બને છે. ‘આપકર્મી કે બાપકર્મી’ વાર્તામાં વેપારીની સાત પુત્રીઓ દ્વારા બાપકર્મ કરતાં સ્વભળે મેળવેલું જ ઉત્તમ છે. તે વેપારીની સૌથી નાની છોકરી દ્વારા કહેવાયું છે. નાની પુત્રીનો દાઈનો સાથ, જંગલમાં જંગલી પશુઓથી વૃક્ષોએ કરેલું જતન, કોડી વગેરેની રોમાંચક સૃષ્ટિ અહીં છે.

‘શાહજાદી વાંદરી’ વાર્તામાં રાજાના સાત પુત્રો પોતપોતાનું નસીબ અજમાવે છે જેમાં સૌથી નાના રાજકુંવરને પત્નીના રૂપમાં વાંદરી મળે છે તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કરે છે. મૂળે તો એ વાંદરી નહિ પરંતુ પરીરાજાની રાજકુંવરી હોય છે.

નાના રાજકુંવરની ખુશીથી અદેખા મોટા-ભાઈઓની પ્રેરણાથી રાજકુંવર વાંદરીનું કાળજું બાળે છે ને સામે પરી બળે છે. પરીને પુનઃ મેળવવા વપરાયેલા ઘટકો, પરીસૃષ્ટિનો દેશ, મલમ, જાદુઈ ટોપી. વગેરે ઘટકો વાર્તાના વિસ્મયનાં તત્વોને ઉજાગર કરવામાં ઉપકારક બન્યા છે. ‘તેના અને તુલા ‘માં પણ ખૂટતી બે પત્નીઓમાં નાની પત્નીમાં રહેલી અદેખાઈ જ મુખ્ય કથાવસ્તુ બને છે. ‘રાજકુમાર મહાબુબ’ એ ઈરાનના મનસૂર આલમ કે જેને આ પૃથ્વીને જીતી હતી તેવા રાજા અને તેના પુત્ર મહાબુબની આ કાલ્પનિક કથા છે. રાજાએ લીધેલ દત્તક પુત્ર સમગ્ર રાજ્ય પડાવી લેવાના મદમાં પાલકપિતાનો

કરેલો વધ, રાણીનું ગર્ભાવસ્થામાં નાસવું, પુત્રનો જન્મ, સાચી હકીકતનો ખ્યાલ, પરીઓ સાથેનો સંબંધ વગેરે રહસ્યકથાઓને અહીં વિસ્મય-કુતૂહલ, આનંદ, અચરજના ભાવ સાથે રજૂ કરવામાં આવી છે.

‘બાલવાર્તાવલિ’ ભાગ-1-2ની વિશેષતા એ છે કે અહીં વાર્તામાં બોધ વણાયેલો છે એવું ક્યાંય જણાતું નથી. જાદુઈથી ભરેલી, વિસ્મયથી કહેવાયેલી આ બધી વાર્તાઓ કેવળ ને કેવળ બાળકને આનંદથી તરબોળ કરાવે છે એમ આ ઉત્તમ બાળવાર્તાઓના નમૂના બને છે. વાર્તાઓના વિષયો પણ પરીસૃષ્ટિથી ભરપૂર, રહસ્યકથાઓ, ચમત્કારોની અવનવી કલ્પનાઓથી ભર્યાભર્યા છે. જે બાળકને અનેરો આનંદ કરાવે છે. મોટાં બીબાંમાં છપાયેલાં આ વાર્તાસંગ્રહોની ભાષા પણ સરળ, સાદા વાક્ય-રચનાવાળી છે.

આશ્ચર્યની બધી જ હદો પાર કરે તેવી ભાષાની નિરૂપણ રીતિનો એક નમૂનો જોઈએ

‘એક ઘણો જ મજાનો બાગ. એ બાગનાં ઝાડોનાં થડ સોનાનાં ને પાંદડાં નીલમનાં ! ઝાડ પરનાં લાલબમ જેવાં ફળો ખરાં માણેક જ ! સ્ફટિકના કુવારામાંથી અત્તરની ફોરમો ઊડે; જાણે મોતી વેરાતા ન હોય ! ઝાડની કુંજોમાં પક્ષીઓ મીઠાં મીઠાં ગીત ગાય. મહેલમાં જવાને બાર દરવાજા હતા. છેલ્લો દરવાજો વટાવ્યા પછી સોનાનાં પગથિયાં પર થઈને પરી રાજપુત્રને એક ઓરડામાં લઈ ગઈ. અહીંનો ભભકો જોઈને તો રાજકુમાર છક જ થઈ ગયો. ઓરડામાં હીરાજડિત બાજઠ પર તેણે એક બહુ જ ખૂબસૂરત સ્ત્રી જોઈ. રાજકુમાર તો આ સુંદરીનું રૂપ જોઈ ભાન જ ભૂલી ગયો અને પોતે શા માટે આવ્યો છે તે બોલવાનું પણ વિસરી ગયો.’

(‘શાહજાદી વાંદરી’, બાળવાર્તાવલિ ભાગ-2, પૃ.94)

‘આપકર્મી કે બાપકર્મી’માં થડને બારણું હોવાની કલ્પના અને ઝાડમાં ગુફા હોવાની વાત બાળકોના કુતૂહલ મનને મજા જ મજા કરાવે છે.

‘રાજકુમાર મહાબૂબ’માં દરિયાને મશાલ અને લાકડી વચ્ચે દરિયાને ઓળંગવો. સાથો સાથ દરિયાઈ સૃષ્ટિ, રત્નો-માણેકો નિહાળવાનો મહેબૂબનો આનંદ માત્ર મહાબૂબનો ન રહેતા એના વાંચનારા સર્વનો બની જાય છે.

‘બાળવાર્તાવલિ’ ભાગ-1માં આવતાં જોડકણાં લોકજીભે આજે પણ એટલાં જ ગણગણાય છે.

લોકસાહિત્યમાં જેની ગણના થઈ શકે તેવાં આ જોડકણાં બાળસાહિત્યનું મહામૂલું ધરેણું છે :

‘ગોળ કેરી ભીંતરડી, શેરડી કેરી દાંડા,
કોપરીયે ઘર છાયા, બચ્ચાં બારણાં ઉઘાડજો’

(‘બાળવાર્તાવલિ’ ભાગ-1, પૃ.08)

‘ડોશી કેસી, વાત કેસી,
ચલ રે તૂંબડા તડૂક તડૂક !’

(‘બાળવાર્તાવલિ’ ભાગ-1, પૃ.37)

‘હું વાઘથી ના બીઉં,
સિંહથી ના બીઉં,
એક ટાઢા ટપકલાથી’

(‘બાળવાર્તાવલિ’ ભાગ-1, પૃ.68)

‘લુહાર દેવા, લુહાર દેવા,
આપો દાતરડું, કાપું ઘાસલ્લી,
આપું ગાવલ્લી, આપે દૂધલ્લી,
પાઉં કુત્તાને, થાયે મતવાલો,
મારે હરણને, કાહું શીગોટી,
ખોહું માટીલાં, આપું કુંભારને,
ઘડે ઘડુલા, કાહું પાણીલાં,
ધોઉં ચંચુડિયા, પાઉં કોઠીમડાં,
બડુક, બડુક !’ (પૃ.46)

આમ ઉપરોક્ત જોડકણાં આજના નવા સર્જકોની નવી કલમમાં પણ જુદાં વિષયો સાથે વણાઈને આવે છે. તો આ જ વાર્તાઓને નજીવં ફેરફાર સાથે બાળદેવતાઓની સમક્ષ લઈ આવવામાં આવે છે.

‘બાળવાર્તાવલિ’ ભાગ-1-2ની વાર્તાઓ આગળ કહ્યું તેમ અનુગામી બાળ સાહિત્યકારોને માટે પ્રેરણારૂપ બનેલી છે. વાર્તાનો વિષય, વાર્તાને રજૂ કરવાની રીત, ભાષાની સરળતા, પાત્રસૃષ્ટિ, વિનોદનું નિરૂપણ, મનોરંજન, કલ્પના, વિસ્મય, પરિવેશ એમ વાર્તાના બધાં

જ લક્ષણોનો સુભગ સમન્વય આ સંગ્રહમાં થયેલો છે. આથી આ સંગ્રહ બાળવાર્તા તેમજ સમગ્ર બાળસાહિત્ય માટે નમૂનારૂપ બની રહે છે.

બાવલાનાં પરાક્રમો (1929)

‘બાવલાનાં પરાક્રમો’ એ હંસા મહેતાનો અન્ય સળંગ બાળવાર્તાસંગ્રહ છે. અહીં જુદા જુદા વિષય ધરાવતી વાર્તાઓ નથી પરંતુ લાકડામાંથી બનાવેલા છોકરા બાવલાની કથા છે જેને ‘લાલચનું ફળ’, ‘આંધળી બિલાડી’, ‘લંગડો શિયાળ’, ‘ગોકળગાય’, ‘પરીમા’, ‘માછલી’, ‘લાલીમા કૂતરો’ વગેરે પેટા વિભાગમાં વિભાજિત કરેલ છે. બાવલાના આસપાસના પરિસરને રચીને અહીં ખોટું ન બોલવું, શાળાએ ન જવાનાં પરિણામો, મોટાઓનું કહ્યું ન માનવાનાં પરિણામ, દુષ્ટ મિત્રોની સંગાથથી આવી પડતી મુશ્કેલીઓ વગેરેને બાળભોગ્ય ભાષામાં બાળકોને પોતાની ભૂલ સમજાય એ રીતે મૂકવામાં આવી છે.

‘બાવલાનાં પરાક્રમો’માં ઉપરોક્ત વિચારો જ વાર્તાનિત્તે સિદ્ધ થતાં જોવા મળે છે. બાવલો જ્યાં સુધી કઢ્યાગરો ન હતો ત્યાં સુધી એક પછી એક આપત્તિમાં ફસાતો જતો હતો. પરંતુ જેમ જેમ તે મોટાઓનું માની મહેનતથી કમાવા લાગ્યો ત્યારે બધું જ એને અનુકૂળ-સારું થવા લાગે છે. તેની આ મહેનત અને કઢ્યાગરો સ્વભાવ તેને લાકડામાંથી સાચાં માણસ સ્વરૂપે બદલી નાખે છે. યોગ્ય સમયે પરીનું આગમન બાવલાના વ્યક્તિત્વ અને તેના વિચારોમાં ધરમૂળથી પરિવર્તન લાવે છે તે રસપ્રદ રીતે વર્ણન પામ્યું છે.

એક સામાન્ય લાકડાના બાવલાને દૈવીતત્ત્વો મદદ કરે ને શામળરૂપી પિતા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં જ બાળવિસ્મય-તત્ત્વ ખીલી ઊઠે છે. જડ એવા લાકડામાં પણ મહેનતના બળે પ્રાણ પૂરી શકાય છે તે અહિં જોઈ શકાય છે.

અયોધ્યાના રાજા (1972)

‘અયોધ્યાના રાજા’ વાર્તાશ્રેણીમાં અયોધ્યાના રાજા રામની કથા આલેખવામાં આવી છે. ‘જન્મ અને લગ્ન’, ‘મંથરા અને કેકેયી’, ‘રામને વનવાસ’, ‘ભરત અયોધ્યા

આવે છે', 'ચિત્રકુટ', 'પંચવટીમાં રામ', 'રાવણ સીતાને હરે છે', 'સુગ્રીવ અને રામ', 'હનુમાન લંકા જાય છે', 'રામ અયોધ્યા આવે છે' - એમ પેટાશીર્ષકોમાં રાજા રામની જન્મકથા, જીવનકથા, કુટુંબકથા તેમજ યુદ્ધકથા રજૂ કરવામાં આવી છે. ગુહ, ઋષિ અગત્ય, ગીધ, સુગ્રીવ, સાંપતિ, વિભીષણ, હનુમાન, અંગદ વગેરેની સમાંતર કથા પણ અહીં ઉપસેલી છે. પંચવટી, ચિત્રકુટ, કિષ્કિંધા વગેરે પ્રાકૃતિક સ્થળોનો ઉલ્લેખ થયેલો છે.

દફતર કરો પેક... (પાના નં. ૨૫ થી ચાલુ...)

બાળ નાટકોનું મહત્વ સમજીને ઘણા શિક્ષક શાળામાં નાટકો કરાવવા ઇચ્છતા હોય પરંતુ બાળ નાટકોનો દુષ્કાળ છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. એવામાં 'દફતર કરો પેક' નાટ્યસંગ્રહના બાલભોગ્ય સંવાદો મનોરંજનની આંગળી પકડી મૂલ્યો સુધી લઈ જાય છે. આ પુસ્તકમાં કેળવણીની કેડી પર કલાત્મક રીતે આગળ વધારતા અને લાઈફ લેશન્સ દ્રઢાવતા વિષયોનો સમાવેશ થયો છે.

'દફતર કરો પેક'માં વ્યસનમુક્તિ, અભ્યાસનું મહત્વ, સ્વચ્છતા, દેશભક્તિ, માતૃભાષાનું મહત્વ, માતા પિતાનું યોગદાન જેવા વિષયો પર નાટકો મનોરંજક રીતે રજૂ થયા છે. લેખકે રચેલાં પાત્રો બાળમાનસને અનુરૂપ છે. કેટલાંક નાટકોમાં હાસ્ય પ્રદાન સંવાદો મોજ પડે તેવા છે. બાળકને અનુભવમાં હોય તેવી ઘટના-પ્રસંગો આવરીને નાટ્ય લેખન થયું છે. કોસ્ચ્યુમ કે પ્રોપર્ટીની જરૂરિયાત નહીવત રહે તેના માટે લેખકની યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ અભિનંદનીય છે. બાળકોને ભજવવા ગમે અને ભજવાતાં જોવા ગમે તેવાં બાળ નાટકો આ પુસ્તકમાં છે.

'ઇન્દ્રની અદાલત' નાટકમાં પૃથ્વી સમગ્ર માનવજાત પર કેસ કરી દે છે! તેમાં માનવ અને પૃથ્વી વચ્ચે પ્રકૃતિ સંવર્ધન પર થતી દલીલબાજી કાબિલેદાદ છે. 'ભૂલ કરે તે શીખે નાટક' માં ભૂલ કરવી એ સામાન્ય બાબત છે. તેવું કટાક્ષમાં કહેવાયું છે. 'મૂચ્છડભાઈની ધોલાઈ' નાટક સ્વચ્છતાનું મહત્વ દર્શાવે છે. 'સ્કૂલ ચલેં હમ' નાટકમાં

આમ, અહીં બાળરામાયણ રૂપે રામાયણનાં નાનાં નાનાં પરંતુ મહત્વના પ્રસંગો-ઘટનાઓને નાનકડી - કથારૂપે મૂકીને રામના આદર્શને અનુસરવાનો બાળક પ્રયત્ન કરી શકે છે.

પુસ્તકમાં મુકાયેલ સુકુમાર ચેટરજીનાં ચિત્રો ધ્યાનાકર્ષક બન્યાં છે. 'ગાગરમાં સાગર' જેવું આ પુસ્તકનું મહત્વ છે.

ગામઠી બોલી બોલતી ડોશીઓ ચાલાકીથી નાનકડા ગોલુને અભ્યાસનું મહત્વ સમજાવી દે છે. તો 'પરમ દેશભક્ત', 'સોલ્જર્સ' અને 'મ્યુઝિકલ ડ્રામા-શહીદ' દેશભક્તિની જ્યોત પ્રજ્વલિત કરે છે. 'અર્જુનનું યુદ્ધ' અને 'ગાંધીજીની લાકડી' નાટકોમાં આળસ, નબળા વિચારો, ગાંધીજીની લાકડી અને યશ્માંનું સજીવારોપણ કરવામાં આવ્યું છે.

વ્યસનમુક્તિ પર આધારિત નાટક 'શાણી વહુરાણી' બાળનાટ્ય સ્પર્ધામાં રાજ્યકક્ષાએ પ્રથમ ક્રમાંક મેળવી તત્કાલીન શિક્ષણમંત્રી શ્રી જીતુભાઈ વાઘાણીના હસ્તે સન્માનિત થયેલ છે. 'દાદાજી રોકસ' નાટક માતૃભાષાનું મહત્વ રજૂ કરે છે. તો 'લાડકવાયો' નાટક ભારતના સૌથી નાના શહીદ બાજરાઉતની શહીદીની ભાવવાહી કથા રજૂ કરે છે. એકપાત્રીય અભિનયમાં આત્મનિર્ભર ભારત, સ્વદેશી વસ્તુનું મહત્વ, તેમજ વિધવા માતાની પીડા બખૂબી રજૂ થઈ છે.

નાટક ભજવવામાં બેગ્રાઉન્ડ મ્યુઝિકનો ઉપયોગ થાય તો રજૂઆત દીપી ઊઠે છે. આ જરૂરિયાત ધ્યાનમાં લઈને કેટલાક નાટકના અંતે ઉપયોગી બેગ્રાઉન્ડ મ્યુઝિક માટે ક્યુઆર કોડ મૂકીને લેખકે ભજવનારનું કામ સરળ કરી આપ્યું છે.

આ પુસ્તક ઝેડઝેડ પબ્લિકેશનની વેબસાઈટ પરથી ઓનલાઈન મંગાવી શકાય છે. શિક્ષકો માટે ઉપયોગી આ પુસ્તક દરેક શાળાની લાઈબ્રેરી માટે અચૂક વસાવવું જોઈએ.

23 પ્રેરણાત્મક બાળનાટકો બાળકોમાં મૂલ્ય સિંચન કરતું શ્રેષ્ઠ પુસ્તક

- મિતલ પટેલ 'પરિભાષા'
સાંપા પ્રાથમિક શાળા, દહેગામ,
ગાંધીનગર. મો. ૯૪૨૮૯૦૩૭૪૩

“બાળદેવો ભવ:”નાં સૂત્રને સંદર્ભમાં લઈને હૃદયના ઊંડાણથી સ્ફૂરેલ એક વિચારધોધને, બાળકોમાં મૂલ્યોના બીજને રોપવા પુસ્તક સ્વરૂપે વહેવડાવ્યો. એ પુસ્તક એટલે ‘23 પ્રેરણાત્મક બાળનાટકો’ જેમાં ‘મોબાઈલ મેનિયા’, ‘ચાલો કેળવીએ અભિગમ સાચો’, ‘જન્મદિવસે પર્યાવરણની ભેટ’ જેવાં આધુનિક જમાનામાં બાળકોને જે મૂલ્યોની તાતી જરૂર છે તેનાં બીજ રોપતાં નાટકો છે. આ ઉપરાંત ઘણા એકપાત્રીય અભિનય છે, જે બાળકમાં અભિવ્યક્તિના અને સંવેદનાના ઝરણાને વેગ આપે છે.

વાર્તા, કવિતા, નાટકો બાળકોમાં મૂલ્યોનું સિંચન કરતાં શક્તિશાળી માધ્યમો છે. આ ઉપરાંત તેમની અભિવ્યક્તિનાં માધ્યમો પણ છે. બાળકો નાટકના માધ્યમથી પોતાને અભિવ્યક્ત કરતાં થાય છે. ન દેખાતી પણ આજની સૌથી મોટી સમસ્યા અભિવ્યક્તિનાં માધ્યમ છે.

મોબાઈલમાં ડૂબેલ બાળકો પોતાના કુતૂહલ, પોતાના વિચારો, પોતાની તકલીફોને અભિવ્યક્ત કરી શકતા નથી. એટલે બાળકો ખૂલીને ‘ખીલી’ શકતા નથી. મા-બાપ પણ વ્યસ્ત હોવાથી બાળકો સાથે સંવાદનો સેતુ અધૂરો રહે છે. જ્યારે એક માણસ તરીકે આપણે વ્યક્ત થઈ નથી શકતા ત્યારે આપણું હોય કે બાળકનું, ‘માનસ’ કરમાઈ જાય છે. તેની માનસિકતા વિસ્તરીને વિહરી શકતી નથી.

નાટકો બાળકોને વ્યક્ત થતાં શીખવે છે. એ પણ પોતાની અભિવ્યક્તિ દ્વારા. જે મૂલ્યોને બાળક પોતે પર્ફોર્મ કરતો હોય છે ને તે મૂલ્યો આપોઆપ તેનામાં વણાઈ જતાં હોય છે. કારણ કે તે જે તે પાત્ર સ્વરૂપે તે વિચારોને, તે મૂલ્યોને સાચા અર્થમાં જીવતો હોય છે. નાની ઉંમરે

વવાયેલું બીજ મોટા થઈને ભીતર એક ‘સ્વ’ભાવ સ્વરૂપે, તેના વ્યક્તિત્વના ભાગ સ્વરૂપે વટવૃક્ષ બની ભીતર ઉછરતું રહે છે.

નાટક, ભવાઈ, કઠપૂતળીના ખેલ એકપાત્રીય અભિનય, મિમિકી, વિદૂષકના ખેલ, આ તમામ આપણી સંસ્કૃતિની અમાનત છે. આ સંસ્કૃતિ આપણા દેશની વિવિધતામાં એકતાનું મહાત્મ્ય લોકો સુધી પહોંચાડવાનો શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે. પહેલાના જમાનામાં નાટક મંડળીઓ ચાલતી, જે સંવેદનાનો મર્મ લોકો સુધી પહોંચાડતી. આજે આપણી શાળાઓમાં 26મી જાન્યુઆરી, 15મી ઓગસ્ટ ઉપરાંત બીજા અનેક પ્રસંગોએ ખૂબ સરસ કાર્યક્રમ થતા હોય છે, જેમાં બધા ગામલોકોની હાજરી હોય છે. જેમાં બાળકો દ્વારા નૃત્ય, ગીત વગેરે રજૂ થતાં હોય છે. તેમાં નાટકનો સમાવેશ કરવામાં આવે તો મૂલ્ય શિક્ષણ ઉપરાંત સમાજ સુધારણાનું પણ એક શ્રેષ્ઠ માધ્યમ બની શકે છે.

બાળકનું માનસ સુધારી, મૂલ્ય શીખવે નાટક.

પાત્ર પરિચય ભજવી જાણે, જીવતાં શીખવે નાટક.

ગ્લોબલ વોર્મિંગ જેવી દેખીતી મોટી સમસ્યાઓની સાથોસાથ એક અદૃશ્ય પણ ભયાનક સમસ્યા સમાજમાં પ્રવર્તતી સંવેદનશીલતા અને માનવતાના અભાવની છે. ગમે તેટલું સારા ભણતર કરતાં એકબીજા પ્રત્યેની સંવેદનશીલતા અને માનવતા માણસને સાચું જિવાડે છે. બાળક એ દેશનો એક સુશિક્ષિત (સાચા અર્થમાં) નાગરિક બને તે માટે નીતિથી જીવવું, સાચું બોલવું, કાર્યક્ષેત્ર હોય કે સંબંધમાં પ્રામાણિકતા જેવા ગુણો નાટક દ્વારા ખૂબ સહજતાથી, ખૂબ જ દૃઢપણે બાળકમાં કેળવી શકાય છે.

બાળકનો છૂપો ડર ભગાવી, આત્મવિશ્વાસુ બનાવે નાટક. વિજ્ઞાન શીખવે, અંગ્રેજી શીખવે, હસતાં હસાવતાં શીખવે નાટક.

બાળકમાં આત્મવિશ્વાસ પ્રજ્વલિત કરવો તે શિક્ષકની પાયાની ફરજ છે. આત્મવિશ્વાસ એ દરેક સફળતાની ચાવી છે. બાળક સ્ટેજ પર નાટક ભજવે અને શ્રોતાઓના તાળીઓના ગડગડાટ થાય ત્યારે એક ‘આઈ કેનડુ’ વાળો અભિગમ, આત્મવિશ્વાસ બાળકમાં કેળવાય છે. તે ચિરંજીવી હોય છે. તેની આંતરિક ક્ષમતાઓ બહાર કાઢી તેને દરેક ક્ષેત્રમાં સફળતા મેળવવાનાં બીજ અંકુરિત થાય છે.

નોટ, પેન, ના કાળું પાટિયું, ચોપડી બહારનું શીખવે નાટક.

બાળમાનસના ઘડતરમાં, પાયાની ઈંટો યણાવે નાટક.

આ પુસ્તકમાં ‘પર્યાવરણનું મહત્ત્વ સમજાવતાં’, ‘ઓર્ગેનિક ફાર્મિંગ વિશે’, ‘છોડો જ્યાં-ત્યાં થૂંકવાની ટેવ’, ‘શિક્ષણનું મહત્ત્વ’, ‘પાણી બચાવો જીવન બચાવો’ જેવાં નાટકો ઉપરાંત ‘હું એક નિશાળ’, ‘હું એક વૃક્ષ’ જેવા એકપાત્રીય અભિનય છે. જે તાલુકા, જિલ્લા, રાજ્ય કક્ષાની સ્પર્ધાઓમાં બાળકોને તૈયાર કરાવી ભજવી શકાય અને શાળા કક્ષાએ ગામ લોકોની હાજરીમાં વિવિધ કાર્યક્રમોમાં કરાવી, ગામલોકોમાં બાળલગ્ન, વ્યસન, ભ્રષ્ટાચાર, ગંદકી, નિરક્ષરતા જેવાં દૂષણો દૂર કરવામાં ગ્રામસુધારણાનું કામ પણ થઈ શકશે. ગામ મૂલ્ય અને સંસ્કારથી સમૃદ્ધ બનશે તો જિલ્લો, રાજ્ય અને દેશ પણ સમૃદ્ધ બનશે.

બાળકો

(લેખક : ખલિલ જિબ્રાન)

તમારાં બાળકો તે તમારાં બાળકો નથી. પણ, જગજીવનની પોતા માટેની જ કામનાનાં તે સંતાનો છે. તે તમારાં દ્વારા આવે છે, પણ તમારામાંથી આવતાં નથી અને તે તમારી સોડમાં રહે છે, છતાં તે તમારાં નથી.

તમે એમને તમારો પ્રેમ ભલે આપો, પણ તમારી કલ્પનાઓ નહીં, કારણ, તેમને એમની પોતાની કલ્પનાઓ છે. તમે ભલે એમના દેહને ઘર આપો, પણ એમના આત્માને નહીં, કારણ તેમનો આત્મા તો ભવિષ્યના ઘરમાં રહે છે, જેની તમે કદી

સ્વપ્નામાંયે ઝાંખી કરી શકવાના નથી.

બાળકોરૂપી બાણો છોડવાનાં તમે ધનુષ્યો છો. અનંતના માર્ગ પર રહેલું કોઈ લક્ષ્ય તાકી ધનુર્ધર તમને નમાવે છે-

જેથી એનાં બાણો ઝડપથી અને દૂર જાય. એ ધનુર્ધરના હાથમાં તમારું નમવું આનંદમય હો.

કારણ, જેમ ઊડીને જનારું બાણ એને પ્રિય છે, તેમ સ્થિર રહેનારું ધનુષ્ય પણ એને વહાલું છે.

(‘વિદાય વેળાએ’માંથી સાદર)

‘સાયકલો મોર’ (વાર્તાસંગ્રહ)

(લેખક : શ્રી મહેશ ‘સ્પર્શ’)

- મુકેશ જોષી
(શોધક) HNGU, પાટણ
મો. ૯૯૯૯૨૩૫૬

પ્રસિદ્ધ બાળસાહિત્યકાર શ્રી નટવર પટેલે જેમને ‘બાલસ્પર્શ’ પામેલ સાયકલો સર્જક’ બિરુદથી નવાજ્યા છે તેમજ જે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી તથા અનેક સંસ્થાઓ દ્વારા પુરસ્કૃત થયેલ છે, તે સર્જક એટલે મહેશ ‘સ્પર્શ’. આજની પેઢીના બાળકોમાં કદાચ સૌથી વધુ લોકપ્રિય બાળવાર્તાકાર ગણાય એવા મહેશ ‘સ્પર્શ’ મૂળ ખેડા જિલ્લાના ઠાસરા તાલુકાના ડભાલી ગામના વતની છે. લગભગ અઢી દાયકા સુધી શિક્ષક, મુખ્યશિક્ષક તરીકે પ્રત્યક્ષ રીતે બાળદેવો સાથે કામ કરી તેઓ હાલ સરકારી વિનયન કૉલેજ, વાવ(બનાસકાંઠા)માં મદદનીશ પ્રાધ્યાપક તરીકે ફરજ બજાવી રહ્યા છે. તેમનો પ્રથમ બાળવાર્તા સંગ્રહ ‘સાયકલો મોર’ અનેક રીતે નોખો છે જેની વિગતે વાત આ સમીક્ષાલેખમાં કરીશ.

‘કુમાર’, ‘સાધના’, ‘બાલસૃષ્ટિ’, ‘બાલમૂર્તિ’, ‘બાલરંજન’, ‘સબળા શિક્ષણ’, ‘નવચેતન’ વગેરે સામયિકોમાં જેની મોટાભાગની બાળવાર્તાઓ પ્રગટ થયેલ છે એવું ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનું ‘તૃતીય પારિતોષિક’ વિજેતા પુસ્તક કુલ 21 વાર્તાઓ અને 112 પાનાંમાં પથરાયેલ સાયકલો વાર્તાઓનો ખજાનો એટલે બાળવાર્તાસંગ્રહ ‘સાયકલો મોર’. જે તેમની દીકરી ઋત્વીની વાર્તા સાંભળવાની જિદ તેમજ શાળાના બાળકોને નિયમિત કરવામાં નવચાર સ્વરૂપે ‘સાયકલો મોર’ નામક બાળવાર્તાસંગ્રહ સર્જાયો. ગુજરાતી સાહિત્યના દિગ્ગજ સર્જક ‘યોસેફ મેકવાન’ દ્વારા લખાયેલ પ્રસ્તાવના દ્વારા શોભતો આ બાળવાર્તાસંગ્રહ ‘વસુંધરા પ્રકાશન અમદાવાદ’ દ્વારા વર્ષ 2012માં જેની પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરવામાં આવી હતી. જેની કિંમત પણ બધાયને પોસાય એવી માત્ર 60 રૂપિયા જ રાખવામાં આવી છે. જેનું મુખપૃષ્ઠ બાળકોને ગમે એવા કળા કરતા મોરલાનું

છે, તો પુસ્તકના કાગળ પણ ગુણવત્તામાં સરસ છે.

પુસ્તકની પ્રથમ વાર્તા ‘પરીઓની ભેટ’થી લઈ છેલ્લી અને એકવીસમી વાર્તા ‘મનમોજી મોર’ સુધી તમામ વાર્તાઓની ભાવનાઓમાં એક નવીનતા જોવા મળે છે. ‘ગોપાલ’ નામક પાત્ર દ્વારા જેની વાંસળીના સૂરથી ખેંચાઈ આવેલી પરીઓ તેને મનગમતી વસ્તુ આપવા તૈયાર હોવા છતાં, તે પોતાના કરતાં બીજા માટે માગી પરહિત બોધ ‘પરીઓની ભેટ’ દ્વારા સર્જક આપણને કરાવે છે. આળસુ માટે શિખામણ સમી ‘રાજકુમારી સેવાદેવી’ એ સુંદર વાર્તા છે. પોતાના આનંદ ખાતર અન્ય જીવને કેદ કરી રાખવો એ ક્યાંનું શાણપણ ? એની સરસ સમજણ ‘નવીન’ નામક પાત્ર દ્વારા ‘સોનેરી માછલી’ નામક વાર્તામાં વર્ણવી છે. સમયનું મૂલ્ય સમજનાર જ જીવનમાં આગળ વધે છે, તેની સમજણ ‘મોડા પડવાનું પરિણામ’ નામક વાર્તા દ્વારા તો પોતાની ભૂલ સમજી તોફાન-મસ્તી છેટાં મૂકી વૃક્ષોમાં પાણી સીંચી ખરો આનંદ શોધતો બાળ ‘આંબાભાઈનો વહાલો ભાઈબંધ’ નામક વાર્તા દ્વારા સરસ સમજણ કેળવાય છે. મહેશભાઈ ‘સિંહલો બન્યો રાજા’ નામક વાર્તા દ્વારા આખાય જંગલની સફર કરાવે છે.

આ પુસ્તકનું નામ જેના પરથી રાખવામાં આવ્યું છે એ વાર્તા ‘સાયકલો મોર’ આઠમા નંબરની વાર્તા છે. આ વાર્તા દ્વારા સર્જક મોર અંગેની સુંદર સમજ આપતા મોરનું આબેહૂબ વર્ણન કર્યું છે. ‘છીંકનું ઝાડ’, ‘પશુ પંખીઓનું બેન્ડ’, ‘એક હતું ઢેકું’, ‘ગુનગુન મચ્છર’ જેવા અટપટા છતાં અલગ વિષયો થકી મહેશભાઈ આ પુસ્તકને મઢે છે. ક્યાંય ન જોયો હોય એવો ‘ચાંદા - સૂરજનો ઝઘડો’ જેવો વિષય ખરેખર બાળકોને ગમી જાય એવા છે. ‘ધીરજ અને ઉતાવળ’ તથા ‘ઘોડો કે ગધેડો’ જેવી વાર્તાઓ દ્વારા બાળકોને સર્જકે જીવન ઉપયોગી બોધપાઠ આપ્યો છે.

બાળકને સર્જનાત્મક કેમ બનાવશો ?

(લેખક : શ્રી વસંતભાઈ જે. પટેલ)

- ડૉ. નેહલ ત્રિવેદી
ફિલાન્સ કન્સલ્ટન્ટ, ભાવનગર.
મો. ૯૯૯૯૨૨૪૭૭

બાળકોમાં સર્જનાત્મકતાને પ્રોત્સાહન આપવું એ બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટે નિર્ણાયક પરિબળ છે. સર્જનાત્મકતા માત્ર સમસ્યાનું નિરાકરણ કરવાનું કૌશલ્ય જ નહીં પરંતુ ભાવનાત્મક અને બૌદ્ધિક વિકાસને પણ પ્રોત્સાહન આપે છે.

બાળકને સર્જનાત્મક ક્ષમતા સાથે ઉછેરવા માટે, માતાપિતા અને શિક્ષકો વિવિધ વ્યૂહરચના અપનાવી શકે છે જે કલ્પનાશીલ વિચાર અને નવીનતાને પ્રોત્સાહિત કરે છે. સહાયક વાતાવરણ પૂરું પાડવું, વિવિધ અનુભવો પ્રદાન કરવા અને જિજ્ઞાસાને પ્રોત્સાહિત કરવી એ આ પ્રક્રિયાના મુખ્ય પગલાં છે. સર્જનાત્મક બાળકો સતત બદલાતી દુનિયા સાથે અનુકૂળન કરી શકે છે. આ બાબતને વધારે સારી રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન અને માર્ગદર્શન આપવાનો પ્રયત્ન શ્રી વસંતભાઈ જે. પટેલ લિખિત પુસ્તક “બાળકને સર્જનાત્મક કેમ બનાવશો ?”માં કરવામાં આવેલ છે.

પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં જ લેખકે બાળકને સમજવાની ચાવી આપી છે, જેમાં તેમણે બાળકને ગુલામ, આજ્ઞાંકિત અને વાલીનાં સપનાં સાકાર કરનાર પાત્રના બદલે એક અલગ વ્યક્તિ તરીકે સ્વીકારવા સૂચન કર્યું છે. ઉપરાંત બાળક સાથે રમતો, વાર્તા-કથન, પ્રવાસ અને સામાન્ય વાતો થકી સતત વ્યવહારમાં રહેવા ભલામણ કરી છે.

વિવિધ 40 પ્રકરણો અને 140 પાનામાં લેખકે બાળકોમાં સર્જનાત્મકતા વિકસાવવા માટે અચૂક ઉપાયો સૂચવ્યા છે. પરિવારમાં નવજાત બાળકના આગમન સાથે માતા-પિતાની ધીરજ અને બાળઉછેરના કૌશલ્યની પરીક્ષા શરૂ થાય છે. આ બાબતે માતાપિતા એ શું કરવું અને શું ના કરવું? બાળકોના વિકાસમાં દરેક તબક્કે કઈ રીતે સાથ

આપવો ? માતા પિતા તરીકે નિયમિતતા, વ્યવહારમાં નમ્રતા વગેરે બાબતો અંગે ચોકસાઈ, બાળકોને સૂચના આપવાની પદ્ધતિઓ વગેરે બાબતો અંગે ખૂબ સરળ ભાષામાં અને ટૂંકમાં સમજાવ્યું છે.

સર્જનાત્મકતાની કેળવણી બાબતે લેખકે અસરકારક રીતે કેટલાક પ્રયોગો વર્ણવ્યા છે. કેટલાંક પ્રકરણોમાં બાળકોની અંગત કલાઓના વિકાસમાં સહયોગી કઈ રીતે બનવું? બાળકોમાં વિવિધ વસ્તુની પરખ અને સમજ વધારવા માટે પ્રવૃત્તિઓ, બાળકોને સાચી બુનિયાદી તાલીમ આપવાની પદ્ધતિ પણ અહીં જણાવી છે જેનો સાંપ્રત સમયમાં NEP 2020માં પણ ઉલ્લેખ છે.

સોળ સંસ્કાર, તહેવારો અને તેનું માનવ જીવનમાં મહત્ત્વ જેવી બાબતો બાળકોને અંધશ્રદ્ધાથી મુક્ત રાખી સાચી દિશામાં વિચારતાં શીખવે છે એ બાબત અંગે ધ્યાન દોરવામાં લેખક સફળ રહ્યા છે. આ ઉપરાંત યોગ, આહાર સંતુલન અને માનવ શરીરની ઓળખ દ્વારા તંદુરસ્તીને પણ સર્જનાત્મક વિકાસનો પાયો ગણી માતાપિતા આ બાબતે શું કરી શકે તે અંગે વિષદ છણાવટ કરી છે.

એકંદરે માત્ર સર્જનાત્મકતા નહીં પરંતુ આદર્શ ચરિત્ર નિર્માણની દિશામાં માતાપિતા બાળકોનો ઉછેર કઈ રીતે કરી શકે તે બાબતને લેખક દ્વારા ખૂબ જ ઉમદા રીતે પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તક દરેક માતાપિતા અને વાલીગણ ઉપરાંત શિક્ષકોને પણ વાંચવા અનુરોધ છે.

“વાણી વિચારની માતા છે, દાસી નહિ. જ્યારે ભાષાને ભ્રષ્ટ કરવામાં આવે છે, ત્યારે લોકોની આસ્થા તેમાંથી ઊઠી જાય છે. પરિણામે હિંસા પેદા થાય છે.”

અમારે મોન્ટી જેવા થવું છે

(લેખક : શ્રી હેતલ મહેતા)

- ડૉ. રોશની ઠક્કર
ગ્ન પ્રાથમિક શાળા, પાટણ.
મો. ૯૯૨૪૧૬૩૩૦૦

સાહિત્યક્ષેત્રે સમયે સમયે અવનવા વિષયોનું પ્રદાન થતું આવ્યું છે. ઉત્તમ સાહિત્ય સમાજ માટે માર્ગદર્શક/પથદર્શક રહ્યું છે. સર્જક સાહિત્ય થકી સમાજમાં સંસ્કારોનું સિંચન સદીઓથી કરતો આવ્યો છે. તેમાં બાળકો માટે લખાતું સાહિત્ય આજ સુધી આપણને ફક્ત અને ફક્ત વાર્તા સ્વરૂપમાં જ મળ્યું છે. વાર્તાથી આગળ વધીને બહુ બહુ તો ક્યાંક થોડાં ઘણાં ઉત્તમ નાટકો લખાયાં છે કે બાળગીતો- બાળકાવ્યો કે ક્યાંક થોડી ઘણી સાહસ કથાઓ. આનાથી વિશેષ કોઈ ઝાઝું ખેડાણ થયું નથી. આવા સંજોગોમાં બાળસાહિત્ય ક્ષેત્રે વિદ્યાર્થી પ્રિય શિક્ષિકા બહેનશ્રી હેતલ મહેતા દ્વારા લખાયેલ પ્રથમ બાળ લઘુનવલ ‘અમારે મોન્ટી જેવા થવું છે’ એ એક નવતર પ્રયોગ ગણાવી શકાય એમાં લેશમાત્ર અતિશયોક્તિ નથી.

‘અમારે મોન્ટી જેવા થવું છે’ એ પુસ્તક 17 પ્રકરણોમાં વિભાજિત સળંગ કથા છે. આ કથાનો નાયક એટલે કે મોન્ટી એ બીજું કોઈ નહીં પરંતુ સરકસમાં કામ કરતું એક હોશિયાર માંકડું છે. જે આખી કથામાં કેન્દ્રસ્થાને રહેલ છે. સરકસમાં કામ કરતા એક માંકડાને કથાનો નાયક બનાવી લેખિકાએ ખરેખર સાહસનું કાર્ય કર્યું છે. મોન્ટી પોતાની આવડતથી સરકસમાં અવનવા ખેલ બતાવીને લોકોના દિલ જીતી લે છે. તેના સ્વભાવની શાલીનતા, ઉદારતા, હોશિયારી અને કામ કરવાની આગવી આવડત તેના સાથી મિત્રોને કઠે છે. સરકસમાં તેનો એકમાત્ર સાચો મિત્ર કિટ્ટુ કબૂતર છે. કેમકે તેણે અંત સુધી મિત્રતા નિભાવી જાણી છે. દરેક પરિસ્થિતિમાં તેની પડખે ઊભો રહે છે. બાકીના બધા જ કામ કરનાર મિત્રો સતત અને સતત મોન્ટીને નીચો દેખાડવાના મોકા શોધતા અને મોન્ટીને ફસાવવા પેંતરા ઘડતા જોવા મળે છે. એવામાં એક દિવસ નિર્દોષ મોન્ટી આ ચાલાક મિત્રોની જાળમાં ફસાઈ જાય છે

અને મેનેજર દ્વારા મોન્ટીને ખૂબ ઠપકો મળે છે. ત્યારે દુખી થયેલો મોન્ટી સી.સી.ટી.વી.ની મદદથી પોતાની જાતને નિર્દોષ તો સાબિત કરે છે, પરંતુ ખિન્ન થયેલ હૃદયે મોન્ટી સરકસ છોડી જંગલમાં ચાલ્યો જાય છે. જંગલના રાજાની પરવાનગી મેળવીને કોઈને પણ કનડગત નહીં પહોંચાડવાની શરતે મોન્ટી હવે જંગલમાં રહેવા લાગે છે.

અહીંથી મોન્ટીના જીવનની બીજી સફર શરૂ થાય છે. સાથીમિત્રો સાથે હળીમળીને રહેતો મોન્ટી પોતાની બદલાયેલી જિંદગી સાથે પણ ખૂબ ખુશ છે. તેનો જીવન જીવવાનો હકારાત્મક અભિગમ ખૂબ પ્રેરણાદાયી છે. પ્રવૃત્તિમય રહેતાં મોન્ટીને જંગલમાં નવરા બેસી રહેવું કેમ ગમે? પોતાને આશરો આપનાર જંગલના સભ્યો માટે એક પાઠશાળા બને; ખેલશાળા બને. જેમાં જંગલનું દરેક પશુ-પક્ષી પોતાની ક્ષમતા મુજબના કોઈ ખેલ શીખી શકે; કસરતના દાવ કરી શકે એ માટે તે શુભ શરૂઆત કરે છે. તેમના માટે અવનવાં કપડાં ક્યાં અને કેવી રીતે બનાવી શકાય તેનો પણ મોન્ટી વિચાર કરે છે. જંગલનાં સાથીમિત્રો માટે એક દવાખાનું બને એ માટે મોન્ટી આયોજન કરે છે. પોતે પણ આ જંગલનો સાચો નાગરિક છે, તે મહારાજની ગેરહાજરીમાં જંગલ પર આવી પડેલી આફતમાં તે પોતાની બુદ્ધિમત્તાથી સાબિત કરી બતાવે છે. દરેકને પોતાની ક્ષમતાની ઓળખ અપાવનાર મોન્ટી જંગલમાં સતત પ્રવૃત્તિમય રહે છે અને તેની સિકલ બદલી નાંખે છે.

બીજી બાજુ શહેરમાં મોન્ટી વિનાનું સરકસ સાવ નીરસ બની ગયું હોય છે. મોન્ટીના ખેલથી જામતી મેદની હવે ધીમે ધીમે ઓછી થવા લાગી છે. ત્યારે મોન્ટીને ગુમાવ્યાનો અફસોસ તેના સાથીમિત્રોને અનુભવાય છે અને પોતાની ભૂલ સમજાતાં એ ભૂલ સુધારવા માટે

મેનેજરને લઈને સરકસના સાથીમિત્રો જંગલમાં આવે છે. આખરે ત્યારે મોન્ટીને લઈ જવા માટે એ સૌ કાલાંવાલાં કરે છે. સામે પક્ષે જંગલના સાથીમિત્રો પણ મોન્ટીને જવા દેવા તૈયાર નથી. આ કશ્મકશ વચ્ચે અને મોન્ટીની સમજદારીને સલામ કરતાં એ કયો વચલો માર્ગ પસંદ કરે છે, એ જાણવા તો આપે આ બાળલઘુનવલ વાંચવી જ રહી.

‘અમારે મોન્ટી જેવા થવું છે’ બાળ લઘુનવલની વિશેષતાઓ જાણવા બેસીએ તો વાયકે-વાયકે નવી બાબતો ઊડીને આંખે વળગે છે. આમ જોવા જઈએ તો ખૂબ સરળ અને એકી બેઠકે વંચાઈ જાય એવી બાળ લઘુનવલમાં સામાન્ય રીતે જોઈએ તો કશું જ નવું ન હોવા છતાં પાને-પાને રહેલાં મૂલ્યો પ્રાથમિક શાળાના બાળકોની કક્ષાને ધ્યાને રાખીને જાણે કે લખાઈ હોય એવું સતત અનુભવાય છે. તેના સરળ શબ્દો, ટૂંકી વાક્ય રચનાઓ ને આસાનીથી સમજ શકાય તેવી ભાષા બાળકને વાચન માટે સહજ બની રહે છે. છતાં આ કથા મોટેરાંઓને પણ આગળ ને આગળ વાંચવા મજબૂર કરે એવી છે. જેમકે, મોન્ટીની કામ પ્રત્યેની વફાદારી, મિત્રો સાથેની નિખાલસતા, અધ્યતન તકનીકી સાથે કામ લેવાની ધગશ, જંગલના રાજા પાસે પરવાનગી મેળવી પ્રવેશવાની શાલીનતા, જીત મેળવ્યા પછી પણ ખૂબ સરળ રહેવાનો સદ્ગુણ, નિરભિમાની બની દરેકની મદદ માટેની તત્પરતા, પોતાનું અહિત ઈચ્છનાર મિત્રોને માફ કરવાની ઉદારતા, જંગલનાં પશુઓ માટે કંઈક કરી છૂટવાની મહેચ્છા, જવાબદારી વહેંચીને દરેકને સન્માન

આપવાની મહાનતા, વચલો માર્ગ શોધીને બંને પક્ષે તટસ્થ રહેવાની બુદ્ધિમતા અને આવાં તો અનેક નાનાં-નાનાં મૂલ્યો થકી બાળકમાં સદ્ગુણોનું સિંચન કરતું આ પુસ્તક વર્ગખંડના દરેક બાળકને જાણે કે ‘અમારે પણ મોન્ટી જેવા થવું છે’ એવી પ્રેરણા આપે છે અને પુસ્તકના શીર્ષકને સાર્થક કરે છે. આથી જ મારા મતે હેતલબહેન દ્વારા લખાયેલી આ બાળલઘુનવલ ‘અમારે મોન્ટી જેવા થવું છે’ એ ખૂબ આશાવાદી પુસ્તક જણાય છે. જો પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસક્રમના ભાગરૂપે એને મૂકવામાં આવે તો તેના અનેક ફાયદાઓ જોઈ શકાય એમ છે.

આપ સૌને જાણીને નવાઈ લાગશે કે હેતલ મહેતા દ્વારા લખાયેલ ‘અમારે મોન્ટી જેવા થવું છે’ બાળલઘુનવલ એ એમનું પ્રથમ પુસ્તક જ છે. જે હાલ સફળતાની સીડી ચડી રહ્યું છે. તે એ બાબતે કહી શકાય કે અંજુ-નરશી પારિતોષિક-2023માં એ દ્વિતીય ક્રમે વિજેતા થયું અને ત્યાર બાદ બાળસાહિત્ય અકાદમી, અમદાવાદ તરફથી આયોજિત બાળસાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કાર-2024 કાર્યક્રમમાં આ પુસ્તકને ડૉ. ઈશ્વર પરમાર પ્રથમ પુસ્તક પુરસ્કાર અને કુસુમબેન ભૂપેન્દ્રભાઈ દવે લેખિકા પુરસ્કાર એમ એકસાથે બે પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયેલ છે. એ વખતે બાળસાહિત્ય અકાદમીના પ્રમુખ યશવંત મહેતાએ જણાવ્યું હતું, અહા આશ્ચર્ય...! બાળસાહિત્ય અકાદમીના અત્યાર સુધીના ઈતિહાસમાં કોઈ સર્જકને એકસાથે બે પારિતોષિક મળતાં હોય એવું પ્રથમ વાર બન્યું છે.

ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન

- “સહિષ્ણુતા એ અંજલિ છે જે મર્યાદિત મન અનંતની અખૂટતાને અર્પણ કરે છે.”
- “જ્ઞાન આપણને શક્તિ આપે છે, પ્રેમ આપણને પૂર્ણતા આપે છે.”
- “જ્યારે આપણે વિચારીએ છીએ કે આપણે જાણીએ છીએ ત્યારે આપણે શીખવાનું બંધ કરીએ છીએ.”
- “પુસ્તકો એ માધ્યમ છે જેના દ્વારા આપણે સંસ્કૃતિઓ વચ્ચે સેતુ બાંધીએ છીએ.”
- “સાચા શિક્ષકો તે છે જેઓ આપણને પોતાને માટે વિચારવામાં મદદ કરે છે.”

બાળઉછેર બે હાથમાં

- ડૉ. શૈલેષ પ્રહાભટ્ટ
સિલ્વેસ્ટર રિસર્ચ યુનિવર્સિટી,
ગાંધીનગર.
મો. ૯૭૨૫૯૩૩૪૬૧

પ્રસ્તાવના :

કોઈ માતા-પિતાને એવું લાગતું હોય કે બાળઉછેર જેવા વિષયમાં વળી શીખવાનું શું હોય ? એટલું તો આવડતું જ હોય ને. તો એમની આ માન્યતા જેટલી સાચી છે એટલી જ ભૂલભરેલી પણ છે. બાળઉછેર એટલે માત્ર ફરજપાલન જ નથી કે, તે પાણી માગે ત્યાં દૂધ હાજર કરીએ અને ત્રણ માગે ત્યાં તેર આપીએ. ના, તે એક વિજ્ઞાન છે અને આ વિજ્ઞાનના અભ્યાસક્રમના આપણે ઠોઠ નિશાળિયા સાબિત થતા આવ્યા છીએ, આવું વિશ્વના મોટાભાગના ફિલોસોફર કહેતા આવ્યા છે. આપણી આસપાસ નજર દોડાવીશું તો એ સમજતાં વાર નહીં લાગે કે બાળઉછેરના વિજ્ઞાનના આપણે વિદ્યાર્થી ખરા પણ કેવા? બાળકને આપણી અંગત માન્યતાઓ અને અંધશ્રદ્ધાની કસોટી કરવાની પ્રયોગશાળા સમજે એવા આપણે વિદ્યાર્થી છીએ એટલે જ તો આપણે બાળકના જન્મની બીજી જ ક્ષણે પ્રયોગો શરૂ કરી દઈએ છીએ. અને આ પ્રયોગો પણ કેવા હાસ્યાસ્પદ જેવા લાગે છે. માર્કવાન ડોરેન નામના એક ફિલોસોફર એ એવું કહ્યું છે કે આપણે બાળકો ઉછેરવાની યોગ્યતા કેળવીએ ત્યાં સુધીમાં તો આપણા બાળકોને ઘેર પણ બાળકો થઈ ગયાં હોય છે. બાળક એ કુમળો છોડ છે. કુમળા છોડને જેટલા જતનપૂર્વક ઉછેરવો પડે તેથી પણ વિશેષ જતન અને કાળજીથી બાળકને ઉછેરવું પડે, બસ આપણી આ પાયાની સમજને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી અમલમાં મૂકવામાં આવે એથી વિશેષ બીજું કંઈ ના જોઈએ.

બાળઉછેરના શ્રી ગણેશ : ગર્ભાધાન

મહાભારતની કથાનો બાળ નાયક અભિમન્યુ તેની માતાના ઉદરમાંથી જ છ કોઠાનું યુદ્ધજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને જન્મ્યો હતો ! ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની બહેન સુભદ્રાને

ગર્ભકાળ પૂરો થયા બાદ પણ પ્રસવપીડાનાં ઐંધાણ દેખાતાં ન હતાં. દિવસો ઉપર દિવસો ચડ્યે જતા હતા પરંતુ વેણ ઊપડતી ન હતી, શું થશે ? એવો પ્રશ્ન તેને મૂંઝવતો હતો. ઊંઘ ઊડી ગઈ હતી, ચિંતા સતાવતી હતી, બહેનના આવા વ્યગ્ર ચિત્તને સાંત્વન આપવા શ્રીકૃષ્ણ તેને અલકમલકની વાતોમાં પરોવી રાખતા હતા. આવા એક જ દિવસે શ્રીકૃષ્ણે યુદ્ધભૂમિ પર રચાતા ચક્રવ્યૂહના સાત કોઠાની વાત માંડી. સુભદ્રાએ હોંકારો ભણવો શરૂ કર્યો. ચક્રવ્યૂહના એક પછી એક કોઠાનું વર્ણન થતું રહ્યું અને જોતજોતામાં છ કોઠાનું જ્ઞાન પિરસાયું. શ્રીકૃષ્ણના મુખેથી વહેતો પાણીનો પ્રવાહ સુભદ્રાના મન ઉપર સંમોહન કરતો ગયો એટલે તે ચિંતામુક્ત બની નિંદ્રાધીન થયા અને હોંકારો આપવો પણ બંધ થઈ ગયો. જેને શીખવા માટે છ વર્ષ પણ ઓછાં પડે તેવું છ કોઠાનું યુદ્ધજ્ઞાન, અભિમન્યુ આ રીતે તેની માતાના ઉદરમાંથી જ શીખીને જન્મ્યો હતો ! જન્મતાં જ કોઈ નવજાત શિશુ છઠા ધોરણના દાખલા ગણવા માંડે તેના જેવી અજીબોગરીબ આ ઘટના ગણાય તો પણ આ ઘટના સત્યથી તદ્દન વેગળી નથી. મહાભારતના યુદ્ધમાં અભિમન્યુએ સમયની સાક્ષીએ આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી, ચક્રવ્યૂહના છ કોઠા ભેદી પણ બતાવ્યા હતા. ગર્ભસ્થ શિશુ ઉપર આસપાસના વાતાવરણનો પ્રભાવ પડે છે તેવી માન્યતાને ઈતિહાસની આ ઘટનાથી સમર્થન સાંપડે છે. બાળ ઉછેરની શરૂઆત ગર્ભાધાનથી જ થવી જોઈએ.

મનુષ્યજીવનની અલગ અલગ અવસ્થાઓને નવપલ્લિત કરવાના આશયથી હિન્દુ શાસ્ત્રોમાં સોળ સંસ્કાર સૂચવવામાં આવ્યા છે. જેમાંનો એક તે ગર્ભસ્થ શિશુમાં શ્રેષ્ઠ સંસ્કારોનું સિંચન અને તેના સર્વાંગી વિકાસ માટે ગર્ભવતી પર કરવામાં આવતો પુસંવન સંસ્કાર. કોઈ પણ મહિલાએ માતા બનવાનું માન મેળવવું હોય તો તેણે

તંદુરસ્ત બાળકને જ જન્મ આપવો જોઈએ. માતૃત્વનો તાજ ધારણ કરીને આદરના અધિકારી બનવું હોય તો બદલામાં તેણે કૃષ્ણ નીચોવી પરિવારને તાજા ફૂલ જેવા બાળકની ભેટ આપવી જોઈએ. બાળક દૂબળું જન્મે તો તે કોઈ ગુનો નથી તો તેમાં ગૌરવ લેવા જેવું પણ નથી. દરેક માતા દેવકી, શકુંતલા કે જીજ્ઞાબાઈ જેવી બડભાગી હોતી નથી કે તેની કૂખે કૃષ્ણ, ભરત કે શિવાજી જેવા બાળકો જન્મે. વહુને દિવસો રહ્યા છે એવી ગામઠી ભાષામાં સાસુજી ઘરના સભ્યો અને પડોશીઓને આવા સમાચાર પહોચાડતાં હોય છે. મારી વાઈફ પ્રેગનન્ટ છે જેવી મોડર્ન ભાષામાં પતિદેવ મિત્રોને ખુશખબર આપી ખિસ્સાનો ભાર થોડો હળવો કરે છે. સગર્ભા આંખમાં ઝળઝળીયાં સાથે ઈશ્વરનો પાડ માને છે. આમ વિવિધ પ્રકારે ખુશી વ્યક્ત કર્યા બાદ કુટુંબના બધા જ જવાબદાર સભ્યોએ હવે પછી આવનાર કપરાં ચઢાણને ભોમિયો બની પાર ઉતારે એવા કોઈ કુશળ પ્રસૂતિના નિષ્ણાત ડોક્ટરની આંગળી પકડી લેવી જોઈએ અને ડોક્ટરના દરેકે દરેક સલાહ સૂચનને શિરોમાન્ય સમજી નિશ્ચિત બનવું જોઈએ.

બાળકનો શારીરિક અને માનસિક વિકાસ :

બાળઆરોગ્ય વિષે કેટલાંક માતા- પિતા અજ્ઞાનતા ધરાવે છે અને બેદરકારી દાખવે છે. વિકાસ પામવું એ દરેક સજીવનું પાયાનું લક્ષણ છે અને વિકસવું એટલે જ તો જીવંત હોવું. બાળકોના સંદર્ભમાં આ વિષયને મૂલવીએ તો માત્ર વિકાસ શબ્દ પર્યાપ્ત ન ગણાય પરંતુ વૃદ્ધિ અને વિકાસ શબ્દનો પ્રયોગ થવો જોઈએ. વિકાસ એટલે શરીરના અવયવોના કાર્યોનો વિકાસ અને તેમાં ઉમેરાતું કૌશલ્ય જેમકે બાળક કાલીધેલી ભાષાથી શરૂ કરી પૂરાં વાક્યો બોલવા લાગે, માતા અને અન્ય વચ્ચેના ભેદ પારખવા લાગે, મળ મૂત્ર ત્યાગની ક્રિયા ઉપર નિયંત્રણ મેળવે, ઉમર વધતા સામાજિક સંબંધો કેળવી પરિપક્વ બને, પોતાની ભાવના યોગ્ય રીતે વ્યક્ત કરતાં શીખે વગેરે વિકાસનાં ઉદાહરણો છે. માતા- પિતા આ ભારેખમ વિષય સમજવો સરળ પડે એટલે આપણે વૃદ્ધિ અને વિકાસને એક જ શીર્ષક બાળ વિકાસ હેઠળ આવરી લેવું જોઈએ. ત્રણ વર્ષની ઉમર

થતાં બાળકના વિકાસનું દરેક પાસું તેના ભવિષ્યની ઈમારતના પાયા જેટલાં મજબૂત થઈ ગયું હોય છે. આ ઉમરે એમ સમજવું કે વૃક્ષની દરેક ડાળીએ ફૂલ મહેકવા લાગ્યાં છે. જે ફળ આવવાની પાક્કી ગેરંટી આપે છે. હાથ, પગ અને દિમાગ દોડવા લાગ્યા હોય છે. માત્ર પરિપક્વતા જ આવવાની બાકી હોય છે.

બાળકની વૃદ્ધિને માપવા માટે તેના વધતા વજનને સૌથી વધુ આધારભૂત પરિમાણ માપદંડ ગણવામાં આવે છે. બાળકના વિકાસમાં તેને મળેલ વારસો અને તેના ઉછેરની આસપાસનું વાતાવરણ. બંને મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. માનવ જિંદગીનો અનોખો અને અત્યંત સંવેદનશીલ તબક્કો એટલે આ નવજાત શિશુ અવસ્થા. અન્ય કોઈ પણ દેશમાં આપણા ભારતમાં સૌથી વધુ બાળકો જન્મે છે. ભારતમાં સૌથી વધારે નવજાત શિશુ મરણ પામે છે. ગુજરાતમાં દર વર્ષે 50, 000 નવજાત શિશુ મૃત્યુ પામે છે. બાળક જન્મતાં જ રડે છે. અવાજ ભલે રડવાનો હોય પણ તે સાંભળી માતા છુટકારાનો દમ ખેંચે છે. જન્મતાં જ બાળકનું રડવું એ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો અત્યંત આવશ્યક હોય છે. રડવું એ એના જીવતા જન્મેલા હોવાની સાબિતી છે. બાળક માતાના ગર્ભાશયમાં પાંગરતું હોય ત્યારે તેનું હૃદય ધબકતું હોય છે.

બાળકમાં શિસ્ત :

જો કોઈ મા-બાપનો પુત્ર જિંદી અને બંડખોર હોય, જે એનાં મા-બાપની આજ્ઞાનો અનાદર કરતો હોય, મા-બાપ એને શિક્ષા કરે છતાં પણ એ કોઈનું કહ્યું સાંભળતો ન હોય તો મા-બાપે આવા બાળકને પકડીને ગામનાં મોટેરા માણસોના ઘર સુધી લઈ જવો જોઈએ અને ગામના માણસોએ ભેગાં મળી એ બાળકને હળવી સજા કરવી જોઈએ!! શિસ્ત અને તેની સમજની ઉત્પતિ મનુષ્યની ઉત્પતિ જેટલી જૂની તો નહીં હોય પરંતુ સંસ્કૃતિના જન્મ સાથે શિસ્ત એની જોડિયા બહેનરૂપે જરૂર જન્મી હશે. મનુષ્યે જયારથી માનવ બનવાની શરૂઆત કરી હશે ત્યારથી જ શિસ્તને અનિવાર્ય ગણી હશે. આજનો સંસ્કૃત સમાજ શિસ્તને શણગાર માને છે. પોતાનું બાળક પણ

કાચી બુદ્ધિને કારણે શિસ્ત ચૂકી વાનરવેડા ન કરે એની ચિંતા માતા-પિતા હંમેશા ચિંતા કરતાં હોય છે. શિસ્તનો પાયો બાળપણથી જ નાખવો જોઈએ એવા નિર્ધાર સાથે માતા-પિતા, વડીલો અને શિક્ષકો બાળકો પાસે શિસ્તપાલનનો આગ્રહ રાખતાં હોય છે બાળકો પણ શિસ્તને આગે સે ચલી આતી હૈ, એમ સમજી મને-કમને સલામ કરે છે તો વળી ક્યારેક શિસ્ત કી તો એસી કી તૈસી કરી એનો ભંગ કરે છે. શિસ્ત એટલે યોગ્ય વ્યવહાર અને આદર્શ વર્તન. માતા- પિતા, કુંટુંબીજનો, શિક્ષકો અને સમાજસુધારકોએ બાળકને જીવનના એક પછી એક તબક્કાઓમાં શિસ્તની તાલીમ આપવાની હોય છે. આવી તાલીમ તેને પ્રોત્સાહન અને શિસ્તનાં મૂલ્યોની સમજણ દ્વારા આપવી જોઈએ.

આ સમગ્ર વ્યવસ્થાનો આશય અપૂર્ણતાને પૂર્ણતા તરફ લઈ જવાનો હોય છે. આજની એકવીસમી સદીના બાળકોએ ભગવાનનો પાડ માનવો જોઈએ કે તેઓ અઢારમી સદીમાં જન્મ્યા નથી, નહીં તો ત્યારના જમાનામાં, નાની અમથી ભૂલ માટે ભોગવવી પડતી સજા સાંભળીને જ છઠ્ઠીનું ધાવણ યાદ આવી જાય, એ જમાનાના વડીલોના માત્ર શિસ્તપાલનમાં જ સમગ્ર શિક્ષણ આવી જાય છે.

ગઈકાલ અને આજના યુગમાં અંતર છે. શિસ્તના પાઠ ભણાવવા માટે બાળકોને કરવામાં આવતી શારીરિક મારપીટ સામે બાળ મનોવૈજ્ઞાનિક, બાળદર્દ ચિકિત્સકો અને સમાજસેવકો લાલભત્તી ધરે છે. તેઓનાં મંતવ્યો પ્રમાણે બાળકોને સુધારવા પ્રેમ સિવાય બીજા કશાની જરૂર હોતી નથી. સજાની કે શિક્ષાની તો કદાપિ નહીં. બલકે માર

વગર બગડે છે ને બદલે બાળક પ્રેમના અભાવે બગડે છે એવું તો અભ્યાસ દ્વારા સાબિત કરી ચૂક્યા છે. અત્રે જાણવું રસપ્રદ થઈ પડશે કે સ્વીડન દેશની સરકાર ત્યાંના બાળકોને ખરા અર્થમાં પ્રભુના પયંગબરો જ સમજે છે. એટલે જ તો બાળકો ઉપર હાથ ઉપાડતા માતા-પિતા સામે ત્યાંનો કાયદો લાલ આંખ કરે છે. આપણી લોકોકિત, પુત્ર કુપુત્ર થાય પરંતુ માવતરથી કમાવતર ન થવાય ને ત્યાંની સરકારે આ રીતે અમલમાં મૂકી છે.

સમાપન :

બુદ્ધિ કે યાદશક્તિમાં ઈજાફો કરી શકે એવી વિશ્વસનીય દવાઓ આજસુધી ઉપલબ્ધ નથી. મગજને શક્તિ અને તંદુરસ્તી આપતી ઔષધીઓ અને દવાઓ શોધાઈ હોવાનો દાવો કરવામાં આવે છે પરંતુ તેની કાર્યશક્તિ અને પરિણામ વિષે મગજમાં ઊતરે તેવાં તારણો મેળવવાં બાકી છે. બાળકની યાદશક્તિ જો ઓછી હોય તો એમ સમજવું કે તેને વધુ વાચન, મનન અને અભ્યાસની જરૂર છે. તેનામાં અભ્યાસ પ્રત્યે અભિરુચિ અને આત્મવિશ્વાસ કેળવાય એવા સઘળા પ્રયત્નો માતા-પિતા બંને તરફથી કરવાની જરૂર છે. તે જ્યારે અભ્યાસ કરે ત્યારે તમે પણ ઘરકામમાંથી સમય મેળવી તેની બાજુમાં બેસી તેને સાથ આપો. તેના અભ્યાસક્રમને લગતા પ્રશ્નો પૂછો. બુદ્ધિને દવાઓના ડોઝથી વધારી ન શકાય પરંતુ તેને કસોટીની એરણ પર ચઢાવી ધારદાર જરૂર બનાવી શકાય છે. બાળકને જન્મ આપતાં પહેલાં સર્જનહારે તેના શરીરમાં જરૂરી તત્વોનો સંગ્રહ કરેલ હોય છે. ત્યાર બાદ તેની જરૂરીયાત માતાનું દૂધ સંતોષે છે તો પછી એમાં ઓસડિયાનું સ્થાન ક્યાંય જરૂરી નથી.

પોતાના મનનું પુસ્તક એવા વ્યક્તિ પાસે જ ખોલવું કે જે તમને વાંચ્યા પછી સમજી શકે ...!

પુસ્તક-સમીક્ષા : ડિજિટલ દુનિયા

(લેખક : સમીરા દેબૈયા પતરાવાળા)

- સાગર એ. ગાંધી
પાંડેસરા બી.એફ. કોલેજ, સુરત.
મો. ૯૯૭૪૧૭૯૧૧૧

પ્રસ્તુત પુસ્તક ‘ડિજિટલ દુનિયા’ પ્રવર્તમાન કાળને ધ્યાનમાં રાખીને લખવામાં આવેલ પ્રશંસનીય કૃતિ છે. પ્રવર્તમાન યુગ એ ડિજિટલ તેમજ ઈન્ટરનેટનો આધુનિક યુગ બની ગયો છે. આ આધુનિક યુગમાં માનવીએ ઈન્ટરનેટને લગભગ દરેક ક્ષેત્ર સાથે જોડી દીધું છે. તે પછી ફીઝને ઓપરેટ કરવાનું હોય કે ઘરની નાની અમસ્તી વસ્તુ ખરીદવાની હોય, ઈન્ટરનેટની મદદથી તે બધું જ શક્ય બની ગયું છે, પરંતુ દરેક પરિસ્થિતિને બે પાસાં હોય છે તેમજ ડિજિટલાઈઝેશન સંપૂર્ણ રીતે સ્વસ્થ નથી જ. આવા સમયે નાના બાળકો તેમજ યુવાનોને ડિજિટલ ઉપકરણોના યોગ્ય ઉપયોગનું જ્ઞાન આપવું અનિવાર્ય બન્યું છે. આ અંતર્ગત પ્રસ્તુત પુસ્તક અસરકારક સલાહકારનો રોલ અદા કરે છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક ‘ડિજિટલ દુનિયા’ માં પ્રવેશતાં જ જગવિખ્યાત તત્ત્વજ્ઞાની રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે અને જાણીતા અનુવાદક તેમજ શિક્ષણવિદ્ મૂળશંકર ભટ્ટનાં બાળકો માટેનાં સંવેદનો સાથે મુલાકાત થાય છે. જેનાંથી આછો ખ્યાલ બંધાઈ જાય કે આ પુસ્તક બાળકોની તરફેણમાં વાત કરશે. ત્યાર બાદ જોઈએ તો આ પુસ્તક ત્રણ મુખ્ય મુદ્દાનો પરીચય કરાવે છે, જે વાચકોના રસને જાળવી રાખવા ઉચિત છે.

પ્રથમ ચરણ- ડિજિટલ યુગમાં બાળકનું પગરણ જેમાં લેખકે આધુનિક દુનિયામાં બાળકનું પગરણ કઈ રીતે થાય છે તેની ઝીણી સરખી એ વાતો ખૂબ જ વાસ્તવિક એવા ઉદાહરણો સાથે રજૂઆત કરી છે. ડિજિટલ દુનિયા ખુબ જ વિશાળ છે, આજે જન્મતાં દરેક બાળકનું ડિજિટલ દુનિયામાં પગરણ થઈ રહ્યું છે. બાળક થોડી વાર માટે પણ ડિજિટલ ઉપકરણોથી દૂર રહે અને ખુલ્લાં મેદાનમાં રમે તે માટે માતાપિતા ગમે તેટલી રકમ આપવા રાજી છે. સ્ટીવ

જોબ્સ પોતાના નવા ઉપકરણની શોધ વિશે પોતાનાં બાળકોને અજાણ રાખે છે. બીલ ગેટ્સ એ 14 વર્ષ પહેલાં તેમનાં બાળકોને સેલફોન નથી આપ્યા. એવું તે શું નુકસાન થઈ રહ્યું છે કે ડિજિટલ દુનિયામાં ડિજિટલાઈઝેશનથી જ દૂર રહેવા પ્રયત્નો કરવા પડે છે?? લેખિકાએ ખૂબ જ સરસ રીતે વાસ્તવિક દૃષ્ટાંતો સાથે આધુનિકતાનાં સારાં-નરસાં પાસાં વર્ણવ્યાં છે. તેણીએ ટેકનોલોજીને સિક્કાની બે બાજુ ગણાવી છે.

જેમ ભારતમાં કોવિડ મહામારીના સમયે ટેકનોલોજીના અપડેટ્સ જણવા, દેશ-વિદેશના સમાચાર જોવા તેમજ શૈક્ષણિક કાર્ય અટકાવ્યા વગર ઓનલાઈન ક્લાસ શરૂ કરવામાં આવ્યા, જે ખરેખર આશીર્વાદરૂપ બાબત હતી. પરંતુ તે જ મોકાનો ફાયદો ઉઠાવી બાળકો ‘સ્ક્રીન એડિક્ટ’ બની ગયા. આ અંતર્ગત લેખિકાએ ‘સ્ક્રીન ટાઈમ’ની ગોઠવણ વગેરે જેવા હલ પણ બતાવ્યા છે.

અહીં તેણીએ મોબાઈલને દરેકનો ‘થર્ડ પેરેન્ટ’ કહ્યો છે. ગૂહિણીઓ બાળક મોબાઈલ વિના જમતું નથી અને કામ શાંતિથી થઈ શકે તેટલી વાર મોબાઈલ જોઈ વગેરે જેવાં નિવેદનો આપતી હોય છે. આ માટે લેખિકા માતાપિતા ને જ જવાબદાર ઠેરવે છે. તેમનું કહેવું છે કે બાળકને સૌથી પહેલા મોબાઈલ કે TV સાથે પરિચય કરાવનાર કોણ? અહીં તેણીની વાત ખૂબ જ વાજબી છે કે માતાપિતા જ બાળકને પહેલા મોબાઈલ આપે છે. જે અંગે અહીં બાળકને કોઈક એક્સ્ટ્રા માધ્યમ વગર કામ કરતાં શિખવાડવું જોઈએ તેવો હલ બતાવ્યો છે.

આજના યુવાનોને તેમજ નાના બાળકો પણ સોશિયલ મીડિયાના કીડા બની ગયા છે. ફેસબુક, યૂટ્યૂબ અને ગૂગલ પર નકામી વધુ પડતી બાબતો પણ યુવાનો

અને બાળકો જુએ છે અને ગેરમાર્ગે ફંટાય છે. આ અંગે લેખિકાએ ખૂબ જ સારું એવું IGPP (Institute for Governance, Policies & Politics) દ્વારા હાથ ધરાયેલ ઈન્ટરનેટ વપરાશકર્તાઓ પર કરેલ સર્વેક્ષણનું દૃષ્ટાંત ટાંક્યું છે. જેમાં 85% બિનપુષ્ક વયના ભારતીય યુવાનો સ્માર્ટફોનનો ઉપયોગ કરે છે તેમજ 80% લોકો કબૂલે છે કે તેઓ દિવસમાં પાંચ કલાક ઓનલાઇન જ હોય છે. બાળકો અને યુવાનો સોશિયલ મીડિયાના અતિ ઉપયોગને કારણે અધીરા બન્યા છે. નાનકડી લાઇક કે મેસેજના પ્રત્યુત્તર માટે વારે વારે Instagram, FB, Snapchat અને વોટ્સઅપને વિખતા હોય છે. જે વાસ્તવિકતામાં બાળકના ક્વોલિટી ટાઇમને ભરખી જાય છે. આવા સમયે તેને યોગ્ય સોશિયલ સાઇટ્સના ઉપયોગનું પ્રશિક્ષણ આપવું ખૂબ જરૂરી છે.

અન્ય સાયબર વર્લ્ડના ઉપયોગથી થતાં જોખમો તરીકે લેખિકાએ બાળકોમાં અસલામતી, લઘુતા, FOMO (ફીયર ઓફ મિસિંગ આઉટ), નબળો આત્મવિશ્વાસ, ફેમ ગેમ (ખ્યાતિ પાછળની દોડ), બ્રેઇનવોશ, વ્યભિચાર અને મીડિયા વાયોલન્સ વગેરેની સમજૂતી આપી છે, સાથે જ તેના અટકાવ માટેના ઉપાયો પણ વર્ણવ્યા છે.

લેખકે વિડીયો ગેમ્સ ની ગંભીરતા ભરી ચર્ચા કરી છે. ખૂબ જ પ્રાયોગિક દૃષ્ટાંત સાથેના આ ટોપિકને વાંચી ખરેખર આંખ ઊઘડી જાય તેવી વાત મૂકી છે. વર્ષ 2015 માં રશિયાની આત્મહત્યા કરવા પ્રેરતી ગેમ્સ વિશે જણાવતાં લેખિકા કહે છે કે બાળક કેવા પ્રકારની ગેમ્સ પસંદ કરે તેની દેખરેખ પણ જરૂરી છે. આ ગેમ્સની ઓપરેટિંગ સિસ્ટમ અને બનાવટની ડિઝાઇનની ગંભીરતા અંગે ચર્ચા કરી છે કે કંઈ રીતે બાળકા વયજૂથ અને પસંદગીને ધ્યાનમાં રાખી તેના ગ્રાફિક્સ તૈયાર કરવામાં આવે જેનાંથી બાળક અંજાઈ અને ગેમ્સ રમવા તરત આકર્ષાય, અને પરિણામે તે સ્કીન એડિક્ટ બની જાય છે. જેથી તેનો સ્કીન ટાઇમ પણ વધતો જતો રહે છે. પરિણામે બાળકમાં જન્મે છે, અધીરાપણું, ગુસ્સો, ચીડિયાપણું અને કેટલાક કિસ્સામાં મોબાઇલ આપવાની

મનાઈ કરતાં માતાપિતા તરફ બાળક હિંસા પણ આચરે છે.

લેખિકાનું માનવું છે કે ગેમ્સ સંપૂર્ણપણે હાનિકારક નથી જ. કહેવાય છે કે સારા સર્જનો સારા વીડિયો ગેમ પ્લેયર્સ હોય છે. વીડિયો ગેમ્સ આત્મવિશ્વાસ વધારવામાં, સ્ટ્રેસ દૂર કરવા માટે, અલર્ટનેસ કે શૈક્ષણિક કૌશલ્યો વધારવા માટે અસરકારક બન્યું છે. તો આ રીતે જો સમજી-વિચારી અને સાઈબર ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરીએ તો ફાયદાની લહાણી લણી જ શકાય. આમ પ્રથમ ચરણમાં લેખિકાએ ડિજિટલ યુગની કેટલીક આંટીઘૂંટીથી પરિચિત કરાવ્યા.

પ્રસ્તુત પુસ્તકના બીજા ચરણમાં લેખક કહે છે- તળાવમાં રહી મગરમચ્છથી શું ડરવું? કહેવાનો મતલબ છે, આપણે આધુનિક યુગમાં જીવીએ છીએ તો આધુનિકતાથી દૂર કેમ ભાગવું?? ટેકનોલોજીને તથા ઉપકરણોને મગરમચ્છ કહ્યો છે. આખરે તેને બનાવનારા તો પણ માનવી જ છે!! તો એની ગંભીરતાનો તોડ પણ માનવી જ લાવી શકે. અહીં ડિજિટલ વર્લ્ડથી સદંતર દૂરી બનાવી રાખવી એ કોઈ ઉપાય નથી. પરંતુ તેના યોગ્ય ઉપયોગનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે.

ડિજિટલ યુગમાં રહી અને ટેકનોલોજીનો બહિષ્કાર એ ઉપાય જ નથી.

જોકે માતાપિતા પોતાનાં બાળકો કમ્પ્યુટર, લેપટોપ, ટેબ્લેટ વાપરતા શીખીને નાની ઉંમરથી અવનવી ટેકનોલોજીના માસ્ટર બની જાય એવી મનસા પણ થોડી વધુ પડતી જ છે. આજકાલ બહુ બધાં એવાં કોડિંગ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ્સ છે જેમાં નાની ઉંમરનાં બાળકોને કોડિંગ શિખવાડવામાં આવે છે. ઈન્સ્ટિટ્યૂટના માર્કેટિંગ એજન્ટ્સની લોભામણી વાતોમાં આવીને મા-બાપ અઢળક ખર્ચો કરે છે અને બાળકને નાની ઉંમરમાં ‘કમ્પ્યુટર જિનિયસ’ બનાવવાની હોડમાં એના બાળપણનો અતિ મહત્વનો સમય દાવ પર લગાવે છે. આ સમય બાળકનો રમવાનો અને દુનિયાનો અનુભવ કરવાનો છે.

બાળકને ટ્રેન્ડ સાથે ખભા મિલાવીને ઊભા રહી શકે

તે માટે ટેકનોલોજીના ઉપયોગનું જ્ઞાન હોવું અનિવાર્ય છે. તેને છેતરાઈ જવા કે બગડી જવાના ડરથી સદંતર ટેકનોલોજીથી અજાણ રાખવા એ પણ યોગ્ય નથી. કારણકે ઘણાં એવાં કામોને આસાન બનાવવા ટેકનોલોજી આશીર્વાદરૂપ છે. Net Banking, Online Shopping, Virtual Classes વગેરે જેવાં માધ્યમના ઉપયોગનું જ્ઞાન અનિવાર્ય છે. સાયન્ટિફિક નોલેજ અને ન્યૂઝ તેમજ વૈશ્વિક સમસ્યાઓથી જાગૃત રહેવા આજે ઇન્ટરનેટ જરૂરી છે જ.

પણ... પણ... તેનો મતલબ એ નથી કે બાળકને બાળપણથી જ કોડિંગ શિખવાડી અને ક્લાસિસમાં મોકલી કમ્પ્યુટર જિનીયસ બનાવી દેવા.

લેખક કહે છે કે ‘ચેતતો નર સદા સુખી’ - આ કહેવત ડિજિટલ વર્લ્ડની ચાવી છે. તેણીનું કહેવું છે કે પોતાના બાળકને ઇન્ટરનેટના વપરાશ બાબત જાગૃત કરો. કેટલો વપરાશ જરૂરી છે અને કેટલી વસ્તુ હાનિકારક છે. સિક્યોરિટી અને સેફ્ટીના કેટલાક નિયમો છે તે અંગે બાળક સાથે ખુલ્લા મને વાત કરો તે સમજશે. તે આધુનિક યુગનું સ્માર્ટ બાળક છે તે જરૂર સમજશે. એની ઉંમર પ્રમાણે કેટલો ‘સ્ક્રીન ટાઈમ’ જરૂરી છે એ વિશે વાતો કરી શકાઈ. ટીવી જોવાનું જ નથી કે મોબાઈલ અડવાનો જ નથી એમ કહી તેને ડિજિટલ વર્લ્ડથી દૂર રાખી શકાતાં નથી.

પ્રસ્તુત ચરણમાં લેખિકાએ કેટલાક ઉપાયો તેમજ સૂચનો કર્યો છે કે કંઈ રીતે ટેકનોલોજીના ઉપયોગને સ્વસ્થ બનાવી શકાય!! લેખિકાએ અહીં માતાપિતા માટે અગત્યનાં સૂચનો દર્શાવ્યા છે કે...

“પહેલાં તો પોતાના સ્ક્રીન ટાઈમ પર નજર રાખે. પોતે ક્યારે, કેટલો અને કેવી રીતે સ્ક્રીનનો ઉપયોગ કરે છે એ જુએ. કારણ, તમારા બાળકના રોલ મોડલ તમે જ છો. પપ્પા પબજી રમ્યા કરતા હોય અને મમ્મી ફેસબુકમાં ફન કરતી હોય, એમનું બાળક બોર થઈને માર્ઠનકાફ્ટ સાથે મિત્રતા ન કરે તો શું કરે?”

અહીં લેખિકા Warning Bellની વાત કરે છે કે... કેટલાંક લક્ષણો જે બાળકમાં જોવા મળે છે જ્યારે

તેનો સ્ક્રીન ટાઈમ ઓવર હોય.

બાળક જલદીથી ચિડાઈ જાય.

સતત તાણમાં રહે.

face-to-face વાતો કરવાનું ટાળે અને એકલા રહેવા લાગે.

હાયપરએક્ટિવ બની જઈ કે મોબાઈલ ના આપતાં તોછડાઈ કરે.

ડિજિટલ ઉપકરણો વાપરતું બાળક અચાનક ઉદાસ રહેવા લાગે કે ચૂપ થઈ જાય.

વધુમાં લેખિકાએ ચિંતન અને મનન બંને બાળકના ઘરની અલગ અલગ વ્યવસ્થા મુજબ સ્ક્રીન એડિકશન સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. બાળક કેવા માહોલમાં કહેવું માને અને ગંભીરતાને સમજે છે. મનનના ઘરનાં માહોલમાં બાળક વધું સ્ક્રીન એડિક્ટ કેમ બને છે? બે સરખાં IQ ધરાવતાં બાળકોના ઘરનો માહોલ તદ્દન વિપરીત છે. ચિંતનનાં મમ્મી-પપ્પા શાંત રહી તેની સાથે વ્યવહાર કરે છે. તેને વાંચન માટે પ્રોત્સાહિત કરવા નવું પુસ્તક પણ ખરીદી લાવે છે. જેથી ચિંતન સ્ક્રીન ટાઈમમાંથી સરળતાથી બહાર આવી જાય છે. બીજી તરફ મનનનાં માતાપિતા ચિડાઈ જાય છે અને ઝઘડે છે જેની નકારાત્મક અસર મનનને વધુ 2 કલાક મોબાઈલ જોવા મજબૂર કરે છે.

બાળક જ્યારે સ્ક્રીનના મોહમાં પડે છે ત્યારે ઘણી વખત એનું કારણ ઘરનો માહોલ હોય છે. જોકે લેખકનું કહેવું છે કે 90% અસર ઘરના માહોલની હોય છે.

હવે આ સમસ્યા માટે લેખક કેટલાક તોડ જણાવે છે જેમાં છે સ્વસ્થ પેરેન્ટિંગ. આ વાંચનારને સતત એ યાદ અપાવવાનું છે કે આજનું બાળક આધુનિક અને ડિજિટલ યુગનું છે. ટેકનિકલ માર્ઠનસેટ તરફ આકર્ષાયેલું છે અને કુદરતી રીતે જ (પહેલાનાં બાળકો કરતાં) હાઈ IQ લઈને જન્મેલું છે એટલે એની પરવરિશ માટે આપણે પણ એ જ રીતે કમર કસવી પડશે. દરેક બાળક અલગ છે, એ હિસાબે દરેકની પરવરિશ પણ અલગ જ હોવી જોઈએ. બાળકને પોતાનો ‘Me Time’ (મારો સમય) આપીને સ્વસ્થ અને

મજબૂત પારિવારિક વ્યવસ્થા ઊભી કરી શકાઈ છે.

અહીં લેખિકા કૃષ્ણાલ અને તેનાં સ્કીન એડિક્શન બનવાની વાત પરથી જણાવે છે કે કઈ રીતે વર્કિંગ પેરેન્ટ્સનાં બાળકો સ્કીન એડિક્ટ બને છે. બાળક સાથે સમય વિતાવવો ખૂબ જરૂરી છે અને આ રીતે સ્કીનમાં ડૂબી ગયેલા બાળકની કોધાવેશ વર્તણૂક જોઈને માતાપિતાએ કેવા પગલાં લેવા તે કૃષ્ણાલની માતાના પાત્ર દ્વારા સમજાવે છે. કૃષ્ણાલની માતા મનોચિકિત્સકની સમયસર સલાહ લઈ પોતાની ભૂલનો અહેસાસ કરે છે, પોતે કરેલી ભૂલને સુધારી લે છે, હવે તે કૃષ્ણાલ સાથે સમય વિતાવે છે, તેની સાથે રમે છે. જે એક જાગૃત અને સ્વસ્થ પેરેન્ટિંગની નિશાની છે.

કૃષ્ણાલની આ વાત પરથી લેખક માતાપિતાને સંદેશ આપે છે કે બાળક સાથે Me Time (મારો સમય) વિતાવવો કેવો જરૂરી છે નહીં તો તે મોબાઈલ ને જ પોતાના ‘થર્ડ પેરેન્ટ’ બનાવી અને પોતાનું સર્વાઈવલ હેક પોતે ઘડી નાખે છે.

બાળકને ક્રિએટિવ સ્પેસ પૂરી પાડવી. બાળકને મોબાઈલ અને તેના એડિક્શન બંનેથી બચાવવા તેને કંઈક સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ કરવા પ્રેરિત કરવાં. તેમને પેઈન્ટિંગ કે રીડિંગ જેવી પ્રવૃત્તિ કરવા પ્રોત્સાહિત કરવા. બાળકને વિચારવાનો ખુલ્લો અવકાશ જરૂરથી પૂરો પાડવો કે તે પોતના મોબાઈલ સિવાયના સમયમાં કેવી પ્રવૃત્તિઓ કરી શકે??

આ સિવાય લેખિકાએ અન્ય કેટલાય ઉપાયો બતાવ્યા છે. જેને અપનાવવાથી ડિજિટલ યુગના આ જીવનને સ્વસ્થ રીતે કંડારી શકાય.

સ્કીન ટાઈમ પરના દેખરેખ અંગે લેખકનું કેહવું છે કે...

- 2 વર્ષ સુધી બાળકને તદ્દન ટીવી/મોબાઈલ ન આપવું.
- 2 વર્ષથી ઉપરના બાળકનો સ્કીન ટાઈમ 1 કલાકથી વધુ ન હોવો જોઈએ.

- બેડરૂમમાં ડિજિટલ ઉપકરણો ન રાખવાં.

- રાત્રે WiFi બંધ કરી સૂવું.

- ક્વોલિટી ફેમિલી ટાઈમ માટે સમય ફાળવવો.

ઉપરોક્ત તમામ બાબતો સ્વસ્થ પેરેન્ટિંગ તરફના ઉપાયો છે.

વીડિયો ગેમ્સની ગંભીરતા બતાવતાં લેખક જણાવે છે કે તેની ગ્રાફિક્સ એ રીતે સેટ કરવામાં આવે છે કે જે નાના બાળકથી માંડી પુખ્તો પણ તરત તેના એડિક્ટ થઈ જાય છે. બાળકોને ગમતાં એવાં પ્રાણીઓનાં ચિત્રો, કલરફૂલ બેકગ્રાઉન્ડ, અને એનિમેશનવાળી ગેમ્સ બાળકને આકર્ષે છે. ગેમનાં લેવલ એ રીતે ડિઝાઈન કરેલ હોય કે બાળક આગળનો લેવલ પાર કરવા અધીરો બને. આમ શાંતિ કે હળવાશ અનુભવવા માટે રમાતી ગેમ્સનું જ્યારે એડિક્શન થવા લાગે તો તે એક Warning Bell છે.

અમુક ઉપાયો આ પણ..

કેટલીક મહત્વપૂર્ણ બાબતો, જે બાળકને સ્કીન એડિક્શનમાંથી બચાવી શકે છે અથવા બહાર કાઢી શકે છે:

સ્થિર, સ્વસ્થ અને પ્રેમાળ કૌટુંબિક જીવન, જેમાં માતા-પિતા ઉપરાંત બહારના લોકો સાથેના સામાજિક સંબંધો પણ ભાગ ભજવે છે. ઘરના વડીલો અને પારિવારિક માહોલ સ્વસ્થ રહે એની કાળજી માતા-પિતા સતત લેતાં રહે.

શાળામાંથી મળતું શિક્ષણ અને શાળાનું વાતાવરણ, રમતગમત અને વાંચનનો આનંદ મળે એવી રીતે મળતું શિક્ષણ.

સ્કીન્સ અને ટેકનોલોજીની બહાર પર્સનલ અથવા ગ્રૂપમાં શીખવા મળતી પ્રતિભાઓનો વિકાસ. જેમકે, સંગીત, નૃત્યકલા અને રમતગમત, ચિત્રકામ કે વિદેશી ભાષાઓનો અભ્યાસ, વગેરે.

એકસરખા શોખ ધરાવતા મિત્રો સાથે જોડાવું અને ગમતી પ્રવૃત્તિઓ કરવી. જેમકે, ટ્રેકિંગ, જોગિંગ, યોગા કે રનિંગ જેવી પ્રવૃત્તિઓ કરવી. પાલતું જાનવરો રાખવાં. કહેવાય છે કે એકલતા અનુભવતા બાળક માટે ઘરમાં કૂતરું

કે બિલાડી પાળવા શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. પ્રકૃતિ તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું. નેચર્સ ક્લબમાં જોડાઈ શકાય. ઘરમાં છોડ વાવવા અને એની જાળવણી કરવી. ઘરમાં બધાં સાથે રમી શકે એવી રમતો રમવી. ખાસ કરીને, એવી રમતો ડિઝાઇન કરવી. પુસ્તકો સાથે મિત્રતા વધારવી. બાળકો નાનાં હોય તો એને વાર્તાઓ કહેવી અને મોટાં હોય તો એને ડાયરી લખવા પ્રોત્સાહન આપવું. મીડિયા લિટરસી પ્રસ્તુત પુસ્તકનું ત્રીજું ચરણ છે. જ્યાં લેખક મીડિયાના વપરાશ બાબત સાક્ષર થવાનું મહત્ત્વ જણાવે છે. વિવિધ પ્રકારના મીડિયાના માધ્યમને ઓળખી અને સમજવાની વિદ્યાની વાત કરે છે.

‘ડિજિટલ લિટરસી’ એટલે શું?

‘ડિજિટલ લિટરસી’ એ મીડિયા લિટરસીનો એક ભાગ છે. આ બંને ‘ઇન્ફોર્મેટિવ(માહિતી) લિટરસી’ના ભાગ છે, જે માહિતીને અસરકારક રીતે શોધવા, ઓળખવા અને ઉપયોગ કરવાનું કૌશલ્ય છે. ડિજિટલ લિટરસી ખાસ કરીને ઇન્ટરનેટ, સ્માર્ટફોન, વીડિયો ગેમ્સ અને અન્ય બિનપરંપરાગત સ્ત્રોતોનાં માધ્યમોને લાગુ પડે છે. મીડિયા લિટરસીમાં મીડિયા અને તેના સંદેશાઓને ઓળખવાનું અને મીડિયાને જવાબદારીપૂર્વક વાપરવાનું અને બનાવવાનું જ્ઞાન મળે છે. તેવી જ રીતે ડિજિટલ લિટરસીમાં ડિજિટલ માધ્યમોને વાપરવાના નિયમો અને નૈતિક જવાબદારીઓ સામેલ છે.

આમ, ત્રીજા ચરણ અંતે લેખિકાએ ઘર અને શાળામાં બાળકો શીખી શકે તે માટે કેટલાક ઉપાયો જણાવ્યા છે.

અંત પૃષ્ઠ પર લેખિકા ડિજિટલ ‘બાળઉછેર’ રેસિપી (દરેક ઘરનો સ્વાદ અલગ હોય શકે.) જણાવે છે.

- બાળકો ઈશ્વરના મોબાઈલ છે, પ્રેમથી રિંગ વગાડતાં રહેવું.

- બાળકોની આવડતોને ઇન્સ્ટોલ કરીએ અને અપડેટ કરતાં રહીએ.
- બાળકોની ભૂલોને સેવ કરવાને બદલે વાર્તાલાપ વધુ કરીએ.
- બાળકોને પણ કરતાં રહીએ whatsapp.
- ગેમ રમીએ પણ ફોન હેંગ થાય તે પહેલાં બાળકની કેપેસિટી જોઈને છૂટો આપવી.
- તહેવારોની ઉજવણી વાસ્તવિક રૂપે થવી જોઈએ અને એનાં ફોટો યાદી રૂપે ફોનમાં સેવ થવા જોઈએ. તો જ જીવનનો ખરો સ્વાદ માણવા મળશે.
- બાળકોની સમજણ પર લાઈક, કોમેન્ટ અને શેર કરવાનું ભૂલતા નહીં.

અંતે લેખિકા કહે છે કે ગેજેટ્સ આપણને ત્રણ વાતો શીખવે છે.

1. જે સારું લાગે તેને Save કરીએ.
2. જેનાથી બીજા ખુશ થાય તે Share કરીએ.
3. જે સારું ન લાગે તેને Delete કરીએ.

આ ત્રણ વાત વાસ્તવિક અને ડિજિટલ દુનિયા બંનેમાં લાગુ પડે છે તેવું જણાવતા પુસ્તકને ખૂબ જ સકારાત્મક અંત આપ્યો છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક ‘ડિજિટલ વર્લ્ડ’ બાળકોના સ્વસ્થ ઉછેર અને સ્વસ્થ પેરેન્ટિંગ માટે લખાયેલું સારું એવું પુસ્તક છે. તેમાં દર્શાવેલ પ્રત્યેક બાબતો પૂરેપૂરી રીતે વાસ્તવિક જીવન સાથે જોડાયેલ છે.

આ એક વ્યવહારુ માર્ગદર્શન આપતું પુસ્તક છે. જે સતત સમસ્યાની ચર્ચા સાથે તેના ઉપાયો પણ બતાવે છે. દરેક માતાપિતાએ તેમજ તરુણોએ આ પુસ્તક અવશ્ય વાંચવું જોઈએ.

શિક્ષણ એ જીવનભરની સફર છે. શીખવાનું ક્યારેય અટકતું નથી.

શોધવા માટે હંમેશા નવી વસ્તુઓ હોય છે, પોતાને સુધારવાની નવી રીતો અને નવા પડકારોનો સામનો કરવો પડે છે.

બાળ વિકાસની સાચી સમજણ

(લેખક : મધુરી દેસાઈ)

- ડૉ. ખુશ્બૂ ગરાળા
ગવર્નમેન્ટ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ, જૂનાગઢ.
મો. ૯૪૦૯૧૮૧૬૩૮

બાળકનું મન એક એવું વિશ્વ છે જ્યાં દરેક ક્ષણે વિચારો, સંવેદના, આવેગો, લાગણીઓ, હર્ષ, આંસુ, આનંદ, દુઃખ, ગુસ્સો, અવાજ, મૌન, નિરીક્ષણ, તોફાનો, ટીખળ, અડપલાં, જેવી માનવ સહજક્રિયાઓ એક સાથે ચાલ્યા જ કરતી હોય છે. જેને યોગ્ય માર્ગદર્શન ન મળે તો બાળક ઘણી વાર આ ક્રિયાઓના ધોધમાં ધોવાઈને દિશા શૂન્ય બની જાય છે. જો બાળકને સાચા સમયે સાચું માર્ગદર્શન આપવામાં આવે તો દુનિયાના કોઈ પણ બાળક માટે જિંદગી આસાન થઈ જાય. પરંતુ આપણે સાચા સમયે સાચાં પગલાં લેવાનું ચૂકી જઈએ છીએ અને પછી જીવનભર પસ્તાઈએ છીએ.

આ પુસ્તક બાળક, માતા-પિતા, શિક્ષક સંસ્થાને જોડતો અનોખો સેતુ છે. આ પુસ્તક બાળ ઉછેર ક્ષેત્રે ખૂબ જ મહત્ત્વનું બની રહ્યું છે. પ્રસ્તુત પુસ્તક મુખ્ય ચાર વિભાગમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યું છે

વિભાગ - 1 : માતા પિતા સાથે પ્રારંભિક વાતો

આ વિભાગમાં સમયની માંગ, ઈચ્છાઓ, આશાઓ, કાયબો અને સસલું, વિચારવા જેવું, વાતચીત, ઉછેર, બાળકને શાળામાં ક્યારે મોકલશો ? જેવા ખૂબ જ મહત્ત્વના મુદ્દાઓની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. જેમાં ઉછેર વિશે લેખકનાં મંતવ્યો અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે. 'કેળવણી કહો, ઉછેર કહો, તેની શરૂઆત તો બાળકના જન્મથી જ ગણી શકો. કેટલીક સાવચેતી અને સજાગતા તો ગર્ભધારણની સાથે શરૂ થઈ જતી હોય છે. ગર્ભમાં અભિમન્યુ ઘણું શીખ્યો હતો એ પૌરાણિક કથા જાણીતી છે. ગર્ભધારણ પછી માતાના આચાર-વિચાર, રહેણીકરણી અને વાતાવરણની અસર બાળક પર પડતી હોય છે. વિશેષ કરીને ઘરના વાતાવરણની અસર મા ઉપર વધારે રહેવાની તેથી પિતા અને કુટુંબીજનોને પણ ગણાવી શકાય. જન્મ

પછી ઉછેરનું મહત્ત્વ વધી જાય છે. વિશાળ અર્થમાં જોઈએ તો બાળકમાં રહેલી 'મૂળભૂત શક્તિઓને સફળતાપૂર્વક વિકસાવવી.' બાળકની ક્ષમતાઓ, ભાવનાઓ અને સામાજિકીકરણને સહજ રીતે સફળતાપૂર્વક વિકસાવવાની ક્રિયાને કેળવણી કે ઉછેર કહી શકીશું.

સામાન્ય રીતે જ્યારે એક સરખી ઉમરનાં બાળકોને જોવાનો કે મળવાનો પ્રસંગ આવે છે. ત્યારે માતા-પિતાથી સહજ ભાવે મનમાં પોતાના બાળકની તુલના જાણે અજાણે થઈ જતી હોય છે. પોતાના બાળકને આવડતું હોય તેનાથી ખુશ થાય છે વધારે આવડતું હોય તો ગર્વ અનુભવે છે. પરંતુ પોતાના બાળકને શું નથી આવડતું તેનાથી અસંતોષ અનુભવતાં જણાય છે.

આ સંબંધમાં એક વાત સૌ પ્રથમ સમજી લેવી જરૂરી છે કે, બાળક પોતે પોતાની મેળે ઘણું બધું શીખતું જ હોય છે એને ફક્ત વાતાવરણ, સગવડ અને અવસર આપવાની તેમજ પ્રોત્સાહન આપવાની જરૂર હોય છે અને ઉછેરમાં તેનું મહત્ત્વ ઘણું છે.

બીજી અગત્યની વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એ કે બાળકના વિકાસમાં એક સીડીબદ્ધ ક્રમ હોય છે. તેમાં જો આપણે દસ પગથિયાં ઉઠાહરણરૂપે ગણીએ તો એક બાળક પહેલા પહેલું, ત્રીજું, ચોથું અને પછી બીજું અને પાંચમું આ ક્રમથી વિકાસ કરતું જણાય છે. જ્યારે કોઈ બાળક બીજું ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું આમ દસ પગથિયાં વિકાસનાં પૂરાં કરતું હોય છે, પરંતુ એક વાત નિશ્ચિત છે કે દરેક બાળક પોતાને મળતા વાતાવરણ, સગવડ અને ઔષધ પ્રમાણે સહેજ વહેલું કે મોડું સીડી ચડી જતું હોય છે. સાધારણ સ્થિતિમાં બાળક ક્રમે-ક્રમે વધતું હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે, દરેક બાળક પંદર-વીસ દિવસ કે પછી બે-ત્રણ મહિના આગળ પાછળ શીખતું હોય છે. તેમાં કોઈક વખત

આનુવંશિકતાને કારણે, સંજોગો કે માંગને કારણે સમય વધારે ઓછો લઈ શકે. આ એક હકીકત છે તે સમજીને ચાલવું અત્યંત જરૂરી છે. આ પરિસ્થિતિમાં માતા-પિતાએ સ્વસ્થ અને શાંત મનથી બાળકનું અવલોકન કરી બાળકની શારીરિક ક્ષમતા, ગ્રહણ કરવાની માનસિકતાનો વિચાર કરી બાળકે જે પગથિયું છોડ્યું હોય અને તે આવશ્યક હોય તો તે દિશામાં વાતાવરણ, સગવડ અને અવસર પ્રદાન કરી ધીરજપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો હિતાવહ છે.

વિભાગ-2: વિવિધ ચરણોમાં વિકાસ

આ વિભાગમાં તેઓએ (ક) ટેવો વિકસાવવી જેમાં ધ્યાનથી જોવું, ધ્યાનથી સાંભળવું, એક સ્થાન પર રમવું, કામ કરવું, બેસવાની ટેવ, સ્વયં કરવું, પોતાની મેળે કરવું, મુક્ત રમવું, વાતચીત કરવી પ્રશ્ન પૂછવા, આંગળાઓ ઉપર નિયંત્રણ સ્નાયુ વિકાસની ખૂબ જ સુંદર રજૂઆત કરી છે. (ખ) ક્ષમતાઓ વિકસાવવી જેમાં સજાગતા સ્ફૂર્તિ, કલ્પના શક્તિનો વિકાસ, જિજ્ઞાસા એકાગ્રતા મૌલિકતા સંચય જેવી બાબતોનો ઉલ્લેખ છે. (ગ) અનુકૂળ પરિસ્થિતિઓ જેવી કે વાતાવરણ સગવડ સ્વતંત્રતા વિવિધતા પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન વગેરેની માહિતી છે. (ઘ) બૌદ્ધિક ક્ષમતાની સીડી જેમાં નિર્દેશ અનુસાર કરવું સસાઈથી કરવું વ્યવસ્થિત કરવું પૂરું કરવું સુંદર કરવું સમન્વય કરવો જેવી મહત્વની બાબતોની ચર્ચા છે. (ચ) આવશ્ય ગુણો જેમાં ધીરજ પ્રેમ સૂઝ બૂઝ, અથવા તો સમય સૂચકતા (છ) સર્વાંગી વિકાસ જેમાં શારીરિક વિકાસ, જ્ઞાનેન્દ્રિય વિકાસ, ભાષા બૌદ્ધિક વિકાસ, ભાવનાત્મક વિકાસ, સામાજિક વિકાસ, રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ જેવી બાબતોની ખૂબ ઝીણવટ ભરી ચર્ચા કરી છે.

આમ બીજા વિભાગમાં બાળકોના વિકાસનાં પાસાઓને ચરણોમાં શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે. બધાં જ ચરણો એકબીજા સાથે સંકળાયેલાં હોય છે. એકબીજાં ચરણોની અસર એકબીજાં ચરણો ઉપર પડવાની તેમજ રહેવાની એ સમજણ સાથે તેને ચરણોમાં વિભાજિત કર્યું છે. ચરણોનો ક્રમ બાળકના વ્યક્તિગત વિકાસની દૃષ્ટિએ આવશ્યકતા

અનુસાર બદલી શકાય. માતા-પિતા અને પ્રિ-નર્સરીમાં શિક્ષક બંને પક્ષે વ્યક્તિગત રૂપથી અને બંનેના સહકારથી બધાં જ ચરણનાં પાસાં વિકસિત કરી શક્યાં હશે. તો બાળક આગળના પગથિયા ઝડપે, તેમજ ઉત્સાહભેર ચડી શકશે રૂકાવટ આવવાના પ્રસંગો ઓછા અનુભવશે.

વિભાગ-3: કેળવણીમાં જાગૃતિ અને યોગદાન

ત્રીજા વિભાગમાં મુખ્ય રૂપથી આદર્શ બાળમંદિર અને આદર્શ શરૂઆત. બાળમંદિર અંગેનાં વિવિધ પાસાઓ જેવાં કે સ્થળ, સમય, સંખ્યા, શિક્ષક, મુખ્ય અધ્યાપક, પાઠ્યક્રમ, સંસ્થા, માતા-પિતાનો સહયોગ તેમજ મૂળભૂત આવશ્યકતા વિશે પણ ચર્ચા કરેલી છે.

પાઠ્યક્રમના અનુસંધાનમાં વાર્ષિક, મહિનાવાર, સાપ્તાહિક અને દૈનિક પ્લાનિંગ વિશેની અગત્યતા વિચારી છે. સંસ્થાના માર્ગદર્શનરૂપે શિક્ષકની પસંદગી અને ગુણો વિશેનાં સૂચનો કર્યાં છે. જેમાં જતાં પહેલાં બાળવિકાસના ક્ષેત્રમાં આપણા દેશમાં તેમજ બહારના દેશોમાં જે કાંઈ ગતિવિધિ દ્વારા ઈતિહાસ બન્યો તેનો આછો પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. ત્યાર પછી અર્વાચીન પરિસ્થિતિમાં ડોકિયું કર્યું છે. અત્યારની પરિસ્થિતિ ઘણી જ બદલાયેલી છે.

અહીં પાઠ્યક્રમ વાતાવરણને તેમજ પરિસ્થિતિને અનુરૂપ સાચું માર્ગદર્શન પૂરી પાડતી નર્સરી શાળાઓ અસ્તિત્વમાં વધે તેની આશા રાખી છે. અંત ભાગમાં બે-ચાર પ્રયોગોના અનુભવોને આવરી લીધા છે. આ પ્રકારના આયોજનથી બાળકો શિક્ષકોની વધારે નજીક આવી શકે છે.

વિભાગ-4: પ્રસંગો અને ફોટોગ્રાફ્સ

અંતિમ વિભાગમાં પ્રસંગોને ઉદાહરણ સ્વરૂપે વર્ણવ્યા છે. અહીં લખ્યું છે કે, બાળકો સાથે કામ કરતા તેમને સમજાવવાનો પ્રયાસ કરીશું તો તેઓ ઘણું બધું શિખડાવતા અને સમજાવતા હોય છે જે બાળકો મુક્ત પણે વાતચીત કરતા હોય છે. તેને લગતા પ્રસંગો અને ફોટોગ્રાફ્સ સુંદર રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે.

“પુસ્તક રિવ્યૂ: જય હો”

(લેખક : શ્રી જય વસાવડા)

- સ્નેહલ ડી. કાછડિયા
શ્રી ખખલા પ્રાથમિક શાળા, વાંકાનેર.
મો. ૯૬૩૮૧૨૬૧૧૧

બાળ વિકાસ સંદર્ભે આધુનિક પડકારો, સામાજિક પ્રવાહો, આધુનિકતા, શહેરીકરણની સાથે સાથે તરુણોની સમસ્યાઓનું નિરાકરણ અને માર્ગદર્શન આપતું પ્રેરણાદાયી પુસ્તક એટલે “જય હો”

“બાળક પૂછે છે સમસ્યાઓ સાથે ઘડીક રમું બહાર હું?”

“જય હો” કહે છે થોભ જરા ખોલી નાખું મનના દ્વાર “હું.”

વિજેતાઓ કોઈ અલગ કામ નથી કરતા પણ તેઓ દરેક કામ અલગ રીતે કરતા હોય છે. કુગ્ગાને જોઈ સુંદર વાક્ય યાદ આવે છે કે “જે બહાર છે એ નહીં પરંતુ જે અંદર છે તે માણસને ઉપર લઈ જાય છે.” ક્યારેક કોઈ ટ્રક પાછળ લખેલું એક વાક્ય પણ જીવન બદલવા માટે કાફી હોય છે. આપણી પાસે તો મહાનુભાવોના જીવનનો સુંદર મજાનો પ્રેરણાત્મક ખજાનો હાજર જ છે. તેમાંથી પ્રેરણા લઈ જીવનને એક નવા જ મુકામે પહોંચાડી શકાય છે. અન્યના ભવિષ્યને શ્રેષ્ઠ અને સુંદર આકાર આપનારાં મહાનુભાવોનાં જીવન ખૂબ જ રોચક, અદ્ભુત અને માર્ગદર્શક હોય છે. તેઓની નિષ્ફળતા પણ સફળતાનાં શિખરોથી ચમકતી હોય છે. એમના વિચાર, કાર્ય, વર્તન અને સ્વભાવ ક્ષણે ક્ષણે જાણે પ્રેરણારૂપી વરસાદનો છંટકાવ કરતાં જોવા મળે છે. તેઓ બાળપણમાં સામાન્ય બાળકની જેમ જ જીવન વ્યતીત કરે છે પરંતુ અમુક ક્ષણો તેના જીવનના ટર્નિંગ પોઈન્ટ સમાન હોય છે તેવી જ રીતે આ મહાનુભવોના જીવન પણ આપણા માટે જીવનના હકારાત્મક ટર્નિંગ પોઈન્ટ બની રહે તે માટે અહીં એક સુંદર મજાના પુસ્તકની રચના કરવામાં આવી છે. જેની વાત આપણે આજે કરવાની છે.

હા, મારે આજે અહીં જય વસાવડા સાહેબે લખેલ

“જય હો” પુસ્તકની વાત કરવી છે કે જેના લેખક પોતે જ નિષ્ફળતા સામે સફળતાનો ડંકો વગાડનાર શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ છે. જય વસાવડા સાહેબનો જન્મ છઠ્ઠી ઓક્ટોબર 1973 ના રોજ થયો હતો. તેઓ 1 થી 8 ધોરણમાં ક્યારેય પણ સ્કૂલે ગયા ન હતા અને ઘરે જ શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. તેમની કારકિર્દી રાજકોટના સામાન્ય સમાચારપત્રોના લેખોથી શરૂ થઈ હતી. તેઓએ મનોરંજન, સાહિત્ય સિનેમા, રમત-જગત, યુવાધન, રાષ્ટ્રપ્રેમ અને વિશ્વના જ્ઞાનને ઉજાગર કરતાં કેટલાંય પુસ્તકો લખ્યાં છે. જેમાં જંગલ, જય શ્રી કૃષ્ણ-JSK, life@kite, નોલેજ નગરિયા, આવાં તો કેટલાંય પ્રેરણાદાયી પુસ્તકોની ભેટ આપી છે જેમાંથી “જય હો” પુસ્તકની 10000 નકલ વેચાઈ ચૂકેલ છે. આ પુસ્તક રીમઝીમ ક્રિએશન દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે.

લેખકે પોતાના નામ અને આધુનિક જીવનના પડકાર સામે બાળકો, તરુણોએ તેમજ માતાપિતા અને માણસમાત્રએ કઈ રીતે વિજય પ્રાપ્ત કરી મુસીબતોના મહાસાગરમાં શ્રદ્ધા અને પુરુષાર્થના સથવારે તોફાનો સામે મંજિલ પામવાની વાત સાથે આ પુસ્તકનું નામ “જય હો” શીર્ષક સર્વથા યોગ્ય જ રાખેલ છે. જીવનમાં વિજયનાદનો જય જયકાર કરતું પુસ્તક એટલે “જય હો.”

આ પુસ્તક કોઈ નવલકથા આધારિત નથી પરંતુ તેમાંથી કેટલીય નવલકથાઓને વાચા મળતી જણાય છે. સ્પાઈડરમેન, વોલ્ટ ડિઝની, જહોન્સન, બરાક ઓબામા, સ્ટીવ જોબ્સ જેવાં અગણિત મહાનપાત્રોના જીવનના ઉતાર-ચઢાવને જીવંત રીતે રજૂ કરી પ્રેરણાને જીવનમાં ઓળખોળ કરવાનો યથાયોગ્ય પ્રયાસ કરેલ છે. તેમના જીવનમાં બનેલી અમુક આઘાતજનક ઘટનાઓ બાદ પણ તેમનો આત્મવિશ્વાસ અને દૃઢ મનોબળ સમસ્યાઓને

“બાય બાય” કહેવા માટે કાફી થઈ પડેલ છે.

તેમાં પણ કેન્સર સામે લડતી વિસાની હિંમત તો જિંદગીની જિંદાદિલીનું શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ છે. પુસ્તકની આંતરિક બાબતો તો જીવનને મહેકતું બનાવવા કાફી છે પરંતુ આ પુસ્તકના મુખપૃષ્ઠ પર તેજોમય જયસાહેબનો ચહેરો, સિંહની મુખાકૃતિ, હાથની મુઠ્ઠી દશ્યમાન થાય છે. જેમાં તેજોમય ચહેરો મુશ્કેલી સામે હિંમતથી સિંહગર્જના સાથે લડી મુસીબતોને મુઠ્ઠીમાં કચડી દુનિયાને મુઠ્ઠીમાં કરવાની બાબત તરફ ધ્યાન નિર્દેશિત કરે છે તેમજ પાછળના ભાગમાં મધદરિયે કૂદકા મારતા ચાર તરુણો અને “રાખમાંથી બેઠા થવાના” કવિ શ્રી હર્ષ ભ્રમ્મભટ્ટની સુંદર કવિતા આપવામાં આવી છે.

આ પુસ્તકમાં આપેલ દરેક લેખ સરળ, રસાળ, સહજ અને સ્પષ્ટ ભાષામાં લખાયા છે. વાક્યરચના અને લેખનશૈલી વિચારવંત અને જુસ્સાપ્રેરક છે. જે વાચકોની જિજ્ઞાસાને શરૂઆતથી અંત સુધી જકડી રાખે છે.

પુસ્તકનો સારાંશ આરંભ અને અંતમાં સુંદર રીતે વણતા શરૂઆત ઝવેરચંદ મેઘાણીની “કવિતા આગે કદમ”થી અને અંત “અમે જોગી બધા વરવાં સ્મશાનો હુંઢનારાઓ” કવિ કલાપીની કવિતાથી કરી છે. જીવનમાં આવતા ઉતાર ચડાવ સામે ખમીરવંતા, નીડર, સાહસ અને શૌર્યથી લથપથ કેટલાયે જીવનચરિત્રના પ્રેરણાદાયી જીવનની જીવંત વાતો અહીં સુંદર રીતે રજૂ કરવામાં આવી છે.

1. સાહસ અને શૌર્ય

જેમાં...

- રસ્તો નહીં જડે તો રસ્તો કરી જવાના, થોડા અમે મૂંઝાઈ મરી જવાના.
 - તું હાથની મુઠ્ઠી વાળી જો, રેખાઓ બધી બદલાઈ જશે.
 - ડર એવો ડાર્કરૂમ છે જ્યાં નેગેટિવ પ્રક્રિયા ચાલે છે.
 - જિંદગી કી યહી રીત હૈ હાર કે બાદ હી જીત હૈ.
- જેવા કેટલાય પ્રશંસનીય લેખ આપવામાં આવેલ

છે. જેમાં સાહસ અને શૌર્યથી ભરપૂર વાતોને સુંદર મજાનાં દૃષ્ટાંતો સાથે વણીને રજૂ કરવામાં આવી છે.

2. તક અને તૈયારી

- સ્પાર્ક, ચિનગારી, તણખો.
- મેડનેસ ઓફ માર્ક્સ: ગ્રહણશક્તિનું વરદાન કે ગોખણપટ્ટીના ગુણગાન....
- એડ્મિશન, રિજેક્શન, એજ્યુકેશન..
- સ્ટોપર ટુ ટોપર્સ: ટોપટેનનું ગુલાબી ઘેન ...
- લર્ન ફ્રોમ લાઈફ... વિશ્વ એ જ વિદ્યાલય...

આવા કેટલાય લેખો દ્વારા બાળક, વિદ્યાર્થી, તરુણોને અત્યારની શિક્ષણવ્યવસ્થા, પરીક્ષાપદ્ધતિને કઈ રીતે હળવાશથી લેવી તેનું સુંદર મજાનું જ્ઞાન પીરસ્યું છે. પરીક્ષાને જીવનનો એક ભાગ ગણાવ્યો છે અને વળી વળીને કહ્યું છે કે પરીક્ષા જીવન નથી. સાથે સાથે પરીક્ષાના બોજ તળે કચડાઈ જવા કરતાં પરીક્ષાને તમારા પગ તળે કચડી નાખવાની જુસ્સાભરી વાત કરી સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓમાંથી રમતા રમતા હળવાશનો મજાનો એકડો ઘૂંટવાનો પ્રયાસ કરેલ છે.

3. જિગર અને જ જીવન

- જીવનમાં છો હેરાન પરેશાન તો જાણો આ નટખટ વિજ્ઞાન.
- પગમાં પડી રહેશો તો કોઈ નહીં પૂછે, અહીં સૌ કાપે છે ઊડતા પતંગને...
- તારી જ દેણ છે પ્રભુ મારી સમગ્ર જિંદગી, મારું કશું જશે નહીં જ્યાં ચાહે ત્યાં પ્રહાર કર...
- એટલે જ તો કાળ સામે છું અડીખમ આજ પણ બાજીઓ હારી જશે હિંમત હજી હારી નથી.
- સુપર હીરો તમને જિંદગીમાં શું શીખવી શકે?
- રોતે રોતે હસના શીખો હસતે હસતે રોના, જીતની યાબી ભરી રામને ઉતના ચલે ખિલૌના...
- ડહાપણના ડાયમંડનો નેકલેસ
- ફેઈલ્યોરના ફાયદા નિષ્ફળતા એ સફળતાની બુનિયાદ છે....

આમ ત્રીજા વિભાગમાં જિગર અને જિંદગીની સુંદર મજાની વાતો કરી છે. જેમાં ગમે તેવી મુસીબત સામે ઘૂંટણિયા ટેકવી બેસી જવા કરતાં યોગ્ય માર્ગ શોધી આધ્યાત્મિકતા અને સમજના સથવારે આગળ વધવાની વાત કરી છે અને જીવનમાં આવતા સુખ દુઃખને સાથે રાખી નિષ્ફળતા પછી મળતી સફળતાને એટલે કે જીવનમાં સુખ અને દુઃખ તો ટકા છાંયડા જેવાં છે સુખ પછી દુઃખ આવે છે તેમ દુઃખ પછી સુખ આવવાના છે તેને સ્વીકારી અને જીવનને ભરપૂર જીવવાની વાત કરી છે.

આ ત્રણ વિભાગો અંતર્ગત કુલ 50 લેખોને આ પુસ્તકમાં સમાવવામાં આવ્યા છે. જેમાં આપવામાં આવેલા “બુસ્ટર ડોઝ” એ લેખોમાંથી મળેલ જડીબુટ્ટી સમાન છે. જેમાં મોરારિબાપુ, સચિન તેંડુલકર, જય વસાવડા, નરેન્દ્રભાઈ મોદી જેવા કેટલાય અઢળક નિષ્ફળતા પછી સફળતાનો ડંકો વગાડનાર પ્રેરણાદાયી જીવનને વાચા આપી છે.

દરેક લેખને અંતે “પાવરપંચ” આપવામાં આવેલ છે. જે ખરેખર થાકી, હારી, નિરાશ બનેલા તરુણો માટે “શક્તિના બાટલા” નું રૂપક પૂરું પાડે છે.

પાવર પંચના અમુક અંશો..

- “કિસ્મતની બાબતમાં જે ખરાબ છે એ જ સૌથી સારું પણ છે એ સતત બદલાય છે.”
- “જિંદગી તમને જો રડવાનાં સો કારણ આપે તો એને બતાવી દો કે તમારી પાસે હસવાનાં હજારો કારણ છે.”

આવી જ રીતે ઘણા પાવરપંચ હાસ્ય સાથે જીવનને જુસ્સાથી ભરતા પણ જોવા મળે છે જેમાંનું એક...

- “જિન તુફાનો મેં લોગો કે આશિયાને ઊડ જાતે હૈ,
- ઉન તુફાનો મેં હમ અપને ચડી બનિયન સુખાતે હૈ.”

આ પુસ્તકમાં આવતા કેટલાય સંવાદો તો જીવનભર મનરૂપી તિજોરીમાં સંગ્રહવા લાયક છે.

મેનેજમેન્ટના ફૂલ ફંડાઝ આપતા હોટ કરિયર કહે

છે “લોકો સાથે પછી પહેલા જાત સાથે સંબંધ કેળવો. આજનો નહીં આવતીકાલનો અંદાજ અભિગમ જાણતા નહીં અભિગમ બદલતા શીખો. આંકડા જ નહીં આયોજન, માહિતી નહીં સર્જન માં રમતા શીખો... જેવું કેટલુંય...

- ડોન્ટ કાય જસ્ટ ટ્રાય.
- આપણને મળતાં દુઃખો અને અન્યને મળતા સુખોને જીવનમાં સર્જાતી બે પ્રકારની દુર્ભળતા ગણાવી છે.
- કશુંક મેળવવા માટે કશું કીમતી ગુમાવવું પડે છે.
- આફ્ટર ઓલ ટુમોરો ઈઝ ધ અનધર ડે

જીવન કે જવાબદારીથી હારી ગયેલા નિરાશાની ગર્તામાં ધકેલાઈ ગયેલા માટે તો આ પુસ્તક આશીર્વાદરૂપ અને સોનેરી શિખામણોથી ભરપૂર છે. જેનાથી જીવન જીવવા જેવું લાગશે. મુસીબતો બરફના પહાડ જેવી લાગશે ક્ષણભંગુર.

- આ પુસ્તકમાં કોઈ પરિકલ્પનાઓ નથી પરંતુ જાત અનુભવ કરી ચૂકેલાં જીવંત જીવનચરિત્રોની હારમાળા છે. જેના દ્વારા જીવનમૂલ્યોનો સાંભેલાધાર વરસાદનો લ્હાવો લઈ શકાય એમ છે.
- આ પુસ્તકે 66 જેટલા લોકોને આપઘાત કરતા અટકાવ્યા.
- કેટલાય લોકોનાં ડિપ્રેશન દૂર કર્યાં.
- કેટલાયના ભાંગી પડેલા જીવન કે કેરિયરનો સધિયારો બન્યું.

ટૂંકમાં કહીએ તો લેખોએ ક્યાંક ખુમારી, આત્મવિશ્વાસ, પરોપકાર, જિંદાદિલી, વીરતા, નીડરતા સાહસ, જિજ્ઞાસા જેવાં મૂલ્યોને જીવંતતા આપી છે.

અંતે કહેવાનું મન થાય છે કે આંખમાં ઈમાનદારી, હૈયામાં જોમ, હાથમાં પુરુષાર્થ, સ્મિતમાં ધૈર્ય, શબ્દોમાં ખુમારી, શ્રવણમાં સમજદારી, કાર્યમાં ખેલદિલી અને ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ, સાથે જિંદગીની આગને મહેકતા બાગમાં ફેરવવાની વાત એટલે પુસ્તક “જય હો.”

બાળ કેળવણી : દરેક માતા-પિતાને બાળકેળવણી શીખવતું અનોખું પુસ્તક

(લેખક : શ્રી રાજેશ ધામેલિયા)

- રિપલકુમાર પરીખ
મો. ૯૮૨૪૭ ૦૨૦૨૬

‘બાળક એ વિશ્વની સર્વોત્તમ પાઠશાળા છે.’ આ પાઠશાળામાં દરેક માતા અને પિતાએ જાતે ભણવાનું છે. જો તેમણે તેમનાં બાળકને સારું ભવિષ્ય આપવું હોય, દેશનાં સારા નાગરિક બનાવવાં હોય તો, તેમણે બાળકને કેળવતાં પહેલાં એ શીખવું ખૂબ જ જરૂરી છે કે તેમણે બાળકને કેવી રીતે કેળવવાનું છે. દરેક માતા - પિતા બાળકને સારી કેળવણી આપીને ફક્ત તેમનું જ નહીં પરંતુ આખા દેશનું ભવિષ્ય બદલવાનાં છે. આપણી આવતીકાલ આપણાં બાળકોનાં જ હાથમાં છે ત્યારે સારી રીતે બાળકોને કેળવવા માટે દરેક માતા - પિતાની કેળવણી ખૂબ જરૂરી છે. બાળક નામની આ અદ્ભુત પાઠશાળામાં આપણે શું શીખીશું તેનો આધાર આપણી બાળ કેળવણી પર છે. આવા જ સુંદર ‘બાળ કેળવણી’ના વિષયને ખૂબ જ ઊંડાણપૂર્વક સમજવો હોય તો એક અદ્ભુત પુસ્તક વાંચવા જેવું છે, ‘બાળ કેળવણી’. આ પુસ્તકના લેખક છે - ‘શ્રી રાજેશ ધામેલિયા’.

બાળકનું હિત જેમનામાં વસેલું છે અને શિક્ષણમાં સમૂળગી ક્રાંતિ અંખે છે એવા શ્રી રાજેશભાઈ ધામેલિયા ભાવનગરનું હીર છે. સુરતમાં શિક્ષક તરીકે સેવારત શ્રી રાજેશભાઈએ આ ‘બાળ કેળવણી’ પુસ્તક ઉપરાંત ‘સાચી જોડણી લાગે વહાલી’ અને ‘ભાષા સજ્જતા’ જેવાં ઉત્તમ પુસ્તકોની સમાજને ભેટ ધરી છે. શ્રેષ્ઠ શિક્ષક, ઉત્તમ સર્જક અને અસરકારક વક્તા એવા શ્રી રાજેશભાઈ ‘ભાષા સંવર્ધન’ અંગે પણ મહત્વનું કાર્ય કરી રહ્યા છે.

લેખક શ્રી મોહનલાલ વાઘેલા ‘પ્રયાસી’ આ પુસ્તક પ્રત્યે અહોભાવ પ્રગટ કરતાં લખે છે, ‘શિક્ષણમાં રહેલું અંતર્યામિ જ્યારે સૌંદર્યવાન બનીને પ્રગટ થાય છે ત્યારે એક ઘટના બને છે મનભાવન. આવી ઘટના તે આ : ‘બાળ કેળવણી’. અહીં શિક્ષકત્વ રહ્યું છે કેન્દ્રસ્થાને અને

પછી શિક્ષણની ચોપાસનાં અનેકાનેક પાસાંઓ અભિવ્યક્ત થયાં છે. આ અભિવ્યક્તિનો નિજાનંદ છે રાજેશ ધામેલિયામાં, જે અહીં શિક્ષણ સાથેની ગોષ્ઠિ પેઠે પ્રસ્તુતિ પામ્યો છે જેને માણતાં પ્રસન્નતા થાય છે. લેખકનો ઉદ્દેશ અહીં છે, સંતાનો અને વિદ્યાર્થીઓની શૈક્ષણિક અને ચૈતસિક પ્રગતિ સાધવાનો. સવિશેષ વાલીઓને ગર્ભાધાન પૂર્વેથી લઈ, બાળઉછેર ને તે પછી શાળા પ્રવેશ ને શિક્ષણ ભીતરની વિવિધ બાબતોથી સામાજિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં વૈજ્ઞાનિક માર્ગદર્શન ને માર્ગસૂચનનો પણ છે. ઉચિત દોરવણી વાલીઓને, સંતાનોને તથા શિક્ષકોને આપવાનું પણ અભિપ્રેત છે. વળી અહીં લેખકની વાતો ઉબળક નથી પણ સંતાનોના/વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિત્વ ખિલાવટની છે.’

શિક્ષણક્ષેત્રે અનેક પ્રતિષ્ઠિત પુરસ્કારો અને સન્માન મેળવનાર શ્રી રાજેશભાઈ આ પુસ્તક વિશે લખે છે, ‘બાળકની સફળતા કે નિષ્ફળતાનું સૌથી મોટું કારણ તો માતાપિતા જ છે. જો માતાપિતાને જ તાલીમ આપવામાં આવે તો બાળકનું ભવિષ્ય જરૂર ઉજજવળ બને. મોટાભાગનાં માતાપિતાને બાળઉછેર વિશે કે બાળમનોવિજ્ઞાન વિશે કંઈ જ ખબર નથી હોતી. બાળકનાં રસ, રુચિ, કૌશલ્ય કે બાળકની અનુકરણશક્તિ, જિજ્ઞાસાવૃત્તિ વગેરે શું કહેવાય તેનો ખ્યાલ સુધ્ધાં હોતો નથી. તેમને તો એક જ તમન્ના છે કે મારું બાળક હોશિયાર બને, પહેલો નંબર લાવે. આ એક જ લક્ષ્ય તેમને દેખાય છે. પરંતુ લક્ષ્ય હાંસલ કરવા શું કરવું જોઈએ? ક્યા રસ્તે ચાલવું જોઈએ? તેની પણ ખબર ક્યાં છે? ઘણાં માતાપિતાને એ પણ ખ્યાલ નથી કે બાળકના મગજનો સૌથી વધુ વિકાસ તો પાંચ વર્ષ સુધીમાં થાય છે અને તેમાં પણ અતિ મહત્વનો સમય તો ગર્ભાવસ્થાનો હોય છે. જે સમયે તેને યોગ્ય કેળવણી આપવી જોઈતી હતી તે સમય તો

ક્યારનોય ચાલ્યો ગયો. ગર્ભાધાનની પૂર્વ તૈયારીથી લઈને બાળકો શાળાકીય શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે ત્યાં સુધીનાં મહત્વનાં મુદ્દાઓનો ટૂંકસાર રૂપે અહીં નિર્દેશ કર્યો છે. અહીં જે બાબતો દર્શાવી છે તેનો ધીરજ, ખંત અને ચીવટપૂર્વક અમલ કરવામાં આવશે તો બાળકનું ભવિષ્ય જરૂર ઉજ્જવળ બનશે.’

ગર્ભાધાનની પૂર્વતૈયારી, નવજાત શિશુનું સ્વાગત, સંતાનના ઉછેરમાં પિતાનું યોગદાન, બાળવાર્તાઓ, તમારાં સંતાનોને આપો સમયની અમૂલ્ય ભેટ, શિક્ષણનાં માધ્યમની પસંદગી, બાળવિકાસમાં રમતનું મહત્વ, બાળકોને કરાવો પુસ્તક સાથે મૈત્રી, સમયપાલન અને ઠોઠ નિશાળિયા બન્યા વિશ્વવિભૂતિઓ જેવાં અદ્ભુત પાંત્રીસ પ્રકરણમાં વહેંચાયેલા અને અનુભવી કલમે લખાયેલા આ પુસ્તકનાં પાને પાને સુવર્ણમુદ્રાઓ અંકિત થયેલી છે, જે દરેક માતાપિતાએ મેળવવી જ જોઈએ.

- દંપતીએ ગર્ભાધાનથી લઈને બાળક મોટું થઈ જાય ત્યાં સુધી તેની સંભાળ લેવા સતત જાગરૂકતા દાખવવી જોઈએ. ત્યારબાદ મિત્રભાવે વર્તી

સંતાનના વિકાસમાં માર્ગદર્શકની ભૂમિકા ભજવવી જોઈએ.

- બીજા બાળકના ઉછેર વખતે પહેલું બાળક ભુલાઈ ન જાય, પહેલું બાળક માનસિક તાણ ન અનુભવે વગેરે બાબતોનો પણ ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.
- બાળકને વધારે પડતાં લાડ લડાવવાથી તેનો વિકાસ થવાને બદલે તે પંગુતા અનુભવે છે.
- તમે બાળકોને જો કોઈ અમૂલ્ય ભેટ આપવા માંગતા હો તો તે છે - સમય. તમારાં સંતાનોને તમારો અમૂલ્ય સમય આપો.
- જીવનમાં પુસ્તકોનું સ્થાન અનોખું છે. બાળપણથી સંતાનોને પુસ્તકપ્રેમી પુસ્તકોનાં મિત્ર બનાવવા એ માતાપિતા તરફથી બાળક પ્રત્યે કરેલું મહાન કાર્ય ગણાશે.
- આપનું સંતાન શાળાકીય પરીક્ષામાં ઉચ્ચ પરિણામ લાવતું ન હોય તો ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. પરંતુ તેનાં રસ, રુચિ, કૌશલ્ય પારખી યોગ્ય પ્લેટફોર્મ પૂરું પાડવાની જરૂર છે, તેમ કરવાથી તે પણ જીવનમાં જરૂર પ્રગતિ કરી શકશે.

બાપુનાં બાળનાટકો

(સંપાદક : શ્રી વાસુદેવ સોઢા)

મહાત્મા ગાંધી ભલે સદેહે આપણી વચ્ચે હયાત નથી, પરંતુ તેમણે આપણને આપેલાં અણમોલ મૂલ્યો, જે ખરેખર તેમણે જીવી જાણ્યાં છે, તેવાં સત્ય અને અહિંસા ઉપરાંત તેમનું મેનેજમેન્ટ, તેમની આકરી પ્રતિજ્ઞા, સર્વ ધર્મ સમભાવ વિશે આપણે સૌ જાણીએ છીએ. પરંતુ આપણી નવી પેઢીને ખૂબ જ સરળતાથી મહાત્મા ગાંધીનાં આવા અણમોલ મૂલ્યો સમજાવવાં હોય તો તે માટે એક સરળ રીત છે, ‘બાળનાટકો’.

‘બાપુનાં બાળનાટકો’ એક ખૂબ જ અદ્ભુત પુસ્તક છે. જે પ્રાથમિક શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ જ સરળતાથી મહાત્મા ગાંધીનાં જીવનમૂલ્યોને સમજાવે છે. આ પુસ્તકનાં નાટકો શાળાનાં સ્ટેજ પર સરળતાથી ભજવી

શકાય તેવાં છે. કુલ 18 નાટકો સંગ્રહિત આ ‘બાપુનાં બાળનાટકો’ પુસ્તકનું સંપાદન શિક્ષણ ક્ષેત્રે અમૂલ્ય યોગદાન આપનાર શિક્ષક, પ્રાધ્યાપક, સાહિત્યના અનેક પુરસ્કારોથી સન્માનિત ઉત્તમ લેખક શ્રી વાસુદેવ સોઢાએ કર્યું છે.

પ્રસ્તાવનામાં શ્રી વાસુદેવ સોઢા લખે છે, ‘ગાંધી મૂલ્યોને બાળક નાનપણથી જ સમજે, એટલું જ નહીં પણ જીવનમાં તેનું મહત્વ છે તે ઉતારે અને જીવનશૈલી જ એવી બનાવે ને જીવે. ઉપદેશોથી કામ સરતું નથી, પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવ દ્વારા જ મૂલ્યો આત્મસાત્ થઈ શકે છે. મૂલ્યરોપણનો માનવજીવનનો ઉત્તમ તબક્કો હોય તો તે પ્રાથમિક શાળાના સમયનો ગાળો છે. બચપનમાં જ જે ટેવો

કે સુટેવો મેળવે છે તે જીવન પર્યંત બાળકમાં રોપાયેલ હોય તો કોઈ ને કોઈ રૂપે, કોઈ ને કોઈ તબક્કે ખીલી ઊઠે છે. ગાંધી મૂલ્યો ખૂબ જ સહજ અને સરળતાથી રજૂ થાય, બાળકો એ નાટકો ભજવી શકે, સમજી શકે તેવાં બાળનાટકો છે. શાળાઓમાં આ નાટકો ખૂબ જ સરસ રીતે ભજવાશે. ને મહાત્મા ગાંધીનાં મૂલ્યો બાળકો સમજીને જીવનમાં ઉતારશે તો અમારો આ નાનો પ્રયાસ સાર્થક બનશે.’

આ પુસ્તકનાં બાળનાટકો વિદ્વાનજનોની કસાયેલી કલમે કલમબદ્ધ થયાં છે. સ્વ. ધીરજ ગોસાઈ (પૂર્વ ડાઈરેક્ટર, આકાશવાણી) ઉપરાંત સાહિત્યકારોશ્રી ભારતીબેન ગોહિલ, શ્રી ગોરધન ભેસાણિયા, ડૉ. કિશોર

સાધુ, શ્રી વાસુદેવ સોઢા ઉપરાંત ઘણા અનુભવી સાહિત્યકારોએ આ બાળનાટકો રચ્યાં છે.

અહીં લખાયેલું દરેક બાળનાટક એક આગવી શૈલીમાં લખાયેલું છે. જેમકે કોઈ બાળનાટક ભવાઈ શૈલીનું છે, તો કોઈ યુવાનોને સંબોધિત કરતું છે, કોઈમાં સાબરમતી આશ્રમ જીવંત થયો છે, તો કોઈ બાળનાટકમાં અકબર અને બીરબલના સંવાદો દ્વારા ગાંધીજીનાં મૂલ્યો સમજાવાયાં છે. દરેક બાળનાટકની શરૂઆત ગાંધીજીનાં દુર્લભ ફોટોગ્રાફથી થાય છે. જે આ પુસ્તકને યાદગાર બનાવે છે. મહાત્મા ગાંધીની જન્મજયંતી અને પુણ્યતિથિ પર આ બાળનાટકો શાળામાં ચોક્કસથી ભજવવાં જોઈએ, તેવું આ ગાંધીપ્રેમીનું ચોક્કસ માનવું છે.

ઈશ્વરના ઓટોગ્રાફ

ઈશ્વરના અંશનું સ્વાગત, સ્વીકાર, સત્કાર

(લેખક : શ્રી ભદ્રાયુ વચ્છરાજાની)

ભગવાનને હજુ પણ આપણા સૌ પર વિશ્વાસ છે, તેનો પુરાવો એ છે કે ભગવાન તેમનો અંશ પૃથ્વી પર દરરોજ મોકલી રહ્યા છે. તે અંશ એટલે કે પૃથ્વી પર જન્મ લેનાર દરેક નવજાત શિશુ. હવે, આપણે આ ઈશ્વરના અંશનું કેવી રીતે સ્વાગત કરીએ છીએ? તેનો કેવી રીતે સ્વીકાર કરીએ છીએ અને કેવી રીતે સત્કાર કરીએ છીએ, તેના પર આપણી ભગવાન પ્રત્યેની આસ્થા ઉપરાંત આપણી વૃદ્ધાવસ્થાનો પણ આધાર રહેલો છે. આપણે ઈશ્વરના અંશનું સ્વાગત કરવા માટે શું ખરેખર તૈયાર હોઈએ છીએ ખરા? કે ફક્ત મમ્મી - પપ્પા બનવાનો હોદ્દો મેળવવો જ આપણા માટે પૂરતું છે. શું આપણને આપણા બાળકનો યોગ્ય ઉછેર કરતાં ખરેખર આવડે છે? શું બાળઉછેરની એક મહત્વપૂર્ણ જવાબદારી અને આવડત આપણામાં છે? જો ના તો આવી જ બાળઉછેરની બારાક્ષરી શીખવતું અદ્ભુત પુસ્તક એટલે ‘ઈશ્વરના ઓટોગ્રાફ.’

પ્રા. ડૉ. ભદ્રાયુભાઈ વચ્છરાજાની સાહેબના સુમુખે કહેવાયેલી યૂટ્યૂબ શ્રેણીનો પુસ્તક સ્વરૂપે આસ્વાદ એટલે ‘ઈશ્વરના ઓટોગ્રાફ.’ અહીં મને મહાભારતમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને સંબોધીને કહેલી ભગવદ્ગીતાની યાદ આવી ગઈ. જેમ કુરુક્ષેત્રની યુદ્ધભૂમિ પર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને દિવ્ય ગીતાજ્ઞાન આપે છે અને તે ગીતાજ્ઞાન અત્યારે આપણી પાસે ગ્રન્થસ્થ થયેલું છે. તેવી જ રીતે યૂટ્યૂબ પરના ભદ્રાયુભાઈના ઓડિયો સંગ્રહને ઝેડ-કેડ પબ્લિકેશને પુસ્તકનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. જે ખરેખર ઉત્તમ સાહિત્યિક સેવા છે.

પૂજ્ય મોરારિબાપુ જેમને ‘કલમ અને કાયાથી ગણપતિ’ કહીને નવાજે છે અને જાણીતા ચિન્તક શ્રી ગુણવંતભાઈ શાહ જેમને ‘તેજસ્વી અને ઓજસ્વી શિક્ષણકાર’ કહીને સન્માને છે તેવા ઉત્તમ શિક્ષણવિદ્ શ્રી ભદ્રાયુભાઈ વચ્છરાજાનીનું આ પુસ્તક બાળઉછેર ક્ષેત્રે દરેક નવા બનતાં મમ્મી- પપ્પાને નવી રાહ ચીંધે છે. આપણને

નવી પેઢીને પ્રેમપૂર્વક અને જવાબદારીપૂર્વક ઉછેર કરતાં શીખવે છે.

શ્રી ભદ્રાયુભાઈએ આ પુસ્તક ‘કન્હૈયા’ માંથી ‘શ્રીકૃષ્ણ’નું ઘડતર કરનાર શ્રી યશોદામૈયાને અર્પણ કર્યું છે. અહીં તેઓ શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું વિધાન ટાંકે છે કે, ‘ઈશ્વરને હજુ આપણામાં શ્રદ્ધા છે તેથી તે પોતાનો એક પ્રિયતમ અંશ આપણા ઘરે મોકલે છે.’ કેટલો અદ્ભુત વિચાર છે આ. અહીં તેઓ એ પણ જણાવે છે કે કવિવર ટાગોરે તેમને આ પુસ્તકનું શીર્ષક મોકલ્યું, ‘ઈશ્વરના ઓટોગ્રાફ.’ આગળ તેઓ લખે છે, ‘મારી પાકી શ્રદ્ધા છે કે આપણે ઘરે બાળક જન્મ લે છે એ ઈશ્વર જ છે અને એ ઈશ્વર જ છે એમ માનીને આપણે એનું સ્વાગત કરવાનું છે, સ્વીકાર કરવાનો છે અને તેનો સત્કાર કરવાનો છે. મમ્મી-

પપ્પાને એટલું ફરી યાદ અપાવું કે, તમે તમારાં સંતાનનાં માલિક નથી કિન્તુ કેવળ માળી છો.’

એક જ બેઠકે માણી શકાય તેવું અદ્ભુત આ પુસ્તક 151 નાના મણકામાં સમાયેલું છે. ગર્ભાવસ્થાથી પુષ્કવયના બાળકના ઉછેર સુધીનો સમયગાળો સરળતાથી સમજાવતા આ પુસ્તકનો એક મણકો માણીએ.

‘ઈશ્વરના ઓટોગ્રાફ તમારે ત્યાં જે આવ્યા છે તે ઓટોગ્રાફને ઉકેલવાની પ્રક્રિયા એ બાળઉછેર છે. એમને મુક્ત રીતે, એમની રીતે મૌલિકતાથી, એમની પોતાની આવડત પ્રમાણે ધીમે ધીમે ઊગવા દઈએ, ખીલવા દઈએ. આ એવો છોડ છે કે જે છોડને ઈશ્વરે રોપ્યો છે, તમારા ઘરમાં રોપ્યો છે. હવે વારેવારે એને ચેક કરવાની જરૂર નથી કે એ મોટો થયો કે ન થયો. થઈ રહ્યો છે વિશ્વાસ રાખો.’

પરીકથામાં પંકચર

(લેખક : તેજલ શાહ, અર્ચિતા પંડ્યા)

કિશોરો માટે આત્મવિશ્વાસ ઉજાગર કરતું અનોખું પુસ્તક

બાળપણ, કિશોરાવસ્થા અને યુવાવસ્થામાં આપણું બાળક જ્યારે શાળાએ કે કોલેજમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે કોઈક ને કોઈક કારણોસર તેને બીજાં બાળકો હેરાન કરતાં હોય છે અને ક્યારેક કોઈ શિક્ષક દ્વારા તેને ઉતારી પાડવામાં આવે છે, આવાં સમયે નબળું બાળક નાસીપાસ થઈ જાય છે, તેને શાળાએ કે કોલેજમાં જવું ગમતું નથી હોતું. આવા કપરા સમયે તેને માનસિક રીતે તૈયાર કરવું ખૂબ જરૂરી હોય છે. વાર્તા એવું માધ્યમ છે કે જેનાથી દરેક વ્યક્તિ તેની સાથે સંલગ્ન થઈ જાય છે અને તેનાં મન-મસ્તિષ્ક પર તેની ઊંડી અસર પડે છે. આવી જ એક સરળ વાર્તા દ્વારા ‘બુલી’ જેવાં કપરાં વિષય પર એક અનોખું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે - ‘પરીકથામાં પંકચર.’

‘પરીકથામાં પંકચર’ એટલે ‘દરેક વ્યક્તિના જીવનની શરૂઆત એક પરીકથા જેવી હોય છે. સાંપ્રત સમયમાં કુટુંબમાં એક કે બે સંતાન હોવાથી એ કુટુંબનું કેન્દ્ર

બને છે. એની મોટાભાગની માંગણીઓ સંતોષાય છે. હસતાંરમતાં ઉછરતાં બાળનાગરિકનાં જીવનપૈડાંમાં ત્યારે પંકચર પડે છે, જ્યારે એ વાસ્તવિક દુનિયાનો સામનો કરે છે. સમૂહપ્રવૃત્તિમાં જોડાય ત્યારે એની અપેક્ષાઓ દરેક વખતે સંતોષાતી નથી, ક્યારેક હાંસી, નકાર અને સતામણીનો ભોગ બને છે અને એ હતાશ થાય છે. આ ઘટનાની અસર બાળકના માનસ પર જીવનભર રહે છે. આ પુસ્તકની બોલકી શનાયાની વાતોમાં દરેક વ્યક્તિ પોતાનું બાળપણ ક્યાંક શોધી શકશે. ડગલે ને પગલે આવતી સમસ્યાનું નિવારણ કરીને, આત્મવિશ્વાસ ઉજાગર કરવાની વાત આ પુસ્તકમાં સરળતાથી કહી છે. કિશોરો માટે ભારેખમ સલાહ ને બદલે શનાયાના જીવનપ્રસંગો વર્ણવીને કથા વહેતી મૂકી છે. બાળકો માટે, બાળકોની વાત છે છતાં આ પુસ્તક દરેક ઉંમરની વ્યક્તિ માટે વાંચવા યોગ્ય છે.’

આ પુસ્તકની એક અદ્ભુત વાત એ છે કે આ પુસ્તક બે સંવેદનશીલ લેખિકાઓ દ્વારા લખવામાં આવ્યું છે. શહેરની પ્રતિષ્ઠિત શાળાની મુલાકાત વખતે તેમણે જે જોયું અને ત્યાર બાદ તેમણે એ વિષયનાં ઊંડાણમાં જઈને, એક વાર્તાની રચના કરીને તેમણે સમાજને એક સુંદર પુસ્તક આપ્યું. લેખિકા તેજલ શાહ અને અર્ચિતા પંડ્યા પોતાનાં મનની વાત કરતાં લખે છે, ‘બુલી’ વિશે સમજતાં એવી ખબર પડી કે એની સામે પગલાં લેવાય છે, પણ એ પૂરતાં નથી. એને સામાજિક સમસ્યા તરીકે સ્વીકારાય એ અતિ મહત્વનું છે. એક સર્વે પ્રમાણે આજની તારીખે દસમાંથી સાત બાળક પજવણીનો ભોગ બને છે, પણ ફરિયાદ માત્ર એક જણ કરે છે. બુલીની અસરથી બચવા શું કરવું, એનું

માર્ગદર્શન અને શિક્ષણ સૌને મળવું જોઈએ. ‘પરઉપદેશે પંડિતા:’ થયા વગર, અમે સહાયના આશયથી ‘બુલી’ જેવા ભારેભરખમ વિષયને વાર્તામાં ઢાળીને લોકો સુધી પહોંચાડવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ હાથ ધર્યો છે. આશા રાખીએ કે અમારો આશય સિદ્ધ થાય અને બાળકોનું જીવન કરમાતું અટકે.’

લાડલી શનાયાનાં જીવનમાં કેવાં ચડાવ-ઉતાર આવે છે, તેને કોણ કેવી રીતે મદદ કરે છે? કેવી રીતે શનાયા હિંમતથી પોતાની તકલીફનો સામનો કરવા માટે તૈયાર થાય છે? ખૂબ જ સરસ રીતે આપણને અને કિશોર વયના બાળકોને સમજાવતું એક અદ્ભુત પુસ્તક ચોક્કસ વાંચવું જ રહ્યું.

બાળકો અને પુસ્તક

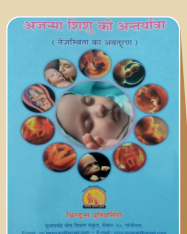
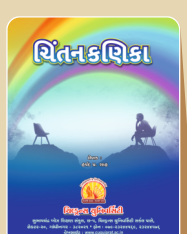
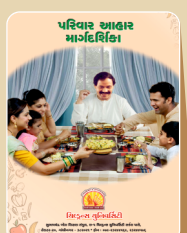
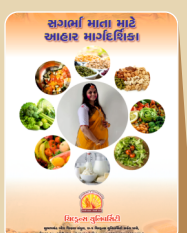
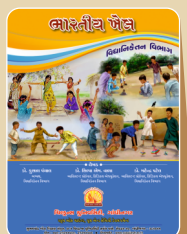
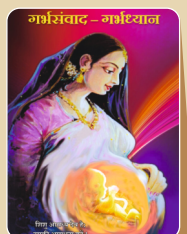
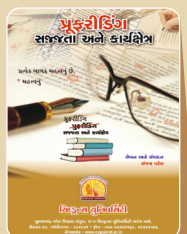
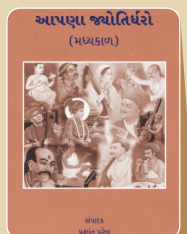
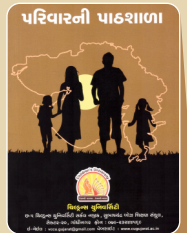
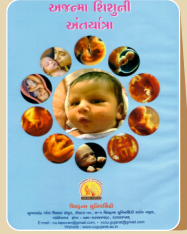
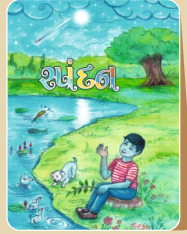
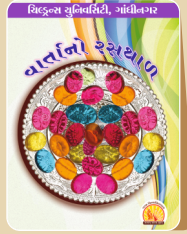
બાળકો સાથે વાંચન જીવન માટે વાંચનનો પ્રેમ પેદા કરવામાં મદદ કરી શકે છે. બહુવિધ અભ્યાસોએ આનંદ માટે વાંચન અને દરેક વિષયમાં ઉચ્ચ શૈક્ષણિક સિદ્ધિ વચ્ચેનો સંબંધ શોધી કાઢ્યો છે, માત્ર અંગ્રેજી જ નહીં. બાળકો સાથે તેમના શિક્ષણ પર વાંચવાના ફાયદા વ્યાપક છે: સાહિત્યિક કુશળતામાં સુધારો. નાના બાળકો સાથે મોટેથી વાંચવું, ભલે તેઓ તમે શું કહી રહ્યા છો તે સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકતા ન હોય, જ્યારે તેઓ જાતે વાંચવાનું શરૂ કરે છે ત્યારે તેમને જરૂરી કુશળતા આપે છે. તે બાળકોને બતાવે છે કે વાંચન એ ડાબેથી જમણે ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને પ્રાપ્ત થાય છે અને તે ચાલુ રાખવા માટે પૂછો ફેરવવું જરૂરી છે. બાળકોને તેમના જીવનના શરૂઆતના મહિનાઓમાં પણ વાંચવાથી ભાષા સંપાદન કરવામાં અને મગજના તે ભાગને ઉત્તેજિત કરવામાં મદદ મળી શકે છે જે ભાષા પર પ્રક્રિયા કરે છે. વધુ વ્યાપક શબ્દભંડોળ. મોટેથી બોલવામાં આવેલા શબ્દો સાંભળવાથી બાળકો નવી શબ્દભંડોળ અને શબ્દસમૂહોની શ્રેણીમાં ખુલ્લા પડી શકે છે જે તેમણે અન્યથા સાંભળ્યા ન હોય. બાળકને દરરોજ વાંચવાથી, તેઓ દરરોજ નવા શબ્દો શીખશે. વધુ એકાગ્રતા. નિયમિત અને સતત વાંચન બાળકની એકાગ્રતા ક્ષમતાઓને સુધારવામાં મદદ કરી શકે છે. વધુમાં, તે બાળકને લાંબા સમય સુધી શાંત બેસીને સાંભળવાનું શીખવામાં મદદ કરશે, જે તેમને તેમના શાળાના અભ્યાસમાં લાભ આપશે. સર્જનાત્મકતા અને કલ્પનાના ઉચ્ચ સ્તરો. પુસ્તક વાંચવું એ પાત્રોને ચિત્રિત કરવા, તેમની સેટિંગ્સ અને વાતાવરણની કલ્પના કરવા અને આગળ શું થઈ રહ્યું છે તે અનુમાન કરવા માટે અમારી કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કરીને આપણા પર આધાર રાખે છે. જો આપણે અન્ય લોકો, સ્થાનો, ઘટનાઓ અને સમય વિશે શીખવું હોય તો આપણે આપણી કલ્પનાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. બદલામાં, આ વિકસિત કલ્પના વધુ સર્જનાત્મકતા તરફ દોરી જાય છે કારણ કે બાળકો તેમના કામની જાણ કરવા માટે તેમના માથામાંના વિચારોનો ઉપયોગ કરે છે. છેવટે, બાળકને જેટલું વધુ વાંચવામાં આવે છે, અને તે જેટલું વધુ તે પોતાને વાંચે છે, તેટલું વધુ તે તેના પર વધુ સારું બનશે. પ્રેક્ટિસ ખરેખર સંપૂર્ણ બનાવે છે અને, બાળક જેટલું વધુ વાંચશે, તેમની એકંદર શૈક્ષણિક સિદ્ધિ અને સહાનુભૂતિ જેવી સામાજિક કુશળતા વધુ સારી હશે.

‘બાળવિશ્વ’ વિશે

- ❖ ‘બાળવિશ્વ’નું વાર્ષિક લવાજમ વાર્ષિક રૂા. **500/-** છે, જે બાજુમાં દર્શાવેલા QR કોડ અથવા નેટ બેન્કિંગથી ભરી શકાશે.
- ❖ લવાજમ ભરવા માટે ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટીની વેબસાઈટ **www.cugujarat.ac.in** જુઓ.
- ❖ ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી દ્વારા ખાસ કાળજી રાખીને કુરિયર/પોસ્ટ દ્વારા અંકો મોકલવામાં આવે છે. છતાં અંક ન મળે તો અમારા ઈ-મેલ **balvishva@cugujarat.ac.in** પર જણાવવા વિનંતી.
- ❖ લેખ મોકલવા માટે પત્રવ્યવહાર : તંત્રીશ્રી, બાળવિશ્વ, ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી, સુભાષચંદ્ર બોઝ શિક્ષણ સંકુલ, સેક્ટર-20, ગાંધીનગર-382 021.
ઈ-મેલ : **balvishva@cugujarat.ac.in** વોટ્સએપ નંબર : **9429297737**
- ❖ લેખકોએ પોતાની પ્રત્યેક કૃતિ કે લેખની નીચે પોતાનું નામ, હોદ્દો, પૂરું સરનામું, મોબાઈલ નંબર અને ઈ-મેલ અચૂક લખવાં. જો કૃતિ પૂર્વે પ્રકાશિત થયેલી હોય તો તેનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે. લેખ પ્રકાશન બદલ લેખકપ્રત મોકલવામાં આવે છે.
- ❖ ‘બાળવિશ્વ’ એ થીમ આધારિત સામાયિક હોવાથી થીમને અનુરૂપ જ લેખનસામગ્રીને અંકમાં સ્થાન આપવામાં આવશે.
- ❖ સોફ્ટ કોપીમાં લેખ મોકલનારે ગુજરાતીમાં શ્રુતિ ફોન્ટ 12 ની સાઈઝમાં મોકલવો.
- ❖ ‘બાળવિશ્વ’ માં પ્રગટ થતાં લખાણોના વિચાર, અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે. સંપાદક કે તંત્રી એની સાથે સંમત છે એવું માનવું નહિ.
- ❖ જે તે લેખકે પોતાના સ્વ-રચિત કે મૌલિક લેખો જ મોકલવા. આ અંગે કોઈની નકલ કે ઉતારો કરેલ હશે તો આ અંગે ઊભા થતા વિવાદ અંગે જે તે લેખક જવાબદાર રહેશે.
- ❖ ‘બાળવિશ્વ’ માટે આવેલા લેખો સંપાદક મંડળ દ્વારા રિવ્યૂ કરવામાં આવશે. રિવ્યૂમાં પસંદ થયેલા લેખો જ છાપવામાં આવશે.

અમારાં પ્રકાશનો

પુસ્તકોની ઓનલાઇન ખરીદી માટે અમારી વેબસાઇટ www.cugujarat.ac.in ની મુલાકાત લેશો.

RNI NO. GUJBIL/2012/49710 Govt. of India, New Delhi. Dated-21/5/2013
SSPOS Gandhinagar No. G-GNR-300. Licence valid upto 31-12-2025.
Published on 15th of every month and Posted on 20th of every month at SRO GNR.
Licence to Post without Prepayment No. PMG/HQ/108/2020-2022 Valid upto 31-12-2025.

“

Books are the quietest and
most constant of friends;
they are the most accessible
and wisest of counselors, and
the most patient of teachers.

CHARLES W. ELIOT

ચિહ્નસંશ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી

સુભાષચંદ્ર બોલ શિક્ષણ સંકુલ, રાજભવનની નજીક, સેક્ટર-૨૦, ગાંધીનગર - ૩૮૨૦૨૧

ફોન: ૦૭૯ - ૨૩૨૪૪૫૭૬, ૨૩૨૪૪૫૬૯ • ઈ-મેલ : balvishva@cugujarat.ac.in • વેબસાઈટ : www.cugujarat.ac.in

@cugugandhinagar